SLAVKO KOLAR

MI SMO ZA PRAVICU

22229

SLAVKO KOLAR

MI SMO ZA PRAVICU

Recenzioni primjerak br. 10

ZAGREB 1936

REDOVITO IZDANJE „MATICE HRVATSKE"

Tisak
Zaklade Tiskare
Narodnih Novina - Zagreb

SUDNJI DAN ILI KAKO JE JANKO KLASNIĆ UPOZNAO SLOBODU

1.

Mali Janko Klasnić živo se bojao, da se veliki rat ne završi prije negoli na njega dođe red da nosi poštu sa Bikovskog Vrha u Veliko Gnijezdo. Jer je još desetak kućnih brojeva bilo prije Jankova, a svi su govorili:

— Sad bu ratu kraj!

Doduše tako se nagađalo od početka, pa se svijet možda varao i ovoga puta. Ali je Janko bio u brizi. Vratit će se ljudi s ratišta, te njega ne će zapasti ni ove godine da ponese poštansku torbu.

Ni poštanskih kola, a ni poštanskog ureda nije bilo na Bikovskom Vrhu od najstarijih vremena do dana današnjega, nego se sa svijetom opći na jeftiniji način: redom svaka muška glava između 16 i 60 godina dužna je da ponese torbu s pismima na kr. poštu u Veliko Gnijezdo i obratno. Sad u ratno vrijeme nije se tako točno gledalo na godine, pa se i Janko Klasnićev, iako nije navršio ni petnaestu, spremao da zamijeni djeda Juru, koji je bio sipljiv i slab na nogama.

Dečko bio željan svijeta i svjetskih čuda, pa nikako da iščeka taj dan. U Velikom Gnijezdu bijaše tek jednom, i u pameti mu ostalo sasvim mutno, blijedo sjećanje na ogromnu crnu mašinu, iz koje sukljaše strašan dim, dok su se za njom po željeznim tračnicama kotrljale nekakve zgodne kućice na kotačima. To da mu je vidjeti sad kad je zreliji i veći, kad bi znao sve bolje promotriti i prosuditi!

Osim toga možda će prolaziti onuda i kakva vojska ili čak i topovi. Jer tu na Bikovskim Goricama nije imao prilike da vidi ništa naročito, a puna mu bila glava priča o svemu što se na svijetu događalo, o Srbima, Talijanima i Rusima, o dalekim zemljama, o velikim gradovima i o strašnim bitkama.

Pusto je bilo na Bikovskim Goricama! Ništa od svega toga! Onamo nije dopro ni najmanji zvuk topovske paljbe, pa ni aeroplan da bi onuda preletio!

Osim Janka malo su već koga i zanimale te pripovijesti. Naslušaše ih se i previše. Ondje su samo svakog vojnika, koji se vratio s fronte ili iz bolnice, a i svakog tko bi došao iz grada, neumorno i uvijek isto pitali: hoće li ratu biti skoro kraj. Ali toga nikad i nikako dočekati!

Međutim nije se baš tako loše ni živjelo. Istina, u vojsku su odlazili sve zeleniji i kržljaviji regruti, a vraćali se sve traljaviji junaci. Dolazila kadikad vijest, da je kugla nekomu prosvirala čelo, nekomu da je granata odnijela ruku, nogu ili čak i samu glavu, neki da je u bolnici, bog te pita gdje, izdahnuo daleko od svojih. Zakukala bi onda mati, zaplakala udovica, u čudu i prestravljeno se zagledala djeca, pa videći druge, udarila i ona u dreku.

Nekima opet dosadilo vozikanje i šetanje po frontama, pa se odmetnuli u šume, te žandari noge izgubiše, jureći i hvatajući ih.

Ali inače živjeti se dalo. Oni, koji se izvukoše na oprosni prijedlog ili na kakav drugi »zakonit« način, znali su to još bolje cijeniti.

Petroleja je doduše bilo malo, a i šećera. Za svaku malenkost trebalo je stajati pred općinskom aprovizacijom u dugačkom redu. Ali žitelji Bikovskih Gorica nisu ni prije trošili mnogo petroleja, nego su palili luči. Čitanjem novina malo tko je kvario oči, a novosti su dolazile feldpostkartama, nedjeljnim prodikama u crkvi i pandurskim oglasima pod lipom, a najviše i najopsežnije usmenom predajom ili naprosto zrakom.

Mjesto šećera bijaše dobar i med, kao nekoć u staro doba. Uostalom, nikom i ne bijaše toliko do slatkiša i kolača, nego da je samo kruha, pa još ako se našlo i mrsa — svakomu je duša bila zadovoljna.

Međutim novaca je bilo. Nije doduše puno vrijedio, sekseri su bili željezni, a krune i forinte od lošeg i prljavog papira — ali taj novac, kao da je bio stvoren za siromaha, nije se libio ni najbjednijeg budželara. Sve što se dohvatilo u kući i u gospodarstvu, sve se dalo prodati. Blagu cijene

sve ljepše, a i godine su bile prilično rodne — smilovao se ipak dobri Bog — pa je srce, unatoč briga i žalosti, bivalo veselije i nekud durašnije.

Osjetile to i žene. Mučile se one i zlopatile kao nikad: same spavajući, same oruć i sijući, same boreći se s djecom i drugim napastima. Na neku srljao svekar, dok ju je svekrva živu jezikom izujedala, neku mamio na krivi put vragometni žandar ili financ, među onolikim kržljavcima, invalidima i starcima, jedini orni i zorni ljudi.

Ali se i žene osiliše, ohrabriše. Ne samo da su morale orati, kopati i sijati, nego su znale i na sajam otići, pognati onamo i kakav par volova. Tu uđoše u svijet, u trgovinu, pa se i njihovi dlanovi zažarili u oštrom pogađanju i nabijanju. Ali je i »šrajtoflin« pun novaca znao zaći ne u muške džepove, nego u ženska njedra.

Pilo se dabome i likovo, pazar se vinom obilno zalijevao. Uživala se sloboda. Gdjekojoj svanulo kao nikada.

Tako se desilo, te su tri snaše, hihoćući, pijane i lude, vraćajući se sa sajma, posred Bikovskog Vrha zapjevale što im grlo dalo:

Hej rat, rat, rat! . . .
Ne daj ti dragi Bog
Nigdar prestat! . . .

Nad tolikom drskošću zgrozio se ne samo velečasni gospodin župnik, nego i bilježnik, premda je i na dnu njegova salom obrasla srca sasvim tiho i neznano tinjala slična želja. (Jer nikad u njegovu dvorištu nije bilo toliko purana, toliko praščića, nikad u kući toliko vina i rakije! Sve slatko mito i mukteševina, sve na račun oprosnih prijedloga i drugih usluga.)

Šta se moglo, nego raskalašene grješnice zatvoriti u općinsku buharu, da se rashlade?! . . . Na koncu, od tolike ženskadije ako su ove tri i okrenule k vragu, nije opet tako veliko zlo.

Ali su se ipak mnoge pobožne oči okrenule prema nebesima: znači li to konac svijeta ili konac rata? . . . Mnoga se kršćanska duša prekrižila i desnom i lijevom, a velečasni je imao prekrasnog gradiva za tri žalostive propovijedi. Kroz

sveti miris tamjana brujali očenaši kao bumbari — sve za »brz i sretan svršetak rata«.

Doduše o sreći i sretnom svršetku već se malo moglo govoriti. To je bilo samo zbog reda i običaja. Inače šaputalo se svašta, a i žandarska je hrabrost i strogost počela mnogo popuštati.

Gospoda su sve nestrpljivije iščekivala novine, dok se narod nije ni u tim burnim vremenima mnogo služio novinama (osim za motanje cigareta), ali je zato svaki »kumek«, kad mu se pružila prilika, dobro naćulio uho, ne bi li uhvatio kakvu zanimljivu i važnu novost: kad će se i kako će se svršiti rat i šta će onda biti. Jer gospoda zacijelo sve dobro znadu, samo to drže za sebe. Ali dakako, svaka se tajna mora otkriti! . . .

Tako je dakle jednog jesenskog predvečerja došetao Jakob Blažinčić do Jure Klasnića, djeda Jankova.

Nosio je veliku novost, ali se nije žurio, jer njemu se nikad nije žurilo. Išao u crkvu ili na sajam, pa čak i kad se sa fronte vraćao kući, njegov je korak bio uvijek jednako odmjeren, svečan i gotovo veličanstven. Kao da pred bistričkom procesijom zastavu nosi.

Isto mu je takav bio i govor. Svaka riječ, izgovorena okruglo i krupno, silaziła je s usta izabrana i mudra, kao evanđelje s prodikaonice. Oko mu bijaše mirno, ali oštro, naviklo da sve promatra i prosuđuje hladno, bez uzrujavanja. Brk bio prosijed, i to desni gizdavo zafrknut i ufitiljen (jer je Jakob, bogzna zašto, samo njega gladio), dok je lijevi ostao žalosno zapušten, opušten i raščupan.

Došetao dakle taj Jakob Blažinčić k susjedu svome i rođaku nekom, Juri. Malo je pred tim stigao iz Velikog Gnijezda, gdje je imao posla kod suda, i tu kod Jure bijaše mu prva »štacija« da istrese i pretrese novosti, koje je pohvatao.

— Dober večer, tetec! — rekao je Jakob krupnim svojim basom.

— Bog daj, Bog! — odgovorio je malo hrapavo, malo piskutljivo stari Jura.

Nije bio dobre volje, a nije imao ni čemu da se raduje. Sin mu Štefa bio u Srbiji u nekakvoj »arbajter-kumpaniji«,

najstariji unuk potucao se negdje po Galiciji, a srednji je u Tirolu plašio Talijane. Osim toga starca je u lijevoj nozi živo štipao reumatizam, a na križa mu legao umor, težina nekakva, kao hladna magla na livadu.

Toga mudrijaša Jakoba nije ni volio, ma da mu se nije ničim zamjerio. Ali ljutio se starac, gdje se Jakob na oprosni prijedlog izvukao iz vojske, a ova se njegova sirotinja prebija na tri strane svijeta. Na koncu, šta vrijedi ljutiti se: svatko gleda sebi, a ako netko nema sreće, to je druga stvar.

Ponudio Jakoba da sjedne na nekakav balvan pred kućom, a sam je sjeo na kućni prag, drven, visok, a oglodan godinama i opancima. Iz kuće se izvukla baba Roža s preslicom u ruci. Navirila malo i snaha, ali je odmah i nestalo, dok se Janko tiho prišuljao i napola sakrio, bojeći se da ga djed makar kamo ne pošalje, samo da nije tu.

— Opet me žge v leve noge! — zastenje Jura.

— Moglo bi se vreme promeniti — dodala je Roža zamišljeno.

Jakob je samo pljucnuo kroza zube, a onda, bez ikakva obzira na Jurin reumatizam, zapitao važno i tajanstveno:

— Jeste li čuli, kaj se pripoveda i v novinam kaj piše?

— A kaj bi mi čuli?! — s uvjerenjem o vlastitom ništavilu uzdahnuo Jura. — Nego ti si bil pri sudu, ti bi mogel znati!

— Velike se stvari pripovedaju! — nastavio Jakob. — V novinami se čita, da je bugarski car predal sablju!

Jura se samo lecnuo i ispod čupavih obrva široko se zagledao u Jakoba. Začudila se i baba Roža, premda joj nije bilo jasno, na koju je stranu spadao taj nesretni car, pa je bezazleno zapitala:

— Je li ju predal dobre volje ili pak pod moraš?

— Dobre volje sablja se ne predaje, tetica! — svečano ju je poučio Jakob Blažinčić. — To vam dojde tak: ili glavu ili sablju . . .

Sad se već pribrao i Jura. Zaklimao sijedom glavom i upiljio svoje škure oči u Jakoba.

— Veliš, bugarski car! . . . Pak je on, bumo rekli, kakti saveznik našega cara! . . .

— Te se zna! — potvrdio Jakob.

— Onda se bogme i našemu slabo piše! — zaključio je hladnokrvno Jura. — To se i nemu tronuš klima! . . .

Babu Rožu je ta izjava, čini se, u srce dirnula.

— Ej, siromaški naš car Franjo, kaj je moral doživeti pod stare dane! . . . Mogel bi, bogec stari, ostati i brez carevine!

— Jesi ti baba bedasta! — naljutio se sad Jura. — Kaj pripovedaš ono, kaj ne razmeš?! Em ti je Franjo Josip mrijel jošće lanjskoga protuletja!

— Je, je, je, sad se sećam! Je li vidiš, kak mi je oslabela pamet?! Sê pozabim! — prisjetila se baba Roža, pa kao za ispriku s uzdahom dodala: — Lehko je mene za cara, samo nek se deca moja mene povrneju živa i zdrava! To da mi je dočekati!

Umuknuše svi zamišljeno. Jakob je polako motao cigaretu, a stari Jura odbijao dimove i pljuckao tanko na žutu prašinu.

— I onda bu Srbin, kakvi je god mali, itak nadjačal! . . . Kdo bi to bil rekel pred četiri leta?! . . .

— Bogme baš je tak! — složio se s Jurom i Jakob. — Samo mislim, da ne bi brez Rusa i Francuza!

— Pak mu je i Amerika pomogla! — dodao je stari Jura.

— Kaj ćete, i Talijan je ž njimi! Puno nij vreden, ali se itak broji — nastavio razlaganje Jakob. — Kaj bi reći, z one je stranjke skorom celi svet, a z ove još je samo nemški i turski car. Nemškom saka čast, ali, kak veliju, vu turske carevine reda ni discipline nima. Slaba hasna od takovoga druga! . . .

— To je živa istina!

Umuknuše opet na časak, te Jura malo dimio, malo pljuckao, a mnogo mislio.

— Čuješ Jakob, ti si, kaj se tiče, pismen čovek; novine koji put čitaš, a sad si bil vu Velikom Gnezdu, pak je li bi ti meni povedati znal: kaj bu iz toga zišlo? . . . Kaj bu od nas? Kam bumo mi prispeli, mi kakti Horvati? Je li nas buju prepisali Švabi ili Talijanu ili pak Srbinu?

— Tetec, toga vam ne bi znal točno povedati — izjavio je Jakob Blažinčić promišljeno. — Talijanu ni Švabi, mi-

slim, ne bumo došli, a za Srbina vam nisam siguren. Samo, pripoveda se na veliko, da bu s l o b o d a nastala. Da se buju gospodske zemle i šume delile i da bu došla muška, bumo rekli s e l a č k a p r a v i c a.

— Franc Brajković, taj ki je pobegel iz Rusije, pripoveda, da je tam do toga i došlo. Da su Rusi svoju gospodu potukli, da su cara vubili i gospodsko imanje podelili . . .

— Je, to su teške stvari! — zaključio je Jakob mudro i oprezno. — Samo jedno je sigurno: ide konec kraju! Morti onda i sloboda dojde . . . Tak ja sudim i tak vam otvoreno velim.

Napola skriven iza ugla prisluškivao je i naslušao se mali Janko. Zapitao bi i on koju, ali se bojao: najurit će ga djed, pa se radije pritajio i dobro naćulio oba uha.

Iako se toga dana naradio i namučio dosta, iako su mu živci, inače zdravi kao korijenje mladog hrastića, bili umorni, te noći Janko nije ipak mogao dugo zaspati. Možda i zato, jer je te večeri, čini se, prvi put čuo krupnu i lijepu riječ »sloboda«.

2.

Franjo Špoljarić, općinski bilježnik i načelnik u formi komesara općine Bikovski Vrh, bijaše čovjek i činovnik uglavnom ozbiljan, iskreni pristaša reda i poretka. Nalazeći se na tako važnom položaju bio je oprošten od vojske i rata i život mu se mnogo sviđao. Pošteno je vjerovao u sigurnu pobjedu centralnih vlasti, pa je čak dao i svojih lijepih deset hiljada kruna za ratni zajam. Pravo reći, nije to učinio ni iz kakvog ratničkog zanosa, jer novci su jedno, a oduševljenje drugo, ali pritegnuo ga opasno kotarski predstojnik, pa nije imao kud.

Pune četiri godine vjerovao je u konačnu pobjedu Austrije i Njemačke, i to s ovih razloga: Srbi su potučeni, Talijani su kukavice, Francuzi kržljavci, Englezi su pomorci, a Rusi gone svoju revoluciju. Jedina mu Amerika zadavala nešto glavobolje.

No jednog dana početkom rujna godine 1918. pokolebalo se i rasklimalo to uvjerenje u temelju. I to uglavnom zbog pasjega mesa!

Kao obično, tako se i toga dana bio svratio u Mukićev bircuz. Mukića doduše nije bilo kod kuće, ali je bila gospođa Elza. Nesretnik Mukić bio na fronti, istina, ne na odviše opasnu mjestu, nego negdje u »Etappenraumu«, među pekarima, iako je po zanatu bio mesar, a po zanimanju birtaš. Možda je zato gospođa Elza dosta bezbrižno i veselo samotovala, ljuteći se sa svojim jedincem, garavim derančićem, koji se sa seoskom djecom nemilo tukao i natjeravao, a zabavljajući se pomalo s općinskom gospodom ili s kakvim gostom namjernikom. Govorkalo se svašta, i bilježnik je sa svojom ženom morao da izdrži poneku oštru svađu, ali nije ni htio ni mogao da se odreče prijatnih i poučnih razgovora pored »kelneraja«, gdje je gospođa Elza veselo plela kakvu čarapu, a on cmrkao svoj špricer.

Tu je čuo svašta, jer je gospođa Elza čitala Jutarnji list, prateći pažljivo ne samo divni roman gospođe Zagorke »Crveni ocean«, nego i sve događaje na ratištima i u velikom svijetu. Bilo je osim toga kod nje i drugih novosti i senzacija, da samo zijevneš od čuda, a čega nisi — zbog cenzure, dakako, — mogao naći ni u jednom listu.

Sam bilježnik Špoljarić bijaše čovjek doduše pismen i činovnik akuratan, ali novine, osim Narodnih, nije baš volio. Može se reći ponajviše zbog geografije i zbog ludog pravopisa francuskog i engleskog. Tko da zapamti i uhvati, gdje je koja zemlja i grad, kojega ime pošten čovjek i ne može pročitati?! Naslažu ti Francuzi i Englezi sijaset slova jedno uz drugo, pa sad izvolite prelomiti jezik. Takve škole nije on učio, iako je sva četiri razreda pučke škole svršio s odlikom, a isto tako položio i blagajnički i bilježnički ispit.

Dakle toga dana dočeka ga gospođa Elza ne samo s običajnim špricerom, nego i s najnovijom senzacijom:

— Gospon bileţnik, kaj ste čitali, kak je v Berlinu skočila cena pesjem mesu? Tri i pol marke košta sada kila pesjega mesa. To je skoro pet kruna! Pomislite, siromaški Švabe!... To je zbilam strašno!

Bilježnik Špoljarić čuo je za Talijane, da žderu mačke, ali da bi Nijemci, koje je tako visoko cijenio, spali na pasje

meso, to on ne bi vjerovao ni gospođi Elzi, kad to ne bi bilo doista i naštampano. Čak ni cenzura nije brisala. Na zdravlje im i takova pečenka. To je bogme slab znak za Švabu. Da sô poskupi, to još ide, ali pasje meso!...

I od onda svaki je dan nosio nove senzacije. Već se i nije krilo, da kola idu nizbrdo. Bog sveti neka zna, šta će biti od njegova ratnog zajma?...

Stao sad i on čitati novine pažljivije. Čita on sve točno, i vidi, svi se sve više uzrujavaju. U naslovima svaki dan sve veća slova, te neki upitnici, te uskličnici...

On sam se međutim nije još uvijek mnogo uznemirivao. Žigica doduše nema ni on, jer madžarska centrala iz Pešte ne da Hrvatima žigica, ali na pasje meso nije spao. Narod je dobar, miran, i što je glavno, podašan. Nose se purani, pilići, praščići, a neki dovuče i burence vina. Sve to za oprosne prijedloge, udovičke penzije, pa da jednim okom prižmiri ovdje ili ondje.

Zaoblio se Franji Špoljariću zatiljak kao u gojna bičića, iskočio mu i zaokružio se trbuh, a obrazi se zarumenjeli rujnim zdravljem.

Nije bilo loše ni blagajniku, samo ovaj nije znao mjere, naime u piću i kartama, pa kad počne, teško mu je prestati.

Svaki uživa na svoj način.

Koliko je dakle bilo do njih dvojice, rat je mogao da se nastavi do sudnjega dana. Njima ne bi dodijalo, niti bi im došle crne, pesimistične misli.

Njima se čak u nekim momentima situacija činila sasvim ružičasta. Preuzvišeni gospodin ban pokazao se za čudo kuražan prema Madžarima (tko da u njemu prepozna starog madžarona?!...), niti Peštu sluša niti ostavku daje, nego izravno s carem Karlom razgovore vodi. Onda se opet pronijela vijest o plebiscitu u Bosni, na volju će joj dati, hoće li pristati k Madžarskoj ili Hrvatskoj. Pa nije bila loša ni ona vijest, da će se stvoriti Velika Hrvatska s nadvojvodom na čelu, naravna stvar, u okviru Monarhije.

Po svemu je izgledalo, da je taj car Karlo sasvim pristojan gospodin. Dobričina i veseljak. Samo je, siroma, u nezgodan čas došao, jer rat će izgubiti, to je sigurno. Ali prijestolje će valjda ipak sačuvati, jer nije to prvi rat, koji Habsburzi gube!...

Bugarska je kapitulirala, Englezi zauzeli već Strumicu, a Srbi Štip i Kočane. Malo zatim car Karlo otvoreno moli primirje i mir, a i Nijemcima nije drugo preostalo.

U Zagrebu se stvorilo Narodno vijeće, koje se već ne boji ni cara ni kralja. Pravo čudo! Karlo nudi svojim narodima na tanjuru slobodu, a oni ne će s njim ni da razgovaraju! . . . Prekasno se sjetio.

Promjene će biti velike! Učitelj Car, visok i strašno mršav Primorac, koji je nekim čudom pao na Bikovski Vrh za učitelja, inače usijana glava, već osam dana više: »Pucaju lanci ropstva!« On tvrdi, da sviće sloboda, da će se stvoriti nova i velika država, u kojoj će biti svima dobro. Bude li doista svima dobro, bit će valjda i bilježniku . . .

Nije dakle ni sa jedne strane bilo razloga za bogzna kakvo uzrujavanje. Istina, sve je to bilo nejasno i smućeno, i teško se bilo u svemu tomu razaznati. Ali Općinsko poglavarstvo na Bikovskom Vrhu još uvijek postoji, a sigurno će i dalje ostati. Narod je miran i dobar, premda i nije uvijek sasvim zadovoljan. Ali strpljiv je, navikao da trpi!

Ukratko, unatoč svih tih senzacionalnih vijesti, na Bikovskom Vrhu minute i sati jednako su sporo, tiho i blago odmicali kao i do tada, a bilježnik i blagajnik mirno jeli, pili i spavali.

Ali i to sve do jučer!

Međutim jučer ujutro, nije bilo još ni deset sati, kad se pred općinom naglo zaustavila nekakva kola. Provirili općinski pisari kroz mala okanca, pa obojica jednoglasno, ustrašeno šapnula:

— Poglaviti gospon prestojnik!

— Šta? — razrogačio oči bilježnik Špoljarić, pa i on pogledao na prozor, a ono doista iz kola skočio kotarski predstojnik, Joza Benković.

Blagajniku Panižiću, koji je sjedio u sobi iza bilježnikove, srce skočilo u grlo. Ta baš ga je sinoć napast navukla, da igra »ferbl« s mesarom, i ovaj ga nemilo operušao. Došlo je dotle, da je Panižić morao da »skokne kući po pare«, a stvarno se bio ušuljao u kancelariju, pa je iz nekakvog pologa »kratkim putem« pozajmio hiljadu kruna. Na ve-

selje mesara, dakako, jer tek što su tri-četiri puta promiješali karte, nestala je i ta hiljadarka, a i mesar se pokupio i odmaglio. Uostalom već je zora bila svanula.

Zujalo je i šumjelo zato u Panižićevoj glavi kao u košnici. Mutno i kiselo bilo mu u duši i u ždrijelu, od pića, duhana i od karata. Nije bio baš tanke savjesti, ali ga ipak žderalo, gdje mu mesar odnese tolike pare.

I sad eto mu još i predstojnika! . . . Skontrirat će mu blagajnu, i onda ga je vrag ručao. Od same pomisli na to prošao mu sav mamurluk, razbistrio se i razdramio u tren oka.

Gdje da u taj momenat nađe hiljadarku?! S tim Benkovićem nema šale, jer nije on bio uzalud na glasu kao najstrašniji kotarski predstojnik u Trojednoj kraljevini, u svakom pogledu! On je bio kadar svoga ćaću objesiti, ako je to zahtijevala služba i karijera. Njegovo se srce nije dalo umilostiviti.

Sjetio se u tim strašnim sekundama Panižić žene i djece, koji će možda ostati bez hranitelja, i suze su mu došle na oči.

Bit će vike i psovke, da će se oriti sav Bikovski Vrh! Jer kad Benković drekne svojim šupljim tenorom, koljena klecaju i najboljemu!

Ispod prozora se muklo čuli oštri koraci predstojnikovi, i Panižić se gadno uzvrpoljio. Počeo brže-bolje po stolu drhtavim rukama pospremati akte, bez ikakve potrebe i smisla, a kad se vrata bilježnikove sobe široko i bučno otvoriše, uzdahnuo je nesretni blagajnik tako duboko i nemoćno, kao da mu je doista kucnuo posljednji čas.

Bilježnik Špoljarić, koji se pravio kao da je toliko zaduben u posao, te je tek sada opazio šefa, poskočio iznenađen i prestrašen (znao je on, da to predstojnik Benković voli!), sklopio pete čisto vojnički i poklonio se duboko, kolikogod mu je dopustio trbuh.

— Sluga pokoran, poglaviti! — kresnuo on službeno i najponiznije.

Kotarski predstojnik zastao odmah na vratima, bez riječi. Bio to gospodin ovisok, uspravan i gotovo otmjen. Na glavi mu bio zelen šešir s perjanicom, o ramenu visjela

svijetla lovačka puška. Na malom i ponešto frnjastom nosiću nervozno drhtao zlatom obrubljeni cviker, kroz koji su dva siva, oštra oka nemirno zvjerajući u momentu kritički omjerila i pogledala sve: i bilježnika, i oba pisarčića, pa onda slike Franje Josipa, Karla i Zite, što su visjele na zidu.

Minuta nevjerojatno mučne šutnje.

— Ove slike čuvajte tu na zidu koliko god dulje možete! — rekao je najednom predstojnik mračno. — Tako dugo barem, dok ne dođu druge. Jer to podržava autoritet vlasti! Bez takvih slika kancelarija vam je kao crkva bez oltara! . . .

— Molim, poglaviti, razumijem! — najspremnije odgovorio bilježnik.

— Kakvo je stanje u vašoj općini? — zapitao zatim oštro. — Je li mir?

— Molim, poglaviti, mir je! — odsjekao spremno bilježnik Špoljarić.

Predstojnik onda odredio, da pisarčići iziđu napolje, jer su dvojica sjedjeli u istoj sobi s bilježnikom, a jedan s blagajnikom, a »kancela« ni kakve druge »ekstra« sobe nije za njih ni bilo. To je već bio Benkovićev običaj, kad je trebalo da se kaže štogod strogo povjerljivo, onda su pisari jurili napolje. Njih predstojnik nije smatrao još dovoljno pouzdanima, pa tek što iziđoše, zapita on bilježnika nervozno, tiho i gotovo odviše povjerljivo:

— Niste li opazili, da se sprema kakav ustanak, revolucija?

— Revolucija? — začudio se i prenerazio bilježnik, ali odmah odrešito odgovorio: — Molim pokorno, ne!

— Ne vjerujem! . . . Narodu nije nikad vjerovati! — uzvikao se najednom g. Benković te stao šetati uzrujano tamo-amo po maloj sobi, zaustavljajući se naglo svaki čas — Narod je kao bik! Jeste li razumjeli: kao bik! . . . Dok mu je lanac oko rogova a brnjica u njušci, on je dobar, miran i pokoran. Ali sada ti lanci pucaju, lome se, pa se treba pričuvati i te kako toga bika, t. j. pardon, htio sam reći, naroda! . . .

Tu je opet g. predstojnik snizio glas i ton, pa nastavio blago, mekano, gotovo prijateljski:

— Dragi moj Špoljariću, teška su vremena! — uzdahnuo on. — Zlo se sprema, ja vam kažem . . . Čitali ste valjda, šta je bilo u Rusiji . . . Slično će biti i kod nas! . . . Zlo nam se piše! . . .

Pokušao bilježnik da rekne nešto utješljivo i pametno, ali nije mogao da nađe izraza. Uopće ni on, a još manje Panižić (koji se još uvijek skrivao iza rešetaka u svojoj sobi) nisu mogli da se snađu. Jedva da u tom nesretnom, uplašenom čovjeku prepoznaju svoga strašnog predstojnika. Teško je bilo vjerovati očima i ušima.

Na račun te promjene ohrabrio se i blagajnik Panižić sve tješeći se: — Danas sigurno ne će pregledavati kasu! Ah, da mu dragi Bog još više smuti pamet! . . . i u toj nadi on se izvukao iz svog zakloništa, pa žmirkajući mamurnim, krvavim očima, kašljucajući suho i popravljajući masnu kravatu, ponizno se poklonio silnome šefu.

Ovaj ga je jedva i opazio, ali mu je ipak, makar i preko ramena, dobacio nehajno:

— Servus! . . .

Sjeo gospodin Benković kod stola, što ga napustiše pisari. Pušku položio oprezno preda se. U službouljudnom negodovanju bilježnik ponudio bolju stolicu, ali je predstojnik ne samo ljubezno otklonio, nego se zavalio sasvim nemarno i gotovo familijarno, što nije bilo nikako u skladu s njegovim shvaćanjem službe i položaja.

Kroz nekoliko minuta zavladala nezgodna tišina. Tek je taj neobični gost zamišljeno i nervozno bubnjao po stolu. »Općinski štakori« Špoljarić i Panižić stajahu u dostojnoj udaljenosti, ukočeni, službeni i prilično zgranuti. — Šta to sve znači? — pitali su se samim pogledima, bez riječi. — Po što je on došao ovamo? Što hoće od nas? . . .

To, čini se, nije znao ni sam kotarski predstojnik. Kad se prenuo iz zamišljene šutnje, on je svoje činovnike pogledao sasvim prijateljski (kako to oni još ne doživješe) i s nekim žalosnim smiješkom:

— Da, da, tako vam je to, gospodo moja! — uzdahnuo on i nastavio kao da govori sam sa sobom, a sve žalostivo. — Mru carstva i gradovi, kao što pjesnik kaže . . . Ništa nije vječno, pa ni naša slavna Austro-ugarska monarhija. Ras-

tepst će se sve te kraljevine i krunovine, koje su je sastavljale, raspast će se kao düge rasušena bureta. Uzalud joj ona divna deviza: Indivisibiliter ac inseparabiliter! ... Ah, pardon, vi latinski ne znate: Dakle: nedjeljivo i nerazdruživo! Sve je vrag odnio! ...

— Možda ipak ne će sasvim propasti! — usudio se primijetiti bilježnik. — Odsudit će je, da plati ratnu odštetu, i uzet će joj štogod, pa će biti zadovoljni!

— Možda! — uzdahnuo opet predstojnik Benković. — Ali ne vjerujem! ... Kad bi bilo pameti, ostavili bi je koliko toliko čitavu. Jer nije bio lud onaj, koji je rekao: kad Austro-Ugarske ne bi bilo, trebalo bi je stvoriti. Sve je to taj šašavi Wilson skrivio sa tih svojih 14 točaka ... To je usijana glava, ja vam kažem.

— A u Zagrebu? ... Šta oni vele? — sad se usmjelio čak i blagajnik Panižić da priupita, ali mu od uzbuđenja krv udarila u glavu, a nozdrve zadrhtale.

— U Zagrebu?! ... Još pitate! Tamo sve pliva u oduševljenju! Samo nama se preporučuje, da imamo dobre živce, da pazimo da se ne naruši mir i poredak. Dakako! ... A oni tamo raspuštaju vojsku, trube o slobodi, o revoluciji. ... Uostalom, nije ni čudo, kad je vođa revolucije jedan zubar. Molim lijepo, zubar! ... On je doduše doktor medicinae universalis, ali njegovo je glavno zanimanje ipak da čupa i krpa zube. Svaka čast, zvanje je to potrebno, i ako hoćete uzvišeno, no ja bih ipak bio slobodan da mu preporučim: Schuster, bleib bei deinem Leisten! ... Jer da vodiš narod, treba više pameti nego da iščupaš ili zakrpaš kakav smrdljivi zub! I gdje je još u svijetu zubar postao vođom jednog naroda, molim vas lijepo?! To je samo naš hrvatski specijalitet! ...

Bilježnik i blagajnik slušali, potvrđivali sve bez riječi, premda im sve to nije bilo sasvim jasno.

Predstojnik Benković međutim nastavljaše:

— Sve to ne bi mene ništa smetalo, iako me vrijeđa kao juristu, kao pravnika i iskusna upravnika, ali opet, šta me se tiče, jer za pravog činovnika vrijedi pravilo: Stillschweigen und weiter dienen! —, ali mi, koji smo na terenu, koji smo na odgovornim mjestima u tom oslobođenom narodu,

mi smo naprosto prepušteni sudbini ... Gospoda od Zemaljske vlade i od slavnog Narodnog vijeća poručuju: treba narod upućivati, da bude trijezan i miran ... Sehr geistreich! ... Uostalom, znate li vi, da se na mene sprema atentat?!

— Ta nije moguće? — zgranuli se općinari. — Atentat! (Na Bikovskom Vrhu je ta riječ »atentat« zvučala strašno egzotično!)

— Nije moguće?! Vi velite, nije moguće! — dreknuo predstojnik, pa skočio kao da ga je zmija ujela. Onda im je vatreno, živo i opširno opisao, što se sve protiv njega sprema.

Nekakvi Miško Bezjak, tip sumnjiv, bivši mesar, bivši trgovac i kelner, zacijelo boljševik, izrekao je već osudu: kad se bude pravio obračun s gospodom u Velikom Gnijezdu, prvoga će objesati kotarskog predstojnika, i to, s obzirom na njegov rang, na lampu pred kotarskom oblasti. To mu je Bezjak rekao i u brk, kad je bio pozvan na preslušanje. Na oštru prijetnju predstojnikovu zatvorom i državnim odvjetnikom, on je sasvim lijepo odbrusio:

— Samo izvolite, ali vam ne ću dugo ostati u buhari, a onda ćemo se tek porazgovoriti. Jer iza mene je i narod i svi vojni bjegunci, a tko stoji iza vas? ... Tako je meni u brk kresao gospodin Bezjak ... Pitat će se onda — veli on meni — šta ste s narodom radili, kako ste rekviziciju provodili, tko je dobivao šećer i petrolej, kako ste vojne bjegunce gonili, kako ste oprosne prijedloge pravili ...

Tu se sad malo uznemirili i općinari, a osobito bilježnik Špoljarić. Ta na koncu konca, našlo bi se i u njegovoj općini nezadovoljnika, jer tko bi cijelom svijetu ugodio. (Kao što je poznato, takav se još nije rodio!)

— A žandari? — zapitao s uzdahom bilježnik. — Šta nisu znali dati straha tom fakinu?

— Žandari?! — ciknuo opet g. Benković. — Samo mi njih ne spominjite! To su kukavice kakvih nema. Pokisle im njihove perjanice! Čim je vjetar donio prve glasove o slobodi, ni nosa da pokažu. Prije ćete lisicu istjerati iz rupe, negoli žandara iz kasarne! ... A bez žandara, bez vojske, kakva je to vlast?! ...

Tako je dakle njima, bijednim općinskim parcovima, bez ustezanja, upravo ludo iskreno otkrio svoje muke, svoj očaj i svoju grješnu, usplahirenu dušu taj, do neki dan još strašni, nemilostivi, bahati tiranin.

Pokušao je ipak da provede kakvu-takvu inspekciju, kakvu-takvu skontraciju blagajne, da bar nekako opravda svoj dolazak, ali nije mogao. Nije bio sposoban da zbroji ni jednu kolonu brojeva. Odbacio je pero i priznao skrušeno svoju slabost. Glupost je, što je dolazio. Ali ni kod kuće, ni u svojoj kancelariji nema mira. Nervi mu se rasklimali kao žice na staroj tamburi . . .

Ako ima da izgubi glavu, milije mu je da ga tkogod kresne iz zasjede, nego da mu Miško Bezjak čita osudu. Uostalom, neka vide da se ne boji. Zato je kao bajage pošao u lov. Vjerojatno sve to i ne će biti tako strašno, ali neizvjesnost ubija. Nervi, nervi! . . .

Samo ako to sve sretno preživi, bacit će tu prokletu službu do đavola i otići u penziju! Žena ima kuću, nešto su uštedili, pak će živjeti! Šta će mu karijera?! On je u stvari ipak vrlo skroman čovjek! . . .

— Neka ide sve k vragu! Špoljariću, ajdemo k vama na čašicu šljivovice! . . .

Pođoše sva trojica, pa na kraju gospodin predstojnik ostao i na ručku kod bilježnika, što je u normalnim prilikama bila sasvim izuzetna počast. Bilježnikovicu je titulirao »milostivom gospođom«, i njoj su od čuda i sreće koljena klecala. Kako je to ipak fin i otmjen gospodin! Doista nikad ne valja ljude prestrogo suditi!

Kako su u razgovoru došli na skori blagdan Svih Svetih, kad svaki čestiti kršćanin-katolik ima na stolu pečena purana, usudila se bilježnikovica da mu ponudi, malo ponizno malo šaljivo, da ponese »milostivoj« debelog purana i tešku grudu maslaca. Bit će joj — reče — osobita čast, ako poglaviti dozvoli da se metne u kola.

Pred samih deset dana nitko se ne bi usudio, da mu tako što i spomene. On sam, ohol i nepristupačan, nije ni od naroda ni od podređenih nikad ništa primao, jer je htio da ima »apsolutno čiste prste«. Međutim njegovu suprugu nije vezao zakon ni službeni obziri, pak su zato općinski načel-

nici, bilježnici i drugi »općinari« donosili i predavali milostivoj gospođi svoj danak u siru, maslacu, jajima, pilićima, puranima, kolekcijama zimskih jabuka i t. d. K njoj su razne siromašne babe, snaše i udovice skrivećki donosile sličnе priloge s poniznim molbama za zagovor kod poglavitog gospodina predstojnika. Gospođa je sve to milostivo, preko volje, hoćeš-ne ćeš primala, ali ujedno upozoravala molioce, kako bi strašno bilo i njoj i njima, da »poglaviti za to sazna«! . . . Bože sačuvaj! . . .

Sad je međutim sve bilo sasvim drukčije. Nervoznosti je kanda i nestalo, ali je ljubaznost ostala. Razgovor se razvezao sasvim toplo, po domaću. Na kraju, poslije druge crne kave i poslije treće litre, ustao predstojnik, udobrovoljen i nekud kuražniji. Unatoč zaustavljanja, spremio se na polazak, jer dan je kratak.

Kad su pred kuću stigla kola, odredio mu je g. bilježnik za pratnju starog pandura Jandru. Taj je čičica doduše jedva vukao noge, ali je ipak nosio nekakvu fantastičnu uniformu, kao znak vlasti, a o pasu grdnu sabljetinu i omašni revolver, koji je svojom pojavom mogao zaplašiti svakoga, iako je bio prazan, a osim toga i pokvaren. Međutim gospodin predstojnik je i sam radi veće sigurnosti stavio na koljena svoju duplonku. Na novo iznenađenje činovnika, koji su ga ispraćali, izvadio dva browninga, pa stavio jedan u desni, a drugi u lijevi džep kabanice, da mu se u eventualnoj nevolji nađu. Iako se sam smijao tim pripremama, one su ga na neki način raznježile i gotovo zaplašile. Izazvale crne misli.

Zato se sasvim tronuto oprostio od svojih činovnika, i kad je kočijaš već potjerao konje, doviknuo im drhtavim glasom:

— Do viđenja! . . . a u misli je još dodao: Možda na drugom svijetu! . . . te se potajno prekrižio.

Kad je kolâ s predstojnikom nestalo, oni što ostadoše, zgledaše se velikim očima, iz kojih je sijevalo i zijevalo čudo i snebivanje:

— Šta to sve znači? . . . Je li to onaj Joza Benković?! . . . Ta to je sada sasvim drugi čovjek. Rođena ga mati ne bi

prepoznala! . . . Da li se doista sprema sudnji dan? . . . Hoće li zbilja doći do revolucije?!

»Njihov narod« doduše još je uvijek miran. Ništa se ne čuje. O buni nitko ništa i ne sanja . . . Jer nije moguće, da oni o tom ništa ne bi barem načuli. Na kraju krajeva, u takvo vrijeme može biti i iznenađenja. Buna može doći, kažu, i zrakom kao kolera ili kao što je evo došla španjolska groznica, koja mori mladi svijet i po Bikovskim Goricama. Svakako, istina je živa, narodu nije nikad vjerovati.

Snebivajući se tako i čudeći vratiše se bilježnik i blagajnik natrag u bilježnikov stan, u sobu simpatično zadimljenu, toplu, gdje je još sto bio prostrt i na njemu čaše i flaše. Tu im je svakako bilo ljepše, nego da su otišli u kancelariju. Poslije svega što su vidjeli i čuli, vrag će još raditi!

Zasjeli tako, pa sve oštrije pijući sve su življe razglabali i raščinjali teška pitanja, na koja ih je upozorio sam njihov šef. Došla čak i gospođa blagajnikovica, slabašna i izmučena žena, i ona sva usplahirena i uzbuđena. Nije se ni usudila da pita, je li bila skontracija blagajne, ali sudeći po junačkom i važnom držanju svoga muža, vidjela je da je sve dobro prošlo.

Pošto je otpravila djecu na spavanje, prisjela i gospa bilježnikovica, pa se obje familije bacile u veliku raspravu. Osjetile su i žene blizinu opasnosti. One se do tada nisu mnogo zanimale ni za rat ni za budućnost domovine. Natezale se s djecom, hranile živad i svinje, svađale se s muževima ako su se napili ili ako im je do uha došla kakva dogodovština s nekom veselom snašom, a toga je bilo i odviše.

No situacija je sada drukčija, pa se i u žena pobudio interes za velika državna pitanja. Počelo se, dakako, s predstojnikom Benkovićem.

— Jeste li ga vidjeli, kakav je danas?! . . .

— Med i mlijeko! Eh, da je takav bio uvijek!

— Da je takav bio uvijek, ne bi ga toliki strah sada držao!

— Jeste li vidjeli, nigdje nema mira ni sigurnosti! . . .

— Bože mi prosti, kao divlja zvijer.

— A ipak je to predstojnik, poglaviti gospodin! . . .

Zašlo se onda dalje. Kako je Benković, dok je bio negdje u Lici, na početku rata vitlao Srbe i krv im pio. Sada, dakako, gdje je, kako on sam kaže, srpska vojska na vratima, sad mu je vruće. Boji se, da stari grijesi ne iziđu na sunce . . . Pa kakav je bio s narodom?! . . . Istina, čovjeku koji put dojadi i narod, pa se izviče, izdere, ali opet treba tu imati mjere i načina.

Tu onda stadoše bilježnik i blagajnik jedan drugome držati zdravice i jedan drugoga uvjeravati, kako je njihova savjest čista (premda se uzajamno smatrahu lopovima) i kako se oni nikoga ne boje. Uostalom, dođe li do gusta, svaki od njih ima dobru karabinku, pa revolverčić . . . Onda će se, u slučaju nužde, otvoreno kazati: prije negoli ćeš ti mene, ja ću tebe! . . .

Pilo se sve jače i oduševljenije. Čak ih ni žene nisu po običaju tjerale da se dižu. I njih uhvatila neka groznica. Na koncu, kad su već čitavu Evropu prekrojili po svom najboljem znanju i uvjerenju i kad je već stala cvrčati lampa, jer je ponestalo petroleja, iznenadila ih zora. Trebalo se rastati, i u tom dirljivom trenutku Špoljarić i Panižić su još, zagrljeni, derući se iz petnih žila i lupajući se junački u prsa, otpjevali:

Još Hrvatska nij propala,
Dok mi živimo! . . .

3.

Nekako se dogodilo, te je nadobudni mladić Janko Klasnić, unatoč jasnih pouka svoga djeda Jure, zaboravio pokucati na vratima i upao u kancelariju Općinskog poglavarstva u Bikovskom Vrhu kao da ga je vjetar donio.

— Šta ti ne znaš kucati?! — dreknuo na nj bilježnik Špoljarić. — Ulaziš u ured kao divlja svinja! . . .

Uplašio se Janko i zastao. Čak je malo i zinuo, pa se počešao iza uha, jer se u isti tren sjetio djedovih uputa, kako treba ulaziti u službene prostorije. Ali sad je već bilo kasno. Skinuo je ipak brže-bolje šešir, koji mu je poklopio čupavu glavu do uha, i rekao prilično hrabro i jasno:

— Došel sem po torbu! . . . Ja sem Jure Klasnića 'nuk!

— Pošta još nije došla! — rekao je strogo bilježnik, ali je odmah dodao nešto pomirljivije i blaže: — Tu sjedi i čekaj! . . .

Obično su takve »stranke« kao taj derančić imale čast da čekaju na hodniku, ili, ako ih je bila volja i ako kiša nije padala, na dvorištu. No bilježniku, onako mamurnu i mrzovoljnu sinula misao, da sad dolazi drugo vrijeme — ne znaš, što nosi dan, a što noć — pa je bolje i uputnije s narodom fino i lijepo, kako mu je to i sam predstojnik jučer preporučio. Sjetio se njegovih riječi:

— Narod je kao bik! Dok je na lancu, dobar je i pokoran, ali . . .

Te su mu riječi čitavo jutro zvonile i uporno se ponavljale u glavi. Pa i srce mu je bolesno treperilo. Ne bi doista smio piti tih crnih kava, pravo mu žena kaže — nije više tako mlad! . . .

Sad, kakogod je mrk, izmučen i neispavan, još mu kao za inat u ušima stalno bruji i zuji noćašnja pjesma:

Još Hrvatska nij propala
Dok mi živimo . . .

— Vidjet ćemo! — govorio on samome sebi ljutito i skeptički. — Vidjet ćemo! . . .

Nikako nije bio dobre volje. Sjedi on tu za svojim bilježničkim stolom i zuri preda se, blagajnik Panižić još valjda hrče kod kuće ili se već »liječi« kod gospe Elvire. Pred njim nekakvi telegrami, koji su stigli sa zakašnjenjem od tri dana (uostalom, to je danas dragom Bogu sasvim svejedno!), pa još nekakvi spisi, iskazi, i sve mu je to, što je do sada smatrao vrlo važnim, vrlo hitnim i ozbiljnim, sve mu je to sada glupo i besmisleno.

Skoro dva decenija sjedi on u toj kancelariji, i nikad mu se ona nije učinila tako malena, tako bijedna i otrcana. Stvarno je to ona i bila, jer je Bikovski Vrh općina vrlo siromašna, a odbornicima nije bilo stalo da im općinski ured bude ljepši. Ali Špoljarić je u tu kancelariju stupio kad mu je bilo petnaest godina. Tu je bio pisarom, otuda je otišao da položi blagajnički ispit, a zatim na trogodišnju vojnu dužnost, da se onda opet ovamo vrati, dok napokon nije postao bilježnikom.

Tu u toj tijesnoj, niskoj, zagušljivoj sobi stekao je Franjo Špoljarić skoro svu svoju činovničku i životnu mudrost, tu je zaradio prilično kućicu, dobar grunt i onih lijepih deset hiljadica, što odoše u ratni zajam, tu su mu brkovi porasli, tu mu se i trbuh zaokružio. Pa kakogod bila smrdljiva i skromna ta kancelarija, njemu je bila mila kao lisici njena jama, kao psu njegova kućica. U toj je rupi on deset godina, ne računajući i ostalu službu, samo bilježnik, bog bogova, onaj koji drma Bikovskim Goricama, i usto fino živi! . . .

Pa i danas mu je draga, iako je gleda nekud u crnoj boji. Možda je to i crna slutnja, možda će je morati ostaviti . . . Tek teško mu je . . . Tko zna, šta to novo vrijeme nosi? Ako ne baš revoluciju, krv i požar, moglo bi donijeti neke druge neugodne promjene. Možda će se uvesti sovjeti kao u Rusiji, pa da mu se onda kakvi adrapovci popnu na leđa?! Može doći i do istraga, pregledavanja starih računa i čitavog rada za vrijeme rata, jer i o tom je bilo govora u novinama . . . Šta sve ne može doći?! . . . Ukratko, toga rata baš nije trebalo! . . .

Jučerašnji boravak predstojnikov i ova probdjevena noć otvoriše mu oči. Predstojnik Benković, kolikogod je lud, kakogod su ga živci ostavili, ipak ima pravo da se boji, da sa strašnim nepovjerenjem gleda u budućnost.

Dotle nimalo sklon filozofskim mislima, sad je i Franjo Špoljarić, iako još bez pravog uzroka, shvatio koliko je mudra i istinita ona rečenica Sv. Pisma, da je »svaka vlast od Boga«. Jer evo, ovi bogovi, Karlo i Zita, što tu još vise na zidu, svršili su svoje, vrag ih je odnio. Pa kakogod se lomi njihovo prijestolje, kakogod im se silno carstvo ruši, tako se eto trese i klima i predstojnikovo gospodstvo i ova njegova bilježnička stolica na Bikovskom Vrhu. Padaju bogovi, nestaje vlast! . . .

Zato je dobro i korisno, uviđao je on to jasno, biti pristojan i učtiv čak i s ovakvim seoskim deranom, kakav je taj zeleni unuk onog starog kukavca Jure Klasnića, s tim klipanom, koji nije znao ili možda nije htio pokucati prije negoli uđe u kancelariju. U nezgodnom času može postati nezgodan i takav komarac. Ima pravo kotarski predstojnik,

treba biti pristojan s narodom, ne izazivati ga. Doduše poglaviti se malo kasno sjetio, kao i onaj ciganin iz priče, koga su zbog razbojstva vodili na vješala, a on vikao, da je »najbolji mir«.

Međutim Janko Klasnićev, u tom momentu jedini predstavnik tog opasnog i nepouzdanog naroda u općinskoj kancelariji, ne sluteći ni u peti, koliko je važan i tajanstven, sjedeći na tvrdoj, drvenoj stolici, na koju ga je bio dirigirao g. bilježnik, držao se kruto i ukočeno, kao da čeka osudu, a ne poštansku torbu. Njemu je bilo dosadno do umiranja. On bi bio najradije pobjegao napolje, ali se bojao bilježnika. Zato je pažljivo zurio čas u jednu, čas u drugu sliku, što su visjele na zidu, pa je onda gonetao:

— Onaj mladi, taj bi mogel biti novi car, kaj veliju da bu ostal brez carevine, a ona gospa, ta mu je valda žena, bumo rekli: carica! . . . Onaj pak stari u blagajnikovoj sobi, ono je pokojni Franjo Josip, to se zna!

Onda se ogledavao po sivim zidovima, po kojima je lijeno šetalo nekoliko krupnih muha, pa mu oko zapelo za nju osjetio. Više su ga zanimala dva pisarčića, derani njegovih godina, koji su sjedeći za stolom nešto prepisivali.

— Lepo ti je biti gospon — mislio Janko — sediš na toplom i na suhom i teškoga posla ne delaš, ali itak ja tu ne bi štel biti. Tu je gorše nek vu škole. Lepše je vani. Muka je sedeti tu . . .

Uto je u kancelariju — opet bez kucanja — upao gospodin učitelj.

Janko skočio sa stolca, kao nekad u školi, i viknuo:

— Faljsmarija! — pa onda i ostao tako stojeći. Povukao se u kut, sretan što se oslobodio stolice.

Učitelj se na nj nije ni osvrnuo, nego odmah s vrata nabusito upitao bilježnika:

— Šta još nema pošte?

Ali bilježniku, utonulom u mračne misli (a i žgaravica ga malo mučila), nije se dalo govoriti. On je samo slegnuo ramenima. On toga Primorca nije uopće volio. Previše govori, viče, deklamira i svima soli pamet. Cjepiljnjak mu je zapušten, a ni za školu puno ne mari. Samo šeta i tjera vi-

soku politiku, a pritom se uvijek uzrujava, galami, mlati dugačkim rukama i još duljim nogama.

— Vidiš — pomislio međutim Janko Klasnić, stojeći u kutu — učitelja, kî nij pokucal na vrati kak niti ja, nega ne će špotati, a na mene se bokca grdo iskesil! . . .

Učitelj Car se velikim koracima uzšetao po maloj kancelariji, pa kako je sam mjerio gotovo dva metra, prošao ju je lako u nepuna tri koraka. Projurivši tako nekoliko puta, on se odjednom naglo zaustavio.

— Ja vas ne pojmim, gospodine bilježniče! . . . Ja vas ne pojmim! . . .

— ? . . . bilježnik ga je samo umorno pogledao.

— Još uvijek držite na zidu ove tirane habsburške! Pa to je propalo, to je gotova stvar! Historija je s njima svršila! Evropa je s njima svršila, samo vi još niste! . . .

— Šta vam oni smetaju! Dok ne dođu druge slike ili dok ne dođe naredba da se skinu, neka ih! — govorio lijeno i umorno bilježnik, pa se onda poslužio predstojnikovim riječima. — Oni čuvaju autoritet vlasti! . . .

— O tempora, o mores! . . . uzdahnuo učitelj. — Dakako kad čovjek živi dvadeset godina na Bikovskom Vrhu, onda nije ni čudo. Oprostite, ne ću vas vrijeđati, jer ostanem li ja ovdje tako dugo, možda ću i ja biti takav . . . Vi čekate naredbu! Naredbu! Zar u vama nema baš ni žilice revolucionarne?! . . . Ja vas doista žalim. Takva divna prilika za jedan revolucionarni gest, kojega bi se čovjek kasnije s ponosom sjećao i djeci svojoj pričao, i vi to ne možete ili ne ćete razumjeti! Takva divna prilika, da čovjek u neku ruku privatnom ili, da tako kažem, intimnom demonstracijom sudjeluje i sam u rušenju osamstogodišnjeg ropstva, i vama nije stalo do toga! Vi tu sjedite, prevrćete te spise, koji više ništa ne znače, vi čekate, da vam se sloboda, S l o b o d a, donese na tanjuru! . . .

— Kakva sloboda! — naljutio se na kraju bilježnik. — Šta će meni sloboda?! . . . Ja sam činovnik! . . .

Učitelj se objema rukama uhvatio za glavu i zavapio opet:

— O tempora, o mores! . . .

Uto se otvoriše vrata, i stari Toma Klasnić uđe u sobu s velikom kožnom torbom o ramenu. Napokon je stigla pošta. Već je dva dana nije bilo, jer se jučerašnji poštar bio nešto »spuntao«. Nije htio da ide, pa šta ćeš mu!

Bučno je Toma položio torbu na sto, pa se razglagoljao živo: kako je u Velikom Gnijezdu veselo, zastave vise na kućama i svi viču, da su Madžari propali i da je sloboda... Na račun toga, činilo se, da se i Toma bio prilično natrusio, jer se njihao na nogama, a sva soba zavonjala rakijom.

Otvoriše torbu i sijaset se novina rasulo po stolu. Sve s debelim naslovima. Učitelj Car smjesta jedne zgrabio. Tek što je bacio pogled na naslovni list, digao je ruku i viknuo:

— Pozor! Mir!... Narode čuj! I vi, gospodine bilježniče, čujte, šta tu piše, i to velikim slovima:

Hrvatski sabor prekida sve veze s Ugarskom i Austrijom,

Sutra će se obrazovati prva narodna vlada u Hrvatskoj

— Braćo!... povikao učitelj u ekstazi — Braćo! Čast mi je proglasiti vam, da je Hrvatska slobodna, i ja vas pozivam, da svi kliknemo: Živila nova slobodna država Slovenaca, Hrvata i Srba!... Živila!...

Bilježnik je nešto mrzovoljasto promrmljao, Toma Klasnić se pijano smijao, dok je Janko, stojeći još uvijek u svom kutu, samo zapanjeno sve to gledao. Tek su pisari malo glasnije — kao iz pristojnosti — povikali: Živila!...

— Šta sad kažete? — obratio se g. Car bilježniku izazovno. — Šta sad kažete? Zar još čekate naredbu, da sa zida zbacite Karla i Zitu?!... Ali ako je vi čekate, ja je ne čekam! U ime naroda, u ime Narodnog vijeća Hrvata, Srba i Slovenaca, ja ne mogu dozvoliti, da slike tirana ovdje još vise. Dolje s njima!

I doista, kako je bio dugačak, lako ih je dohvatio, pa jednu za drugom strahovito tresnuo u pod. Prasnulo, zazvečalo staklo, a učitelj još stao gaziti po slikama, vičući:

— Tako treba tiranima!... Dolje tirani!... Dolje Austrija, dolje Madžari! Živila sveta Srbija! Živila velika Jugoslavija!...

Pisarima, a i Janku Klasniću učinilo se to divno zabavnim, pa kako se nisu usudili smijati na glas, sve su se gušili i zagrcavali, dok najzad ne prasnuše u divlji kikot i smijeh.

I starom se Tomi to svidjelo.

— Baš su gospon učitel šalni i špajsni človek! — Samo meni je staroga Franca Josipa itak žal!... On je itak bil, bumo rekli, pravi car i kral, kaj se tiče, i ja sem mu bil prisegel kak regrut...

— Dragi prijatelju — savladavajući s mukom svoje bujne osjećaje obratio se k njemu učitelj. — Morate biti na čistu s tim, da sad više nema ni cara ni kralja! Junački, neustrašivi narodni predstavnici u Zagrebu skinuli su ga s hrvatskog prijestolja! Dosta nam je tuđinskih vladara! Sada vlada narod! Narodna volja, to je sada vrhovni zakon!

— Ako bi tak i zbilam bilo, kak vi velite, onda to ne bi bilo loše, kaj se tiče... Ako bude narod vladal, onda čast.

— Idite sada kući, i svakome, kogagod sretnete, svakome recite: mi smo slobodni, mi nemamo ni cara ni kralja, sad je narodna vlada!

Pala je bila učitelju Caru na pamet još divna, dirljiva pomisao, da ih sada sve skupi oko sebe, toga simpatičnog, doduše malo pijana čičicu (nije mu doista zamjeriti, tko da se ne napije od radosti?!), pa ove derane, i da bilježniku, tomu reakcionarcu, za inat intonira svečano i veličanstveno »Lijepu našu domovinu«, pa onda »Bože pravde«... Ali onda se sjetio, da je taj svijet na žalost još slabo prosvijećen i da zacijelo ne bi znao nijedne himne, pa bi stvar ispala žalosno i sramotno.

Zato je zgrabio svoje novine »Riječ« i »Glas Slovenaca, Hrvata i Srba«, pa mašući njima pojurio kući. Škole nije toga dana ni držao. Na račun velikih događaja proglasio je narodni blagdan i djecu raspustio.

— Ženo draga — povikao je još s vrata, tronut do suza — dođi ovamo, da te zagrlim! Jer mi smo slobodni, Hrvatska je slobodna!

Ona je bila dobra, mala, slabašna ženica, i baš je spremala napoj za svinje. Poznavala je svoga muža i njegovu zanesenu, bujnu ćud, pa je za volju mira i sloge brže-bolje obrisala ruke i pripravno stala preda nj. Inače bi joj zaci-

jelo gorko predbacio, da ga »ne shvaća«. On ju je nježno zagrlio, iako je to bilo malo nespretno, jer mu nije bila ni do ramena.

— Ženo draga, mi smo slobodni — rekao joj je on dosta tiho, ali ipak vrlo svečano i važno, kao neku veliku porodičnu tajnu — osnovana je velika narodna država!

— Dakle ipak?! — uzdahnula je ona naivno. — To je krasno!

— Pozovi mi djecu, djecu mi pozovi! . . . dosjetio se gospodin Car, pa pošao i sam da skupi dječicu.

Jedva ih je sazvao, jer ih je bilo troje većih, a jedno se još deralo u kolicima.

Najstarija djevojčica Nada bila je kod kuće zibajući najmlađeg bracu, a braća, dva mršava derana, bili su negdje u susjedstvu. Bilo je trke i dozivanja, dok napokon dođoše.

Sve ih je, osim onoga u kolicima, sabrao kod prozora, odakle je pukao divan vidik na posavsku ravnicu, te se u daljini plavila na jednom kraju Zagrebačka, a na drugom Moslavačka gora.

— Djeco, vidite, ovo sve je naša domovina i još puno dalje, kako znate, na sjever do Drave, a na jug sve do Jadranskog mora, a na zapad i istok, Bog veliki zna, kako će se proširiti! . . . Nije joj više gospodar ni Nijemac ni Madžar, nego mi sami! . . . Zato ćemo sada zapjevati:

Lijepa naša domovino,
Oj junačka zemljo mila . . .

Otpjevaše himnu složno, premda djeca nisu dovoljno shvatila uzvišenost toga časa, kao njihov otac.

Kad su svršili, on je još svakome od njih obećao za krunu bonbona, samo na žalost nije imao u džepu nego dva željezna seksera. Zato je to darivanje odgodio i potjerao ih u igru: — Idite, sokolovi moji, danas tata nema novaca, ali bit će, bit će svega! Sad se samo dalje zabavljajte i veselite!

Onda je opet raznježeno pristupio k svojoj ženici. Opet ju je zagrlio, sagnuo se i milo joj šapnuo:

— Zlato moje, ako nam Bog dade još djece, pa ako bude dečko, zvat će se Slobodan, a bude li curica, zvat će se . . . znaš kako . . . Jugoslavija! Zar ne, divna imena! . . .

No žena se naglo trgla, izvila iz zagrljaja i, pogledavši ga prijekorno, odgovorila mu tiho:

— Ali dragi moj, mi ih već imamo četvero! Ja mislim, da bi to bilo dosta! . . .

Uzdahnuo je i kiselo se nasmiješio učitelj g. Car i oduševljenje mu je nekako splasnulo, ohladilo se. Nasukala se lađa njegova patriotskog zanosa — o žalosti — nigdje drugdje, nego u luci vlastite obiteljske sreće! . . .

U isto vrijeme je mali Janko Klasnić, prebacivši veliku kožnu torbu preko ramena, ponosno stupao sredinom ceste kroz Bikovski Vrh. Njemu je sve to, što je vidio i čuo, bilo čudnovato, nerazumljivo, ali i vrlo zanimljivo. Razmišljao on uvelike.

— Ako cara i krala više nima i ako je sloboda, onda niti ja, niti moj ded, niti nigdo ne bi moral iti po poštu. Ako je sloboda, gdo mi kaj može? . . .

Ali je zato ipak veselo odmarširao u Veliko Gnijezdo.

4.

Trebalo je pronaći Gundulićevu »Dubravku«!

Jer bez nje, to jest bez onih znamenitih stihova o slobodi, doktor Zdravko Hitrec, advokat i jedan od najuglednijih rodoljuba u kotaru, nije bio kadar da sastavi govor, kojim je htio da na velikoj narodnoj skupštini u Velikom Gnijezdu zabilježi početak nove ere u životu naroda. Te je slavne stihove doktor Hitrec znao nekoć napamet, ali, eto, tjerajući razne prozaične procese, tokom godina sasvim ih je zaboravio.

Prevrnuše ne samo čitavu knjižnicu, nego i kuću, pa čak i tavan, ali nesretnoj »Dubravci« ni traga ni glasa. Na kraju gospođa Hitrec počela prilično žučljivo uvjeravati svoga muža, da te knjige zacijelo nije ni bilo u njegovoj biblioteci i da bi se na koncu konca »jedan pišljivi govor mogao ispripovijedati i bez tih stihova.« Ta ne će valjda pred narodom deklamirati pjesmice, kao djeca na ispitu! Kakva je to sad moda! . . .

Naravna stvar, doktor Zdravko energično je odbio takve primjedbe i savjete, žaleći se na skandaloznu nepismenost svoje familije i na nedostatak svakog idealizma.

Bolna je bila činjenica, da mu ni sin Jurica nije imao »pojma o pojmu« o tim Gundulićevim stihovima, premda je tek preklani maturirao. Ali šta ćemo, takva je ta moderna nogometna omladina, pogotovu ovi ratni »švindl-maturanti«... Nije im, doista, ni zamjeriti, ako se pravo uzme! Dosta im je što moradoše tako zeleni i mladi u vojsku i na frontu!...

Pa i kćeri Ljerki, koja je lani maturirala na liceju, a nije nikako mogla da se »sjeti« kako počinje slavna himna slobodi, morao je oprostiti, jer žensko brzo nauči, pa brzo i zaboravi, pogotovu takve stvari.

No u tom trenutku nervirala je i ljutila doktora Hitreca tolika »nekulturnost« i nemar za više duhovne vrednote. Od toga se doduše ne živi, ali ipak bar dok je čovjek mlad trebao bi biti poletan i idealan.

Istina, ni on, doktor Hitrec, nije mnogo čitao. Otkako je položio maturu i smirio rigoroze, nije ni on sam pročitao ni jedne jedine knjige (prema posvećenoj tradiciji hrvatske narodne inteligencije), zadovoljavajući svoju potrebu za znanjem samo dnevnim novinama i ćaskanjem uz špricer. Za knjigu nije imao kad, a možda se od nje na neki način i odučio. Kad bi samo primio kakvu knjigu u ruke i prolistao je, odmah bi ga spopalo zijevanje.

Zato ga je kći Ljerka, studentica Glazbenog zavoda, i mogla pecnuti, da je njegov književni ukus zapeo još kod Gundulića, a u najboljem slučaju kod Šenoe i Harambašića. Doktor Hitrec se nije mnogo ni branio, tvrdeći junački, da sve što je poslije Šenoe i Harambašića napisano, svi ti »moderni« i taj Matoš, na primjer, koji je do svoje smrti po novinama samo grdio sav svijet, a sam je bio pusto piskaralo — da sve to ne vrijedi ni lule madžarskog (nota bene!) duhana.

Uostalom, o tom sad nije bila riječ, nego je trebalo razumjeti, da je došlo novo vrijeme i da se otvaraju novi vidici. Svaki, u koga je bilo duha, poleta i ambicije, osjetio je potrebu, da i on nešto rekne, da se pokaže, da se istakne

i da se eventualno utisne u prve redove. Tako je na pr. trebalo da se u Velikom Gnijezdu stvori Narodno vijeće, pa on, doktor Hitrec, nije mogao dopustiti, da za predsjednika izaberu, recimo, staroga Grahovca. Stoga on mora na današnjoj skupštini da zabljesne svojim govorom, da osvoji narod i da bude izabran »per acclamationem«.

Otuda i nervoza, koja je zavladala u kući. Zbog toga i strka oko Gundulićeve »Dubravke«. Prirodno je bilo, te se javile i smjele kombinacije, ružičaste nade.

Tako je malo djetinjasto, ali nimalo uvredljivo primijetila gospođica Ljerka:

— Zar ne, tata, da bi u Jugoslaviji i ti mogao biti ministar?!

— Šta brbljaš tek štogod! — naljutila se njena mama sasvim iskreno, jer je ona bila dama možda i odviše realna

— Zašto ne?! — usprotivio se doktor Hitrec. — Ne kažem, da ću baš ja postati ministar, nego mislim: principijelno to nije više stvar nemogućnosti. Ne će više biti ta čast rezervirana samo za grofove i barune. Jugoslavija će biti demokratska zemlja, kao što je bila Srbija, gdje je ministar sjedio u kafani sa seljakom za istim stolom. Tamo je svatko prema svojoj sposobnosti mogao ići naprijed, a nije se gledalo na njegovo podrijetlo i na protekciju. Ukratko, ondje je vladala demokracija...

— Dakle znaš, Zdravko, čast demokraciji — rekla je skeptički gospođa Olga — ali ja za nju nisam jako oduševljena. Ona meni smrdi po bijelom luku i — s oproštenjem govoreći — po neopranim nogama...

Tako oštre argumente proti demokraciji doktor Hitrec nije ipak mogao mirno primiti.

— Oprosti, Olga — rekao je on dosta strogo — ti zaboravljaš, da sam i ja seljački sin. Mene su doma u Zagorju zvali Valentom, pa si me ti prekrstila u Zdravka, jer da Valent zvuči odveć prosto i seoski!... Uostalom, ni ti nisi aristokratkinja.

— Ah, aristokratkinja!... Moj tata je bio kotarski sudac, a da nije mlad umro, dotjerao bi možda i do septemvira. Osim toga, ti zaboravljaš, da sam ja rođena plemenita Košćec!...

— Čudna mi čuda, veliko plemstvo! Šljivari, plemenitaši i analfabeti! . . . Samo to ostavi i više ne spominji, jer ćeš se blamirati. U Jugoslaviji ne će biti plemstva, Srbija toga ne pozna. Kao i tamo, tako će i u Jugoslaviji vladati velika načela francuske revolucije: jednakost, bratstvo i sloboda! . . .

— No, dobro, dobro — rezignirano je popustila gospođa Hitrec (jer na kraju krajeva, ona se ne razumije nimalo u politiku!). — Bumo videli, kak su rekli slepci . . . Postaneš li doista kad ministrom, lako ćemo sve to progutati.

Takva mala »izmjena misli«, pa bila ponekad i u oštrijem tonu, nije ipak mogla da poremeti sklad, koji je vladao u obitelji doktora Hitreca. Osjećaj porodične solidarnosti bio je jači od svih razlika u mišljenju. Uostalom, i te razlike bijahu sasvim neznatne, više posljedica različitih temperamenata negoli uvjerenja, upravo toliko da im svakidašnji život ne bude odveć monoton.

Zato je i gospođica Ljerka, koja je »obožavala« — kako je sama govorila — svoga tatu, oduševljeno pojurila kroz Veliko Gnijezdo, da pronađe slavnu »Dubravku«. Bijaše to vrlo mučan pothvat. Svagdje je trebalo ispjevati mali uvod — jer se nije moglo udariti odmah onako »s neba pa u rebra« — a taj se uvod znao otegnuti u beskonačnost, tako da je »Dubravka« jedva jedvice došla na red. Onda bi opet nastalo čuđenje: što će joj »Dubravka«, pa tko te starinske stvari uopće još čita?! . . . Da bi zamela trag, gospođica je stidljivo priznala, kako ju je obuzela želja, da komponira neke partije . . . Možda i čitavu operu . . .

Unatoč svih tih napora i svih lukavština, u čitavom Velikom Gnijezdu nije se moglo naći to znamenito djelo Ivana Gundulića. Ni kod župnika, ni kod apotekara (koji se inače hvalio, da ima sve knjige ovoga svijeta!), pa čak ni u knjižnici pučke škole.

Međutim, kad se Ljerka vratila kući umorna, zlovoljna i klonula duhom i tijelom, dočeka je radosna vijest: ne treba tražiti nikakve knjige, šteta što se ona sirotica toliko izmučila, jer tek što je bila pošla od kuće, a ocu, kao po nekom više nadahnuću, padoše na pamet ti znameniti stihovi. On joj ih je odmah i svečano izdeklamirao!

Govor će biti svakako odličan. Samo šteta, da ga ne može izreći pred boljom i inteligentnijom publikom negoli je može dati Veliko Gnijezdo.

Ali ni s govorom nije bilo sve svršeno. Bilo je tu i drugih, dosta krupnih pitanja i zadataka.

Na današnjoj velikoj narodnoj skupštini trebala je da se stvori narodna garda, koja će čuvati red, mir i imutak pristojnih građana. Sva inteligencija i sve uglednije građanstvo: trgovci, majstori, pa i imućniji seljaci (ukoliko je njima bilo vjerovati) uzdisali su za kakvom-takvom stražom. Jer od općinskih pandura nikad nije bilo koristi, a žandari ni da bi nosa pokazali . . . Dok se ne ustali nova vlast (tko zna, hoće li biti republika ili kraljevina? . . .), treba netko da održava nekakav poredak.

Sve je živjelo u mučnoj neizvjesnosti. Netko donio iz Slavonije alarmantne vijesti: da se tamo naveliko pljačka, pali i ubija . . . Onda bi, svaki čas, kroz sve selo, od posljednje sirotinjske kuće pa do župnog dvora, kao kad šišmiš podveče prošušti i iščezne, proletio glas, da će još toga dana ili noći navaliti zeleni kader — vojni bjegunci, koji se kriju po šumama, da će sve Židove opljačkati, a ni drugim bogatašima da ne će biti lako.

Nervozno se jelo, uzrujano se razgovaralo, nemirno se spavalo. Vrijeme odviše sporo prolazilo, svatko je očekivao neke neobične događaje, a čim bi pao mrak, počele bi praskati puške, za koje nisi znao, ni otkuda ni u što pucaju. Jedino što su mnogi već po zvuku zaključivali, da se puca oštrim nabojima iz vojničkih pušaka.

Da bude zlo još veće, rodoljubivoj omladini, nekolicini studenata, pade na pamet, da treba ukloniti sve znakove madžarskog gospodstva, pa skupivši četu mladića, kojoj se pridružila i dječurlija, krenuše na željezničku stanicu. Uz pjesmu i pod velikom hrvatskom zastavom, na kojoj su u duhu narodnog jedinstva visjele još i pantljike srpska i slovenska. U programu je bilo, da se sruše i razbiju samo madžarski natpisi, ali kad uz burno klicanje i uz pjevanje rodoljubnih pjesama počeše da prašte stakla, onda se vesela omladina toliko razigrala, te je slupala sve, do čega je došla. Postradaše svi prozori, sva stakla, slike, pokućstvo u čekaonicama, dok se šef stanice jedva revolverom obranio.

Studenti su doduše htjeli i nastojali, da se time demonstracija zaključi, ali sad komandu preuzeše neki kalfići, neki do tada neznani junaci, pa oni povedoše mladež u mjesto. Jedva ih nekako rastjeraše i smiriše, ali prozori na predstojnikovu stanu, pa kod Morica Schlossbergera i još nekih stradaše ljuto.

Ukratko, atmosfera je bila elektrizirana, kako je to tvrdio i doktor Hitrec. Zbog takve atmosfere g. Moric Schlossberger, teški bogataš, na brzu ruku proda i svoj dućan i kuću, pa kidnu bez »zbogom« i bez »do viđenja« nekud u Madžarsku.

Kotarski predstojnik Benković, pa općinski načelnik, bilježnik, blagajnik, svi oni pođoše za primjerom Morica Schlossbergera, te iščeznuše iz Velikog Gnijezda, da nitko nije znao ni opazio, ni kada ni kako.

Dakle, narodnu gardu je trebalo stvoriti. O tom se mnogo raspravljalo u nevezanim i zabrinutim razgovorima, ali nitko da se pravo primi posla.

Na sreću Jurica, sin doktora Hitreca, inače rezervni artiljerijski lajtnant, bijaše kod kuće na oporavku (kako ga je bila granata zasula), i baš tih dana trebao je da se javi u svom kaderu, kad li, eto, rat se svrši i bez njega.

Bijaše taj Jurica, što se kaže »feš dečko«. Artiljerijska mu uniforma odlično pristajaše. Čizme mu se divno ljeskale, a ostruge sitno i veselo zveckale na korzu u Velikom Gnijezdu. Nimalo nije bio nalik na »rezervu«, nego bi ga i stručnjak smatrao nepatvorenim k. u. k. aktivcem. Toliko mu lice bijaše otmjeno i blazirano, pogled umorno-hladan, hod elastičan, a riječ prazna.

Iako mu otac bijaše orijentiran umjereno jugoslavenski (u duhu hrvatsko-srpske koalicije), momčić je toliko zavolio austrijsku uniformu, da je pomalo, možda i nesvjesno, priželjkivao pobjedu centralnih vlasti, snivajući i kombinirajući, kako da se aktivira, da postane i ostane aktivni oficir.

Mami ta ideja nije bila odvratna, dok se sestra, ljuta nacionalistkinja, bučno bunila. Samo je otac, prelazeći sa smiješkom preko tih »fantazija«, budno pazio, da se momčić redovno upisuje na pravo, jer je bio siguran, da će ga to sve proći.

Ali sad još, taj je mladi nasilu-jurista sve građane, vojnički rečeno »civile«, srdačno i iskreno prezirao. Kad bi slučajno lumpovao, rado bi izazivački zapjevao pjesmu, koju je naučio od nekog proslavljenog i vječno pijanog domobranskog natporučnika-junaka:

Sve je zlato
U vojsku pobrato,
Samo smeće
U civilu šeće...

Usvojio je isto tako s najvećim oduševljenjem i uvjerenjem čuvenu teoriju znamenitog pukovnika Štingla, koji je čovječanstvo razdijelio u šest razreda: 1. oficiri, 2. podoficiri, 3. vojnici, 4. babe, 5. smeće (propalice, tati, kažnjenici) i, nakon ogromne pauze, velike kao Sahara, 6. civili.

Svakako mladi gospodin Jurica bijaše oficir primjeran, strog i neumoljiv, strah i trepet momčadi, ono što se zove »zmija«. Zato je s ponosom okitio junačke grudi velikom i malom srebrnom, uz koje još ljupko zveckahu Signum laudis i Offiziersverdienstkreuz. Sanjao mu se još i Kronenorden, a neki put, i to sasvim rijetko i plaho, pomislio bi i na red Marije Terezije, jer bi mu taj donio barunstvo i doživotnu rentu.

Međutim, kad je i najustrajnijem optimistu bilo jasno, da je s Austrijom svršeno, i lajtnant Jurica je nevjerojatno brzo promijenio svoje mišljenje. U odijevanju postao nešto nemarniji a u držanju slobodniji. Pred tri dana i on je poput svih, koji su u Velikom Gnijezdu nosili bilo kakvu uniformu, skinuo bez trunka sentimentalnosti Karlovu rozetu i stavio trobojnu kokardu. Pogledao se u zrcalo i bio prilično zadovoljan.

Skidajući veliku srebrnu i ostale dekoracije nešto se ipak raznježio — ta on ih je zaslužio junački —, ali sad neka počivaju u miru!... Međutim uniformu, čizme i ostruge još je zadržao. Teško je bilo postati opet samo »schäbiger Zivilist«.

Zato mu je izvrsno došla tatina ideja, da baš on, Jurica, organizira narodnu gardu. Svakako treba da postane i

njezinim komandantom, jer opasnog konkurenta i nema. Tu će se možda istaknuti i odlikovati, pa će eventualno uskočiti u srpsku, odnosno u novu jugoslavensku vojsku. Nakon tolikih ratova trebat će im svakako dobrih oficira. (U tim kombinacijama kvarila mu veselje jedino srpska uniforma ... Činila mu se premalo šik, premalo elegantna.)

Užurbao se lajtnant Jurica i počeo obilaziti solidniji svijet u Velikom Gnijezdu. Za vodiče otac mu je dodijelio iz svoje kancelarije solicitatora i pisara, domaće ljude, jer je mladi gospodin malo koga pravo poznavao, ne samo kod seljačkog svijeta, nego čak i od »građanstva«: sitnih majstora, birtaša i trgovčića. Otkako je još obukao duge pantalone, oni bijahu za nj »zrak«.

Ali sada se za čudo brzo prilagodio novim prilikama. Istina, govorio je još uvijek pomalo s visoka, ali ipak je u njegovim riječima bilo srdačnosti i uvjerljivosti. Upuštao se po potrebi čak i u opširnija razlaganja političke prirode, reproducirajući pritom dosta točno misli svoga tate.

Akcija je dobro napredovala, pogotovu kad su ljudi čuli, da će dobiti vojničke puške i da čitava stvar ne će ništa stajati. Obećavali su, da će i na skupštinu doći, iako je mnogi mislio, da je najzdravije ostati kod kuće. Neka si gospoda tu slobodu dijele kako znadu! ... Jedino bi se možda isplatilo prigledati radi puške ...

Toga dakle velikog, nervoznog dana naišao je Janko Klasnić u Veliko Gnijezdo.

On je usput bio prenoćio kod nekakva kuma Sremića u Bunjanima i ranom zorom krenuo dalje. Livade i polja još su sanjivo drhturila od studeni pod tankom, igličastom bjelinom mraza, s drveća je padalo posljednje lišće i bilo je vrlo hladno. Nebo bijaše vedro i visoko, i na njemu je, blijedeći umorno, iščezavalo nekoliko zakašnjelih zvijezda. Činilo se, da će i taj posljednji dan mjeseca listopada biti lijep, vedar i topao, kao i ono nekoliko dana pred njim, samo dok sunce malo odskoči i sine.

— Fina jesen, budi Bogu fala i dika! — mislio je Janko. — Samo orati nij moći, jer je zemlja preveć trda, a mi još nismo ni šenice posejali! ...

Daleko se učinilo malom poštaru do Velikog Gnijezda. Otežala mu o ramenu torba, iako bijaše prazna. Zato kad je, kloparajući opancima u oštrom hodu stazom, kliskom od mraza, napokon stigao na željezničku prugu, što tu sijeće drum, srce mu zaigra od žive radosti.

Stade na nasip, pa pažljivo i mudro pogleda i na lijevu i na desnu stranu.

Pružiše se gvozdene tračnice prema jutarnjem suncu, prave, sjajne i blistave. Kao da si položio dvije sunčane zrake, a one potekle tiho i nečujno u divni nedogled. Na tračnicama ležaše neka čudna, svečana tišina, u kojoj se nije čulo čak ni šuškanje ono malo suhog lišća, rasutog po šljunku. Tek sa visokih brzojavnih stupova brujahu bezbrojne žice blago i skladno kao nadzemaljska muzika.

Napunila se Jankova duša udivljenjem i strahopoštovanjem.

— To je, bumo rekli, taj put, s kim je moći z mašinom otiti, kam god te je mila volja! — konstatirao je Janko. — Bogme, kak je da je, dobro je zmišljeno! Po železu se kotači koturaju i tu nigdar blata nima! —

Iako na željezničkoj stanici nije imao nikakva posla. želja ga ipak prevlada da ode i da je vidi. Ali tamo se jako razočarao. Na velikoj zgradi, istina, visjela je zastava, ali inače stanica je izgledala vrlo žalosno. Svi prozori bili polupani, pokućstvo u čekaonici izlomljeno. Sve prljavo, pusto i prašno.

Tu se Janko sjetio, kako se sinoć kod kuma Sremića govorilo, da će gospodi uskoro osvanuti crni petak i sudnji dan. Riječ je vodio neki čovjek, kojega Janko nije poznavao, a koga su svi pažljivo slušali. Bio to čovjek mrk i snažan, a glas mu bio hrapav i grub.

Razlagao je on, da nije dosta samo gospodske zemlje i šume podijeliti, (jer šta će ona raja, gdje ni toga nema?!), nego treba malo prodrmati i druge bogataše: trgovce, popove i drugu gospodu, pa njih zapitati za račun. Dućani su puni robe, a sirotinja oskudijeva, i zar ne bi bilo pošteno, da se i to podijeli nevoljnima?! — — — Jer čijom je to mukom stečeno, ako nije sirotinjskom?!

Nato je kum Sremić zamišljeno rekao:

— Možda bi to i bilo pošteno i pravo — makar se takav posel meni vidi malo raubarski —, ali zakon ne dopušča tuđe imanje samo tak deliti i na silu oteti! — — —

— E moj dragi Jakobe — uzviknuo je sada neznanac mračno i odlučno. — Zakona sad nema! Sad je samo siromaška pravica, sloboda i sila. A sila, kak se ono veli, boga ne moli! — —

Tako se od prilike još sinoć razgovaralo i naklapalo u Bunjanima, a ova željeznička stanica kao da je već proživjela svoj sudnji dan. Promatrajući sav taj rusvaj Janko je došao do zaključka, da je tu morala biti oštra bitka, pa mu bi pomalo i žao, što sam nije vidio toga loma, iako mu se činilo, da je šteta porazbijati tolike korisne i skupe stvari — — —

Naročito ga razočarala neobična tišina na stanici, jer mu je, još otkako je prvi put bio tu, ostala u pameti buka velikih dimljivih mašina, zviždanje fućkalicâ, tutnjava vagona. Sad od svega toga ništa. Slučajno nije prolazio baš nijedan vlak, i pustoš je vladala na kolosjecima. Tek je nekoliko osamljenih vagona stajalo po strani, a pod njima čeprkale kokoši.

Najednom iza ugla iznikao nekakav željezničar, a s njim i općinski pandur s puškom o ramenu.

— Mali, šta se tu motaš? ... Kuda ti putuješ?

— Kaj bi ja putuval?! — začudio se Janko. — Ja samo gledim!

— Nemaš tu šta gledati, nego se gubi smjesta odavde! — dreknuo pandur, pa se Janko doista i pokupio i otputio u Veliko Gnijezdo.

Našvrljao se i nabazao po svem mjestu do mile volje. Zavirio svakamo. Zagledao u vrata i izlog svakog dućana. Nije tu bilo bogzna šta, već nekoliko bala kakvog šarenog platna, male šarene kutije ili pak snop bičeva i bičalja, ulari, užeta, štapovi. Kod nekog postolara nekoliko pari cipela i jedne oficirske, divno ulaštene čizme, a kod šeširdžije brdo šešira. Međutim od svega mu se najviše svidio jedan izlog sa željezarijom. Tu mu za oko zapeo veliki fenjer, prikladan da u nj staviš ili običnu svijeću ili malu petrolejsku lampicu, a bez opasnosti da što zapališ, jer je sve to bilo u staklenom cilindru i u okviru od žice. Izvanredan lampaš, hoćeš li noću da prigledaš u staju ili ako ideš na zornicu po debelom zimskom mraku, kad vjetar duva i hladna kiša sipi.

Svratio je i u poštanski ured, ali mu neka gospođica, što se živo zabavljala s jednim mladim gospodinom, rekla neka dođe kasnije. Tako je, švrljajući naokolo i zanimajući se za sve što je vidio, skoro zaboravio na poštu. Pogotovu kad je načuo, da će popodne biti velika skupština. To da mu je još vidjeti. kako to izgleda kad se gospoda i građani sastanu! ...

I doista, skupljali se pomalo ljudi. Nekakva mlada gospoda još su u posljednji čas žurila po ulicama, zavirujući u dućane i gostionice, zaustavljajući prolaznike, pozivajući svakakoga:

— Ajdete na skupštinu! ... Treba da dođete! ... Vrlo važno i interesantno! ... Mora se konstituirati Narodno vijeće!

Nailazio dakle narod. Većinom činovnici, majstori, tu i tamo neka gospođa ili gospođica, obično s kavalirom — sve što se u Velikom Gnijezdu nazivalo inteligencijom i građanstvom. I seljaka je bilo, ali ne mnogo. A i od onih, što su došli, mnogi nije ni svojom pojavom ni nastupom, štono se kaže, »ulijevao povjerenja«.

Osobito oni što su trebali da budu gardisti. Neki od solidnijih i povjerljivijih nisu uopće ni došli, premda su obećali, a nahrupila čitava četa onakvih, zbog kojih je i trebala da se stvara narodna garda.

Mladi gospodin Jurica užurbao se vrlo važno i prilično strogo. Bijaše očito nezadovoljan. Bilo je premalo ozbiljnosti u tog svijeta. Ljudi došli, nasmijani, poneki i malo pijani (bilo je te jeseni šljivovice kao vode! ...), praveći zgodne i nezgodne šale, kao da su došli na zabavu, a ne na ozbiljan narodni posao. Nakrivili, tko šešir, tko vojničku kapu, bećarski i obijesno, upravo izazivački. Pogotovu oni, što su se posljednjih mjeseci krili kod kuće, mjesto da se jave kaderu i pođu na frontu.

Na nastojanja organizatora i budućeg komandanta Narodne garde, da ih dovede u red i da ih disciplinira, pokoravahu se doduše, ali odveć šaljivo.

— Samo vi nama dajte puške, gospon lajtnant, a za drugo bumo lako! . . .

Gospoda, što stajahu oko stola, koji je imao da služi kao govornica, nešto su živo razgovarala. Bilo je tu nekoliko advokata — samo starog Grahovca nije bilo (jer gdje je Hitrec, on ne ide, iako su iste stranke!), došao i gospodin župnik s kapelanom, pa kotarski sudac i još nekoliko uglednika.

Svi se osjećali malo nelagodno. Već davno nije bilo nikakve skupštine, pa su ljudi izašli iz prakse, ukoliko su je uopće imali. Da nije od vremena do vremena, prigodom kakvog imendana ili rođendana, bilo teških i dugih večera, gdje su se u beskrajnim zdravicama vježbali u govorništvu, danas bi jedva koji znao probijeliti neku glasniju riječ.

Za prvoga govornika odrediše poštovanoga krojačkog majstora Capeka, simpatičnog debeljkovića, koji je pored svojih stotinu i nekoliko kilograma nosio čast vatrogasnog vojvode i predsjednika obrtničkog društva. On je čitavom Velikom Gnijezdu ostao u ugodnoj uspomeni, kad je prilikom posvete vatrogasne zastave — bijaše to prije pet-šest godina — svoj govor počeo tri puta s istom dubokom sentencom: »Gospodo — rekao je tada — zastava je zastava! Gospodo, zastava je zastava! . . . Zastava je zastava!« . . . pa zaboravivši u tom dirljivom momentu sav ostali tekst, kratko zaključio: »Živila zastava!«

Zato ga i sada svi srdačno pozdraviše, očekujući s veseljem, što li će im opet zgodno reći. Njemu se pak skoro zamagli pred očima, nešto od mučna penjanja na taj nesretni sto, koji mu se učinio dosta nesiguran i labav, a još više kad s te visine ugleda pred sobom i pod sobom toliki narod, koji je svoje poglede netremice uperio ni desno ni lijevo, nego baš pravo u nj i u njegov brk. Popravi kravatu, zakopča sva puceta na kaputu, nakašlja se i kad htjede da otvori usta, osjeti u glavi strašnu prazninu. Ni slova da se sjeti od sveg onog, što su mu gospoda fiškali malo prije utuvljivali u glavu.

U toj očajnoj sekundi srećom mu pade na pamet hrabra misao:

— Ah, kaj bi ja baš po njihovu pripovedal?! Ja bum onak, kak ja znam, i ukratko! . . .

Raskuražio se tako i progovorio gromko:

— Braćo Hrvati! . . . Ja vas sve skupa lepo pozdravljam, i čast mi je javiti vam veselu vest, da je Madžarska propala! (»Tako je! . . . Dolje Madžari! . . . Apcug!«). I sad se mora urediti nova država. Reda i zakona mora biti, a ne kak tu nekakvi puntari misle, da bude bez zakona! Ali kak to sve bude izgledalo, toga vam ni ja sam sasvim točno ne znam. Zato predlažem gospona doktora Hitreca, koji je, bumo rekli, advokat i koji se s politikom bavi, nek nam on sve to rastumači! . . . U to ime: Živila Hrvatska! . . .

— Živila-a-a! . . . Tako je! . . . Živio gospon Capek! . . .

Brišući debeli znoj, kojim mu se — unatoč prilične studeni — čelo orosilo, sišao je krojač Capek sa stola, teško dišući, ali vrlo zadovoljan sa samim sobom:

— Dobro sam im povedal!

Na govornicu se popeo doktor Hitrec. Njegov je nastup bio siguran i pouzdan, pogled otvoren i ljubazan, upravo prijateljski.

On pričeka dok se mnoštvo malo smiri, nasmiješi se blago gdjekom iz publike, pa onda i on zakopča kaput i nakašlja se.

— Braćo! — poviknu on jasnim, skoro slatkim tenorom, pa izbacivši ovu prvu pozdravnu riječ, kao da se malo zamisli, zastane, ali, nakon te trenutne stanke, ponovi: — Braćo Jugoslaveni! . . . Da, Jugoslaveni! . . . Zašto smo se ovdje sastali? . . . Koja je i kakva je ta sila, što nas iza toliko godina, proživljenih u brizi i u strahu, sakupi ovdje na ovom mjestu? . . . Zašto su nam srca radosna, zašto nam oči veselo sjaju? . . . Ta što vas pitam, kad svi znamo, da jedan osjećaj i jedna misao ispunja duše svih nas! Taj osjećaj i ta misao zovu se: Mir i Sloboda! . . . Mir i Sloboda! . . .

— Tako je! — dreknuo netko pijanim, hrapavim glasom. — Živila sloboda! . . .

— I ja sam za slobodu! — doda drugi, malo šaljivo. Povedoše se i drugi za njim, pa se tu prosu sijaset doskočica.

— Mir! Pssst! . . . stali se uzrujavati slušači iz inteligencije.

— Čujmo govornika!

— Nemojte smetati! Kakav je to način! . . .

— Ili je sloboda ili nije?! — bunio se jedan vragolan s nakrivljenom vojničkom kapom.

Sad se umiješao i gospodin Jurica, pa stade dokazivati, da reda i discipline mora biti, kad li ovaj bećar za inat još većma razjapi usta i zapjeva što mu grlo dade:

— Zimi zima, a ljeti vrućina,
Hej, dodija mi vojna disciplina! . . .

Jedva umiriše tog ludog pjevača, a i ostale, te doktor Hitrec opet nekako dođe do riječi.

— Braćo Jugoslaveni! — nastavi on mirno, s nepomućenim zanosom. — Što je to Sloboda? . . . Je li to možda obijest, koju nam je eto sada pokazao naš temperamentni prijatelj, je li to nered i anarhija? Ne, gospodo i braćo! . . . Sloboda: to je slobodno raspolaganje svojom vlastitom sudbinom, svojim imutkom — dakako u okviru zakona — bilo to pojedinog individua ili one divne društvene zajednice, koja se zove narod. To je ona sloboda, koju je naš veliki dubrovački pjesnik Ivan Franjin Gundulić pozdravio besmrtnim stihovima, što su se nezaboravno, zlatnim slovima urezali u srca i pamet našu:

O lijepa, o draga, o slatka slobodo,
Dare, u kom sva blaga Višnji nam Bog je do!

Vidite li, gospodo i braćo, kako naš pjesnik visoko cijeni tu slobodu, slobodu individua i slobodu naroda! . . .

Svi su pažljivo slušali te zvonke i uzvišene riječi. Inteligencija je bila gotova, da doktoru Hitrecu prizna odličan govornički dar. Damama se dopadala jasnoća i mekoća njegova tenora. U srcima omladine razgarao se sve veći plam patriotizma.

Ali nekakav namrgođeni čiča, nakostriješenih obrva i dugačkih brkova, mrmljajući žalio se svom susjedu:

— Čujte, kume, kak je to: ovaj fiškal, kak mi se vidi, govori horvatski, ali ja ga itak skorom niš ne razmem!

— Je, moj dragi, to vam tak dojde: on vam je fiškal i gospon, a znate kak je, fiškali i gospoda motaju, motaju, dok čoveka ne zmotaju! Tak vam je i z ovem: koliko prerazmeti morem, on o narodu pripoveda, a na svoje dobro misli! . . .

Međutim doktor Hitrec zanosno je nastavljao svoj govor. Razlagao i tumačio pjesnički, kako nakon osam stotina godina »hrvatski dio našeg naroda« po prvi put stupa na pozornicu Evrope, i to rame uz rame s braćom svojom jednorodnom: »junačkim i slavom ovjenčanim Srbima i sa trijeznim i marljivim Slovencima«.

Ali u tom momentu s druge strane trga začu se iz polumraka neki mukli vrisak, lom i oštar zvek razbita stakla, pa prasak vojničke puške. Sva se skupština uznemiri, uzvrpolji. Govorniku zape riječ.

Opaziše malu rulju, kako juriša na dućan Ignaca Kohna. Svi oni, što na skupštinu dođoše s nakrivljenim kapama i bećarskim raspoloženjem, trkom i s veseljem pojuriše tamo. S njima i Janko Klasnić, koji je dotle sve pažljivo gledao i slušao, iako nije baš ništa razumio.

Za njima se krenuše i ostali, neki brže i nervoznije, a neki sporije i opreznije. Doktor Hitrec, ostavši gotovo sasvim sam, vikao je, očajno se derući:

— Gospodo! . . . Braćo! . . . Šta je to?! . . . Stanite, Evropa vas gleda! . . .

Opet jeknu oštar hitac kao grom.

— To dobru ne vodi! — rekao je mračno stari župnik.

— Meni to miriše na anarhiju! — dodao je gospodin apotekar.

— To je strašno! — uzrujavao se doktor Hitrec, kome nije drugo preostalo nego da sa svoje govornice skoči dolje. — Mi nismo zreli za slobodu, gospodo moja!

— Mašinengever, pa po njima! — siktao je sav bijesan mladi gospodin Jurica. — Sve bi to trebalo postrijeljati. To je razbojnička banda, a ne narod. Sramota! . . .

Tu im se približi stari zvonar.

— Slušajte, gospodo, za vas bi bilo zdraveše, da se otud zgubite, jer vrag ne spi, more vam se kaj dogoditi!

Gospoda ga bez riječi i poprijeko pogledaše, ali ga poslušaše. Usput su ljutito i mračno raspravljali, koje bi sve »mjere sigurnosti trebalo poduzeti«. U hodu su zastajkivali i ogledavali se svaki čas, da vide, što se »tamo« stvara. Samo kad bi planuo koji hitac, stisnuli bi se i požurili.

Dotle se kod nesretnog Ignaca Kohna lomilo i rušilo. Pred dućanom stajahu dva velika klipana u vojničkoj uni-

formi. Od vremena do vremena, kao od šale, odapinjali po neki kuršum u hladni večernji zrak.

— Samo neka je veselo! — dobacio bi jedan od njih.

— Ajde, narode, uzimaj, nosi, sve po šesnaest i zabadava! — podvikivao bi drugi, a raja srljala u dućan i kroz slupana vrata i kroz razbit izlog.

Bilo tu najviše žena i dječurlije, većinom nekih naseljenika, pa cigana i ciganki, dok su domaći samo, zabavljajući se živo, sve to promatrali. Uzeo bi možda i neki od njih štogod, kad ga nitko ne bi vidio, ali ovako ga bila sramota.

U samom dućanu bio strašan rusvaj. Rušilo se tu i grabilo, što se dohvatilo, sa polica, iz ladica, sa zidova. Bilo cike, vike i ogorčene tučnjave.

U maloj sobici iza dućana stajala tri momka, od kojih je jedan, najmanji, bio odjeven napola oficirski, a sav okićen trobojkama. Njemu je tužni Ignac Kohn, smrtno uzrujan i uplašen, drhtavim rukama brojio novce. Do njega je stajala njegova punašna i okrugla gospođa Elza, istina uplakana i uzrujana, ali protestirajući i psujući neustrašivo.

— Vi ste rauberi! — kriještala je ona. — Fuj, sram vas bilo, tako mladi i feš dečki, pa otišli u raubere!

— Aber, liebe Elsi, sei doch still — mrmljao je cvokoćući zubima njezin muž. — Wenn er dich niederschiesst, was hast du dann davon?! . . .

Međutim razbojnici nisu bili tako opaki. Tek jedan, opazivši na debeljuškastoj ruci gospođinoj tešku, zlatnu narukvicu, ščepa je čvrstom svojom šakom:

— Čuješ, gospa, to će meni biti krasna uspomena!

Kad ona zacvili da ne da, uperi onaj drugi pušku, pa tako ode ne samo narukvica, nego i jedan prsten s briljantom.

— Na, siehst jetzt? — zasikta Kohn i ljutito i zlurado. — Hab' ich nicht gesagt!? . . .

Nitko od domaćih nije poznavao tih neobičnih vojnika. Tek se nagađalo, da bi neki od njih mogao biti bivši radnik u velikoj pilani kraj Velikog Gnijezda ili da je rušio hrastove u Širokom Lugu. Svakako prilike su im ovdje bile prilično poznate, pa im nije trebalo da se mnogo raspituju. Tek su svima objavljivali bučno i svečano:

— Mi smo za slobodu i za narod! . . . Narode i sirotinjo, ajde s nama, da vidiš kako se blago dijeli! . . . Ajde, narode, da vidiš kako Židovi i gospoda poigravaju! . . .

Kad su završili kod Kohna, izjaviše da se moraju žuriti, jer imadu još posla, a jedan od njih sve od šale kundakom obori lampu, pa u dućanu nasta potpun mrak. Tu se sada prolomi cika i dreka, rušila se raja, sve jedan preko drugoga, kako su i došli, i kroz vrata i kroz razbijen izlog.

Janko Klasnić je sve to, stojeći na jednom mjestu, živo i pažljivo gledao, a kad rulja, noseći svaki svoj plijen, krenu dalje za tim zagonetnim i neznanim junacima, veseleći se novom lomu i pljački, pođe i Janko za njima. U tom trku i gužvi gubile se opljačkane stvari, pa opet dizale. Bilo tu svađe, natezanja i tučnjava, te tako Janko natrapa, upravo preda nj pade isti onaj lampaš, kojemu se još jutros toliko divio.

On se najprije začudi, a onda i poveseli, i bez razmišljanja sagnu se i uze ga čiste savjesti.

— Bil bi bedast, kad ga ne bi zel! — mislio je on. — Kakti da mi ga je sam dragi Bog poslal!

5.

Dan svanuo vedar, hladan i svečano svijetao, a povrh toga bijaše i veliki praznik: Svi Sveti. Sa crkvenog tornja odbilo deset sati, a odmah zatim zazvonio treći »rožanj« za poldanju misu. Neke su se žene u crnim maramama već vraćale s groblja, kamo su u rano jutro bile odnijele vijence i cvijeće na grobove svojih pokojnika. Muški svijet, paradno obučen, dimeći tko cigaretu tko cigaru ili lulu, skupljao se po uglovima, i tu se raspredali razgovori. Ukratko: svetak.

Pa ipak pravog, mirnog i odmornog svetačnog duha i raspoloženja nije bilo. Sinoćnja uzrujanost, poslije onog sveg rusvaja i loma, još je treperila u žilama i u nervima svih, kao da je selo prodrmala neka groznica. Sve su glave bile mamurne i pomalo smućene. Kao da prošle noći nisu dobro spavali.

Prepričavalo se, tko je sve i kako je bio te večeri i noći opljačkan. Stvar je uglavnom bila dosta zabavna. Najzanimljivije poglavlje bijaše svakako sam svršetak. Kako su ti neznani junaci najzad otišli k župniku, da im da kočiju i konje. Kapelan od straha odrvenio, a stari pop dohvatio

pušku, ali kad je prema sebi ugledao pet vojničkih »gevera« u sigurnim i čvrstim rukama, prošla ga volja da se šali, pa naredio kočijašu, da zapregne. Još im je za sretan put morao odbrojiti ni više ni manje nego hiljadu kruna. U znak hvale obećaše mu razbojnici, da će mu vratiti i konje i kočijaša žive i zdrave. Tako eto ti čudni vjesnici slobode, nakljukani snopovima raznih banknota, odoše baš gospodski.

Općenito, momci su kod naroda ostavili dobru uspomenu. Što su Kohna i još dvojicu-trojicu malo operušali, nije se nikome činilo tako strašnim zlom. Pogotovu što se tom prilikom i sirotinja malo pomogla. Kako je i red da bude na veliki svetak, ima danas i kod najgoreg adrapovca i brašna i riže, šećera i petroleja, a o platnu, raznim prnjcima i drugoj robi da se i ne govori. Pritom su se spominjali i neki domaći — čak i iz boljih kuća — koji nisu mogli odoljeti napasti, pa ugrabili što se dalo.

To se kritiziralo i osuđivalo, svakako više jezikom, nego u duši. Jer je ipak bilo drago svakom, da je raja jednom dala svome srcu oduška, a gospodi straha. Samo, malo je to još, koliko bi trebalo! . . .

Doista, gospode, činovnika i trgovaca još nije bilo vidjeti na ulici. Samo je nekoliko studenata šetalo po parku, raspravljajući uzrujano i žestoko, premda često prigušenim glasom.

U glavnom mlada su gospoda bila nezadovoljna s narodom. Jer narod očito nije shvatio, što znači oslobođenje ispod tuđinskog jarma. Njega jedino veseli, što su Madžari propali, dok veličina ideje ujedinjenja s jednokrvnom braćom u jednu novu, veliku državu njega ne zagrijava. On čak u sve to sumnjičavo gleda i sva ta nacionalna revolucija, koju je stvorio Zagreb, za nj je »gospodska politika«. Glavna mu je briga, hoće li i u novoj državi morati plaćati »štibru«, hoće li moći slobodno peći rakiju i saditi duhan.

Svakako, taj narod je u osnovi dobar, ali ga treba politički odgojiti! . . .

Tako su eto tog vedrog dana Velikim Gnijezdom nemirno šetale svakakve nemirne, zgodne i nezgodne misli, mnoge od njih sasvim nove u tom inače pitomom svijetu!

Zabrinuli se ljudi, zamislili svaki na svoj način: šta će od svega toga biti?! . . . I sad ih je još — sasvim iznenada — tako bunovne, kad su baš trebali da pođu u crkvu i da se možda tamo srede i smire, trgnuo i začudio jak i neobičan zvuk automobilske trublje. Derala se ta trublja od početka mjesta kroz dugačku ulicu neumorno i bez prave potrebe. Uz trublju orila se još i gromka pjesma:

Jugoslavska mati
Nemoj tugovati!
Zovi, samo zovi — — —

Kroz oblak prašine dotutnjio glomazan kamion, okićen zastavicama, pun vojnika.

Zaustavio se na trgu. Poskakali iz njega vojnici svake vrste, a sve mladi momci junačkog lica. Bilo ih je nekoliko s austrijskim kapama i uniformama raznih regimenata, dva-tri mornara i nekoliko njih u šajkačama. Svega oko dvadeset momaka.

Sa sjedala pored šofera izvukla se dva oficira: jedan austrijski major, zdepast i temeljit gospodin, a drugi — nitko drugi nego lajtnant Jurica Hitrec.

Zijevnuli i zgranuli se ljudi: šta to znači? Mornari, pa šajkače! — — — Zar je srpska vojska već stigla do Zagreba, ili su to srpski zarobljenici, kojima dadoše puške, i sada nesamo da su slobodni, nego su i vlast?! . . .

Otkud opet Jurica fiškalov s njima? Kad je taj mladić i kako je dospio da odjuri u Zagreb? Znači li to, da je išao po pomoć? . . . . Jesi li vidio gospodu, moj brate! . . . Ne daju se oni samo tako lako! . . .

Postrojili se vojnici pred općinom u dva reda, puške stavili k nozi. Pogled im bio živahan, ali pun samosvijesti.

Gospodin major s mladim Juricom Hitrecom otišao u općinsku zgradu. Za čas se razletili pisari i panduri po selu, i nije prošlo ni pola sata, u općinskom poglavarstvu našla se sva glavnija lica, osim onih, dakako, što pobjegoše.

Među prvima stiže doktor Hitrec, pa gospodin župnik, kotarski sudac, krojač Capek, ravnatelj Pučke štedionice Kraljić, i još neki, a dojurio, iako nepozvan, i nesretni Ignac Kohn. Gospodin major održao kratku konferenciju.

Raspitao se o sinoćnjim događajima i izjavio vrlo jednostavno i kratko, ali i vrlo uvjerljivo, da će on ubrzo napraviti red. Ima on prakse iz Galicije! Samo mu treba nekoliko imena glavnih krivaca, sumnjivaca, pa nekoliko domaćih, pouzdanih ljudi, koji će njegovim dečkima biti na ruku.

To je brzo učinjeno. Ignac Kohn ponudio se sam za vodiča. On je gorio živom željom za osvetom. Sad, kako je vidio ovu četu, istina malenu, ali odlučnu i sposobnu da bagaži zatjera strah u kosti i da pokaže, kako još postoji vlast i sila, u njegovo se srce povratila hrabrost u dvostrukoj mjeri.

Četa se razdijelila u pet skupina po četiri momka. Jedna je grupa ostala kod općine kao straža, a ostale se razletiše po selu brzim i odlučnim korakom.

Pronio se strašan šapat: prijeki sud! Sad je vrag šalu odnio!

I doista, općinski se zatvori ubrzo napuniše. Bilo je tu raje svakakve. Cigana i ciganki pa raznih baba, nekakvi zidar i dvije-tri slučajne skitnice, pa nekoliko domaćih »boljih ljudi«, kod kojih se našlo opljačkanih stvari. Uhvatili i Miška Bezjaka i još neke kao huškače i turbulentne elemente. Kod njih nisu doduše ništa našli, ali oni su svojim jezikom, grožnjama i drskošću bili stalna opasnost za mir.

Sasvim slučajno jednoj je patroli pao šaka i jedan od one petorice, što su narodu objavili slobodu. Njemu je nesretniku bilo tijesno u župnikovoj kočiji — kočija je doista bila premalena za njih pet i za šestog kočijaša — pa on iskočio, da će svojim putem. Budželar mu bio pun, pa šta ga briga. Tako je ostao, teško se zapio i mrtvo pijan stigao neočekivanoj pravdi na račun.

Nastradao pritom i Janko Klasnić, iako mu to baš nimalo nije bilo potrebno.

Kako se čitav jučerašnji dan, sav zbunjen tolikim događajima, muvao po Velikom Gnijezdu, a poštu još nije bio digao, prenoćio je tu u nekakvom štaglju privezavši uza se čvrsto torbu, a još više svoj sretno stečeni lampaš. Probudivši se ujutro s veseljem je ustanovio, da je sve u redu: i torba i lampaš bijahu uza nj. Sažvakao mudro i

ozbiljno koru kruha, što mu od juče ostade, napio se vode, objesio na jedan kraj torbu a na drugi svoj lijepi fenjer, pa se uputio na poštu. Trebalo je opet čekati. Čekajući tako stao on ponovo švrljati, i nesretnik natrapao baš na onu patrolu, koju je vodio g. Kohn. Prepoznao čovjek svoju robu.

Došlo pitanje oštro i strogo: otkuda mu taj novi lampaš.

— Opal je pred mene, pak sem ga zdignul i zel!

— Vide ti mudrijaša! Prevejan si kao ciganin, ali sad ćeš ti dobiti svoje!...

Tako se mali Janko sasvim neočekivano našao u buhari, u velikom društvu. Bio se grdno zabrinuo, kad je čuo, da će ih sve strijeljati, jer da je prijeki sud.

Dok su se zatvori punili, dotle se u kancelariji kratkim putem i bez velikih ceremonija stvorilo Narodno vijeće. Isto tako i garda. Na čelu Vijeća bio Hitrec-otac, a na čelu garde Hitrec-sin. Tako je bila osigurana koordinacija rada. Glede garde prihvatilo se načelo, neka četa bude malobrojna, ali pouzdana, disciplinirana i hrabra.

Onda je počeo sud. Novostvoreno Narodno vijeće prepustilo je tu funkciju gospodinu majoru. Sebi je ostavilo samo skromno pravo savjeta. Sudilo se u kancelariji općinskog poglavarstva, a osuda se izvršivala u dvorištu na staroj hrastovoj klupi. Publici je bilo dopušteno s razloga narodno-odgojnih da gleda preko plota.

Prvoga izvedoše Miška Bezjaka. Ustanovilo se, da on nije bio među pljačkašima, da s razbojnicima nije bio ni poznat i da se od opljačkanih stvari nije kod njega ništa našlo. Ali ustanovilo se također, da je brbljao, kako će se gospoda »za zdravlje pitati« i kako bi sve trebalo objesiti, ukratko huškao narod. Kao blagu opomenu, da ubuduće bolje pripazi na svoj jezik, dobio je od samoga majora dvije takve majstorske zaušnice, te mu se zubi u korijenju potresoše.

Slično su prošli i ostali bundžije i nemirnjaci. Ispadali oni iz kancelarije kao kamen iz praćke, a obraza crvenih, zažarenih. Nekome čak i oči malo zasuzile.

Pitali ih oni pred općinom:

— Alzo, kak je bilo?

No od njih jedva da bi neki i slegnuo ramenima, a kamoli izustio koju. Odbrusio svaki kući što je brže mogao.

Predvedoše onog pijanog razbojnika, koji se već bio napola otrijeznio. Pošto je on bio jedan od prvih začetnika razbojstva i pljačke, pade riječ, da bi ga trebalo strijeljati.

Međutim mišljenja bijahu podijeljena.

Jurica Hitrec bio je za kazan smrti. Ne smije se dopustiti kontrarevolucija, nego je treba egzemplarnim kaznama ugušiti u začetku. S njim se složio i Ignac Kohn, koji je gorio srdžbom i živom željom za osvetom.

— Herr Major, ich bin zu Grunde gerichtet! Ja propali čovek! — — — Und meine arme Frau, ona sasvim dešperat. Njoj odnesli briljant-prsten i zlatna brasleta, sve skupa vredan dve hiljada forinti, uspomen na pokojna mama — — — —

Drugi su ipak imali neke skrupule. uglavnom pravne prirode. Još nije bilo sasvim sigurno, da li je proglašen prijeki sud ili nije. Zatim radi hvatanja ostalih razbojnika ne bi bilo uputno ovoga ubijati. Ukratko, gospoda u Velikom Gnijezdu, iako to u ono junačko doba nisu htjela da priznaju, nisu voljela krv, a gospodinu majoru bilo je baš svejedno, hoće li, ne će li strijeljati toga klipana.

Osudiše ga dakle na pedeset batina. Životinja će to moći da podnese, to lakše, što će mu se — u interesu istrage — dati u dva obroka. Da bi zadovoljili ojađeno srce g. Kohna, ponudiše mu, da ih on vlastoručno odere.

Ali Ignac je Kohn odbio tu počast i zadovoljstvo.

— Ne, ne, ja ne možem! — — — Bin leider astmatisch! — — — Aber, ja platim pet litar vina dečkima, da ga fest isprašiju... Nur scharf!...

Nesretnik, o čijoj se glavi i koži toliko raspravljalo, nije pravo razumio, šta će biti s njim: da li smrt ili batine. On je, sav vezan u debele i teške lance, stajao supijano i blesavo, drščući od lude strepnje i užasa. Oči mu kolutale beskrajno ustrašeno i stakleno. Ali ni riječi da bi pisnuo. Tek kad ga dva momka zgrabiše, da ga odvedu na klupu, a on, misleći da mu je sad kraj, zajaukao, zaurlao kao zvijer.

No kad mu oderaše nekoliko, on, valjda videći da će ipak iznijeti živu glavu, utiša se i sve batine podnese bez ijednog jauka, samo muklo stenjući.

Kad kroz zatvorske prozore i rešetke ciganke i druga ženskadija vidješe, kakva se ljuta pravda tu na klupi kroji, zakukaše i zacviliše do neba. Ni muškima nije bilo lako pri srcu.

Tuklo se baš oštro. Morali se momci i izmjenjivati pri tom veselom poslu. Rezala je tvrda palica hladni novembarski zrak i debelo meso grješnog naroda neumorno i bez milosrđa. Urlikalo se po svim notama, kako se izrazio g. Capek.

Lajtnant Jurica je, mrk i apsolutno strog, stajao na stepenicama kao neke vrste nadzorni organ Narodnog vijeća, iako ga za to nije nitko baš odredio. Ostala su gospoda dotle ugodno ćaskala u kancelariji, gdje je gospodin major dijelio pravdu.

— To možda i nije humano — govorio je doktor Hitrec — to možda i nije juridički dopušteno, ali mi živimo u izuzetnom, velikom vremenu. Tu se nova država stvara, gospodo moja, i kako ćemo mi izgledati pred civiliziranim, visoko politički svijesnim narodima Evrope, ako nam ovakva bagaža bude stvarala anarhiju?!...

— Tako je! — potvrdio je jedan stariji gospodin, penzionirac. — Šteta je takvoga fakina badava hraniti u zatvoru. Uostalom, šta je njemu zatvor?!... Ugodna hladovina i besplatan stan i hrana!...

— Pa to se razumije — dodao je drugi. — Šiba je, gospodo, virga Domini, ona je u raju izrasla!...

Dok se tako izmjenjivahu složne misli, doguraše pred majora malog Janka Klasnića. On se u zatvoru bio šćućurio u kutu sa svojom poštanskom torbom, pa ni da bi glasa dao od sebe. Možda ga i ne bi primijetili, možda bi ta batinaška oluja sretno prohujala mimo njegov tur, ali ga izdala jedna debela zlobna babetina, te tako i on, cvokoćući zubima od straha, stao pred strašni sud.

Ponovio svoju obranu, da nije ukrao, nego da je lampaš pao preda nj, a on se — razumije se — sagnuo i digao. Još je kao opravdanje kroz jecaj i suze dodao:

— Prosim, gospon, ja sem mislil, da je sloboda...

Nasmijaše mu se od srca. Ali mu slaba korist bješe od toga.

— Aha, ti si onaj pravi! . . . Deset vrućih! . . . Dat ćemo mi tebi slobode! . . .

Povališe ga na klupu, a on samo vrisnuo, pa stisnuvši zube otrpio mučenički kaznu, ali se u bolu i golemu strahu zanio tako, te je poslije odbrojenih deset batina zaboravio da ustane. Tako se uostalom dešavalo i drugima, neke je trebalo i vodom polijevati, pa je to za lajtnanta Juricu, kojem je već bivalo dosadno, bila zgodna prilika, da se i on neki put razmahne.

— Šta ti još nije dosta? — dreknuo on i poprijeko ga opalio svojim korbačem. — Marš!

Skotrlja se Janko s klupe, pa sve osvrćući se bolno na nju — bogzna zašto — i plačući iza glasa, pobježe kao izbijeno štene. Na poštu i nije svraćao, iako mu je prazna poštanska torba visjela s ramena. Nije mu ni na pamet palo.

Nekakav grč kao da mu je stegnuo svu nutrinju, i srce i pluća i grlo. Prestade jaukati, iako ga je tur nemilo žario, a strah i užas još uvijek svim bićem tresao. Samo su mu debele suze tiho i obilno curile.

Odahnuo je tek kad se našao već prilično daleko od Velikog Gnijezda, na pustoj i traljavoj cesti, koja je kroz Široki Lug i kroz selo Bunjane vodila na Bikovski Vrh. Tu je prstima energično obrisao nos, a rukavima oči, tu je uzdahnuo i odahnuo, i počeo malo mirnije i sabranije kročiti i misliti.

Došao mu na pamet nesuđeni i nesretni njegov fenjer, onaj lijepi lampaš, i bi mu ga iskreno žao. Kad je već pretrpio takav strah i batine, barem da mu je ostao! . . . Trebao je jutros rano s njim udariti pravo kući, pa svega toga zla ne bi doživio. Da, ali njemu vrag nije dao mira, htio je on sve vidjeti i sve proučiti, kako se to u velikom mjestu živi.

Pust je i dugačak put od Velikog Gnijezda do Bikovskog Vrha, i pješak ima dosta vremena i prilike za razmišljanje. Istina, šume su krasne i prostrane. Divna tišina u njima vlada. Suho lišće tajanstveno šuštjelo pod korakom. Tu i tamo kliknuo prestrašen kos ili visoko na vedrom,

hladnom novembarskom nebu ponosno kružio jastreb. Bilo je usput i vinograda, opustjelih i žalosnih, korovom zaraslih oranica i pašnjaka, što su se još sasvim lijepo zelenjeli. Ali sve to nije zanimalo žalosna putnika Janka Klasnića. Pogotovu mu šuma nekud nesvijesno omrzla. Nije volio ni jedno drvo pravo da pogleda, kao da je u svakoj grani i ogranku, što su golo stršili u zrak, vidio po jednu ljutu batinu . . .

Dugačak mu je dakle bio put i dovoljno je bilo vremena i za razne misli i da se tur ohladi. I doista bio mu se prilično ohladio, a misli su tekle sve življe, sve jasnije, ali i sve opasnije.

Od dolaska u Veliko Gnijezdo i do ovog sramotnog povratka, sve je to — i protiv svoje volje — u pameti još jednom proživio i propatio, istina, sve nemirno i bez reda, ali jasno do bola. Tako se onda sjetio i posljednjeg, sasvim suvišnog stradanja, kad je ono zaboravio da se na vrijeme ukloni sa klupe, pa zato još »ekstra« dobio korbačem.

Eh, to mu je bilo baš krivo! Ugrizla ga ta uspomena za srce više od svih ostalih. Zabolio ga sad taj jedan udarac korbačem više nego onih svih deset batinom.

Jer, doista, baš je bio glup! Kad je svoje bio izvukao, što je još imao da čeka?! . . . Ali opet, zapitao se on, zašto mu ne rekoše: Marš, gubi se! . . . pa bi on ustao i otišao, a ne korbačem . . .

— Dobro je — mislio je, sav u vatri — ako su me osudili na deset batin, nek su! . . . Oni su mislili, da sem ukral, kak su i drugi krali. Strogoća je velika, a nije sloboda . . . To je v redu! . . . Na deset sem osuđen — brojil ih doduše nisem — ali mislim da je bilo točno. Samo onu jedanajstu, nju mi ni smel dati onaj mladi oficir, za koga veliju da je fiškalov sin. Ako i je fiškalov sin, zato nije sudec, a brez suda nije smeti batine deliti. To već nije pravica! . . .

Tako je žestoko razmišljao i rasuđivao mali Janko Klasnić, koračajući sve žešće i oštrije. Nije ga mogla utješiti ni razvedriti vijest, koju je usput čuo u Bunjanima, da je sinoć bilo malo graje i gungule i na Bikovskom Vrhu, pa je čak i bilježnik Špoljarić iste noći pobjegao zatrpan u vozu sijena.

Približavala se večer, kad se mrtvima pale svijeće, ali je malo žena bilo vidjeti koje su se spremale na groblje.

Sav je svijet bio u rakiji i divljem veselju. Nitko ne bi bio prepoznao bijedno selo Bunjane. Slavili ljudi mir, rodnu jesen i slobodu.

Janko je međutim sve te vijesti sa Bikovskog Vrha primio s nekim gorkim zadovoljstvom, a ovo slavljenje slobode sa žalosnim smiješkom iskusna čovjeka (»Kaj vi, bokci, znate kaj je to sloboda!«) Jad ga njegov nije ostavio. Kad je izišao iz sela, pa ostao sam, opet se javiše nemile uspomene.

— Za onih deset nij' mi žal! — ponavljao on svoju misao tvrdoglavo. — Tuliko sem bil osuđen, i to se zove pravica. Čast! . . . Ali zakaj bi ja dobil i jedanajstu, pak brez suda?! . . .

Izrasla mu u srcu mržnja kao otrovna ruža. Zamrzio iz sve duše svog krvnika i neprijatelja lajtnanta Juricu. On i njegov korbač kao da su bili svemu zlu krivi, i pred tom crnom slikom sve su druge uspomene iščezle. Jer Janko je bio i kod kuće, u igri s djecom, ili kad bi hranio blago, kad bi volove pod plugom i teretom gonio, uvijek za pravicu. Nikad ne bi dešnjaku dao više sijena nego lijevom, nikada dopustio da jedan više tegli nego drugi. Za pravicu bio je kadar i djedu da se usprotivi, pa i s jačim drugom da se pobije. Takav mu je bio i djed. Zbog pravice je na fiškale dvije rali grunta zatrajao, i nije mu bilo žao.

Zato, kad je već stigao visoko na jednu čistinu pod sam Bikovski Vrh, zaustavio se Janko, ali nije ni gledao ni vidio sunce na zapadu, što se raskidano u krvavom i divnom metežu lakih oblaka sklanjalo za neku daleku planinu, nego se okrenuo prema Velikom Gnijezdu, koje je ležalo u zamagljenoj, sivoj ravnici, gdje su gospoda još možda sudila, a oni soldati derali batine po grješnim stražnjicama, gdje se još kočoperio onaj zlotvor od mladog oficira. Prema tom mrskom mjestu okrenuo se Janko Klasnić, i sav kipeći nemoćnom srdžbom, prijeteći digao svoju žilavu malu šaku:

— Ja sem tebe dobro zapametil i u pamet svoju točno zapisal! I meni je poznato, kojega si ti fiškala sin! Nemoj misliti, da ja to ne znam! . . . Zato se ti mene dobro pričuvaj, kad ja narastem i vekšoj pameti dojdem! Onda bum ja tebe za račun zapital, zvezdu ti tvoju gospodsku i lopovsku! . . . .

ŽENIDBA IMBRE FUTAČA

I.

ISPIT

Imbra Futač i ono jesensko sunce ustadoše nekako u isti čas. Ali, dabome, svako na svoj način! Sunce, po svom tisućljetnom običaju, svečano i gizdavo, a Imbra — kao svaki Futač...

Premda je bio upravo sablasno čupav, slikovito musav i pjesnički sanjiv, premda je zijevao, kao lav u pustinji, ipak je izlazak Imbre Futača iz niske i gurave staje, gdje je prospavao nemirnu noć, bio vrlo skroman, gotovo bijedan.

Naprotiv, ishod sunca bijaše sasvim drukčiji. Ono je tamo na istoku, iza brda, na kome su stanovali Dugijani i Batinjani, najprije malko priškiljilo kroz oblake, koji su se baš ondje našli, pa zatim za dobar pedalj lako poskočilo, zablistalo kroz neki tanji oblačić tako živo i silno, te se sve ono nebo najednom zažarilo, zacrvenjelo i divno pozlatilo.

Dan! Magle sive i srebrne u dolinama, po vlažnim livadama, iznad krivudavih jaraka i potočića, uzbibaše se i stadoše se vući, kao more najfinije paučine. Prorijeđeno i već požutjelo lišće po šikarama i po šumarcima, kojima su načičkana ona brda, zarumenilo se u svim nijansama.

Probudilo se i Futač-brdo, naselje na jednom od sedam brežuljaka, koji su, po riječima jednog učenog župnika, ugledajući se u Vječni Rim, sastavljali jedno selo Gladovec, upravne općine Bikovski Vrh.

Govorili su ljudi iz ravnice, da je taj kraj i »dragi Bog zaboravio« i da je tamo i »vrag rekao laku noć«, a sve zato, što su ti bregovi bili od željeznice 20—40 km daleko, dok je cesta samo jedna, a i ta da nas Bog sačuva. Međutim Gladovčani, pa i ostali stanovnici tih žutih i zelenih brežuljaka, štono su se nanizali kao redovi krtovima, živjeli

su ipak nekako u toj zabiti. Nalazili su čak i neke prednosti: djeca im nisu morala ići u školu; novine nisu tamo dolazile, pa im nisu mogle pokvariti ni očiju ni duša; željeznice im nisu gazile blaga ni plašile konja; automobili im nisu dizali prašine (ako je koji nekim slučajem zalutao, nikad se više nije onamo zaletio), već je blaženi mir vladao u tim brdima. Ljudi su ozbiljno i ustrajno glodali svoj kukuruzni kruh, ako ga je bilo; pili svoje kiselo vino, dokle ga je bilo; kopali su i orali svoje žutosive bregove kako su znali i mogli; koji put su se radi međe ili radi kvara oštro posvađali, kadikad čak i pobili, a za promjenu ili iz čisto pedagoških razloga znao bi gdjekoji da izbije i svoju ženu. Nedjeljom su išli u crkvu, Bogu se pobožno molili, nakon mise poslušali pandura pod lipom, dok im je razne zanimljive oglase pročitao, neki se navratio u dućančić, a u bircuz bi se tek poneki samo navirio (jer teška su vremena: nema novaca za piće!). Živući tako oni su umirali, ne nadajući se ni u vječnosti mnogo boljemu životu. Jer siromaci, kako su bili, znali bi češće izgubiti strpljenje, pa opsovati ružno, te tko zna, hoće li im Bog baš sve oprostiti? Trebalo bi mise dati služiti, no skupo je to ... Koliko je ljepše gospodi na ovome svijetu, toliko im je lakše stići i u diku nebesku!

Probudilo se dakle Futač-brdo. Ljudi i žene u jutarnjim toaletama, koje se nisu odlikovale naročitom ljepotom ni otmjenošću, svi čupavi, neoprani i sumorni, pa dječurlija u čarobno musavim košuljetinama, izvlačili se pospano iz čađavih, slamom pokrivenih drvenjara. Pijetli se uskukurijekali (dok su im se s ostalih brda drugovi odazivali), kokice se ustrčale, pure se uspijukale, a svinje stale očajno cviliti i kruliti po ruševnim svinjcima.

Imbra Futač, kako je bio izišao iz staje, tako je ostao na mjestu. Nije mario za prirodne ljepote toga jesenskog jutra, u kojima bi uživalo kakvo razmaženo gospodsko oko, nego je nekoliko puta od sveg srca zijevnuo, razjapivši usta koliko god su mu vilice dopuštale, a opet tako spretno, te mu je na donjoj usnici ostao prilijepljen mali čik, s kojega se tankoćutno odvijao fin, tanan dim ...

Zagledao se Imbra nekud tupo i neodređeno, dok mu pogled nije zapeo za malu crkvicu, što no se bijelila u da-

ljini, iza šume, a navrh brijega. Kako ju je zapazio, tako ga je nešto zazeblo oko srca.

Bila je to župna crkva na Bikovskom Vrhu. U tu je »faru« spadao Gladovec, a s njim i sam Imbra Futač. Malo dalje od crkve, između starodrevnih lipa razaznavao se župni dvor iliti »farof«.

Tamo je trebao da se nađe točno u 9 sati on, Imbra Futač, pa da se kao ženidbeni kandidat podvrgne »egžamenu«, to jest groznom ispitu iz nauka vjere. I on i Barica Jaguštovićeva, koju su mu isprosili pred nekoliko dana.

Kad se tog ispita sjetio, devet je muka uhvatilo Imbru, i bio je gotov da zaplače. Zaklimao je tužno glavom, za koju je jasno osjetio, koliko je pusta i prazna, i uzdahnuo je prežalosno:

— Aj, Bože, Bože! — — Budi mi na pomoći! — — —

Te mu brige baš nije trebalo. Nit je njemu bilo do cure, niti do ženidbe. Nego da mu je svaki dan paketić duvana, pa da ode ili na pašu ili u šumu ili kamo na nadnicu, a šta će mu žena! Pa da su mu barem dali da mirno soldačiju svrši, da bude malo pametniji i učevniji — — — A ovako, žalosna mu majka! — — —

Inače, nije Imbra bio baš sasvim neobrazovan momak. Išao je on tri godine u prvi razred osnovne škole i znao je, kad je bio sasvim sabran, i da se lijepo potpiše: Imbro Futač iz Gladovca kbr. 5.... Imao je i ponešto bogoslovnog znanja. Znao je on, da ima jedan Bog, s velikom sijedom bradom, koji caruje na nebu i vlada na zemlji; da su Židovi Isusa pribili na križ i da se sv. Ilija vozi na kolima po nebesima i da puca iz oblaka. Vjerovao je, da vrag ima dva roga i rep i da je rutav kao jarac, i da pop, ako samo hoće, može napraviti tuču. Znao je izmoliti Očenaš i Zdravu Mariju, od početka pa sve do Amen.

Sve je to znao Imbra Futač, ali sve to nije bilo dosta onom župniku na Bikovskom Vrhu. Tražio je on, da se zna Vjerovanje apostolsko, Deset zapovijedi božjih, pa Čin vjere, ufanja i ljubavi, Sedam glavnih grijeha i još svašta.

— Nikada, Imbra, ne bu tvoja glava toga navučila! Preslaba je ona za to! ...

Zlo je veliko doći na ispit pa ne znati. Doduše ni jedan kandidat ni kandidatkinja baš ne zna sve točno, ali teško onom, koji ne zna ni »beknuti«, kao na pr. Imbra Futač.

Prvo, nema ni govora o zapisu, nego se mora ispit ponoviti, mora se štaviše doći kojiput ranije u crkvu radi posebne pouke, sve dok se kršćanska glava ne uputi u kršćanske istine, ili dok se velečasni možda ne smiluje.... Drugo, sramota! Izgrdi te pop, naruga ti se pred svima, istjera napolje kao vucibatinu.

Za Imbru bi ta sramota bila utoliko veća, što je on sin Pavla Futača, općinskog odbornika, crkvenog čovjeka i u neku ruku pouzdanika samog velečasnog. Bio taj Pavel, Imbrin ćaća, na glasu zbog svoje pobožnosti i mudrosti. Jer nikad nije gadno kleo ni glasno psovao, već sve blago i ljubazno »dušice« amo »dušice« tamo, on bi znao i ugristi i malo prevariti, odnosno nadmudriti sve na fini način. Zbog svoje otmjenosti i miroljubivosti bio je Pavel uvažavan kod sve gospode, a naročito kod g. župnika.

Međutim nevolja je htjela, da je od prošlog Uskrsa između g. župnika i čestitoga Pavla Futača vladala neka nelagodnost. Jer i među najboljim prijateljima može doći do nesporazuma. Tako se i Pavel Futač, koliko god je mudar bio, jednom prevario, pa na općinskom vijeću na čudo svima glasovao protiv popravka župnikova plota. Ili je bio malo odviše pijucnuo ili mu nečastivi tu zlu misao prišapnuo. Svakako, velečasni mu to nije zaboravio, ma da je Pavel svim silama nastojao da popravi grijeh; on mu se prvom zgodom odužio, izbacivši ga na spretan način iz upravnog odbora Kreditne zadruge. Ta je bruka na čestitoga i pobožnog Pavla toliko djelovala, da je sve milo i slatko smiješeći se, »dušice« amo »dušice« tamo, opsovao g. župniku oca i mater. Ne na glas, sačuvaj Bože, nego tiho, sasvim tiho na dnu srca!

Ali sutradan se savjest već probudila. Doista nije mala stvar tako ružno opsovati svećenika, makar baš i sasvim nečujno! Jer dragi Bog je to ipak čuo! Zato je prilikom godišnje ispovijedi pred Uskrs odlučio Pavel, da taj svoj grijeh skrušeno ispovjedi i okaje. Ipak je bio toliko oprezan, te se postavio kod ispovjedaonice, u kojoj je sjedio

neki strani pop, a ne domaći. Međutim nevolja je htjela, te baš u trenutku, kad je pristupio Pavel Futač, onaj strani iziđe, a zamijeni ga domaći župnik. Šta će drugo, nego kleknuo Pavel, prekrižio se i skrušeno stao šaputati svoje grijehe. Sve je to išlo lijepo i glatko, ali na kraju iskrsnu pitanje: da rekne ili da prešuti?!... Da ne učini još strašniji grijeh, Pavel uzdahnu i promrmlja:

— Moram još povedati, klel sam oca i mater svećeniku ... ali nisam na glas, da bi me ki čul, neg' onak, bumo rekli, vu sebi, po tiho sem klel!...

— Dušo kršćanska — odšaputao velečasni — a kojemu svećeniku?

— A eto, baš vam! — jeknuo tužni Pavel.

Sad je trebalo obrazložiti, kako i zašto, i tu je u ispovjedaonici sav taj njihov sukob bio raspravljen i u kršćanskom duhu riješen. Velečasni je Pavla oprostio od grijeha, pa je po svojoj dužnosti na sve to i zaboravio, no Pavel se Futač ipak nelagodno osjećao i živ se htio pojesti, što je župniku dopustio, da mu tako duboko zagleda u dušu.

Zbog svega toga sramota ga bilo doći velečasnom na oči, pa čak ni sada, kad je ženio najmlađeg sina, nije mu se računilo ići na župni dvor, da zamoli malo protekcije. Za čudo je to bilo svim ukućanima, jer nikome nije bila poznata teška tajna. Samo se mučno osjećalo, da nešto nije u redu.

Nije bilo druge, nego se morala otputiti Pavlova žena, a Imbrina mati, Kata. Otputila se i ponijela za gospodičnu, gazdaricu velečasnog, jednu lijepu puricu. (Vragolasta je bila ta purica i mnogo je najedila gazdaricu Katu. Zagledala se bila u nekoga purana čak na Dugijan-brdu, pa kad god bi uhvatila zgodu, a ona: smuk, pa k svome tukcu!)

— Ej nevolja te grda napopala — odčitala joj Kata — ne buš me dugo srdila, nego se buš pušila na stolu našeg velečasnog!...

Odnijela dakle Kata puricu gospodični, te joj živo, dirljivo i prilično opširno opjevala svoga Imbru, kako je on dobar, miran i poslušan dečko, samo je malo trome pameti, a zečjeg srca. Otac ga doma uči i poučava, i on već približno zna sve molitve i sve drugo što treba, ali nije isključeno, da bi mu sve to znanje, od straha, moglo odletjeti.

Nadalje je opisala Baricu Jaguštovićevu, svoju buduću snahu, kako je iz dobre i pobožne kuće; kako za miraz nosi četiri hiljade forinti, jednu kravu i ostalo što još spada: škrinju, krevet, pa čak i ormar s ogledalom. Osim svega toga njoj jedinoj će njena babica Jalža ostaviti svoj »tal«, t. j. tri rali grunta, a to nije mala stvar, ako se uzme da Pavel Futač ima tri sina, na koje će se morati njihov posjed dijeliti. Na sve to su oni mislili i za sreću svoje djece skrbili, samo da i oni nekako prožive.

Obećala je gospodična da će napomenuti velečasnom, ali je odmah dodala, da je on u tim stvarima jako strog.

Čuo je Imbra za to i prije, pa bi mu bilo lakše, da mu stari Jakob Sečen s kovačkim kliještima vadi zdravi zub, negoli sad ići na Bikovski Vrh na ispit.

Zamislio se tako Imbra, česao se iza uha, pa nije ni čuo gdje ga mati opominje, da se sprema, ni gdje mu otac mrmljajući prolazi, sve dok mu stariji brat Mata nije zatrubio:

— Kaj si se tu postavil kaj svetec na križanju? Misliš da ti bu pop poslal kučiju? . . .

Uzdahnuo je opet Imbra, namrgodio se, odbacio čik, koji se već bio ugasio, i rekao samome sebi:

— Ej, nema ti hasne študirati! Moraš iti i — fertik!

A mati mu je kroz prozor doviknula:

— Umiti se moraš, Imbra! Znaš kakov je župnik, da i za vuha zagleda . . .

Spustio se malo niz brdo, gdje je bio bunar, stao pred valov i zagledao se neodlučno u mutnu vodu, koja je još od sinoć ostala, kako su napajali blago.

Da vadi drugu? Ah, dobra će biti i ova!

Došla je za njim i mati mu, noseći ručnik i komad sapuna. Došla je nekako osobito ozbiljno i svečano, jer niti je spremanje sina za egžamen mala stvar, niti je umivanje, i to takvo umivanje, običan posao. (Uglavnom je to ipak neka vrsta gospodske besposlice.)

— Eto ti sapuna, Imbra, pa se dobro hmij! . . .

— Ajde, ajde, nemojte me tude i vi još mučiti! . . .

Smrknuo se Imbra, kao hajdučina, pa hrabro zagnjurio glavu u valov. Zaorilo je Futač-brdo od gromkog njegovog šmrcanja i praćkanja po vodi i od silnog puhanja.

— Ej, sprema se Imbra na egžamen! — dosjetila se koja ta cura ili baba.

Sve otirući se energično ručnikom vratio se Imbra u kuću, obukao sasvim novu vezenu košulju (koju mu je za tu zgodu izvezla sestra Janica), uhvatio neko ogledalce pa starim krezubim češljem udesio frizuru. Obukao novo odijelo od baršuna, a na noge navukao nove cipeletine sa đonovima tri prsta debelim, koje je Jakob Grebenec, jedini pravo pismen čovjek na tri brijega, naručio odnekud iz Kranjske.

Udesio se dakle Imbra, pa postao odmah i zgodniji i kuražniji. Izmolio za put od brata Mate jednu cigaretu, a mati mu dala nešto dinara da kupi usput kilu soli, pa pola kile šećera, malo paprike, a što ostane da mu bude za duvan.

Primivši još nekoliko dobrih savjeta od matere i dobrih želja od sestre, naherio Imbra šešir, zapalio cigaretu, turio ruke u džepove i spustio se stazom niz brdo.

Kad je već bio u livadama, začuje materin glas:

— Oj Imbra-a! . . .

— A-a? . . .

— Navrni se usput do Barice, da idete skupa! . . .

Ali on samo slegnu ramenima, produži put i progunđa više kao za sebe:

— Baš me briga! Nek si ide sama! . . .

*

— Ej, mati božja, fino je to mesto! — rekao je s dubokim uvjerenjem i udivljenjem Imbra Futač, stigavši na Bikovski Vrh.

Pa i jeste to fino mjesto! Na ovisokom brežuljku, koji se dizao nad svim Bikovskim Goricama, a koji je sa svih strana strm, rastrkale se kuće i kućice, kao koze. Moglo bi se to divno mjesto mirne duše nazvati i Kozjim Vrhom.

Nekog naročitog reda nije tu bilo. Uličice, dvije-tri, vijugave, a kućice kao da su iz zemlje izrasle ili kao da ih je voda donijela, postavile se neka čelom na ulicu, a neka se upopriječila po bogzna kakvom građevnom planu — kako je kojoj palo na pamet. Plotova nije bilo, t. j. nekoć su valjda postojali, ali zub vremena ih raskidao, pa su ostali tek neki guravi stupovi, porušene tarabe. Zbog toga

je dolazilo do kojekakvih neprilika, jer patke i kokoši, ne poznajući točno međe svojih gospodara, ulazile bi najradije u susjedovu bašču ili polje, pa je bilo svađa, tučnjava i veličajnih parnica radi »smetanja posjeda«. (Tako je uostalom bilo svuda na Bikovskim Goricama, pa su one bile u advokatskim krugovima osobito cijenjene.)

Navrh Bikovskog Vrha stajala je — naravna stvar — crkva. Malena — često i premalena za pobožni narod — bijela i gizdava, kao snašica u nedjelju. Odmah ispod crkve junački se postavila nova i naočita zidanica, jedna od najljepših građevina u selu, a na njoj se kočio natpis (na užas svim triježnjacima, umjerenjacima i sličnim pretjerancima):

KRČMA ŽUPNE CRKVE

Točiona vina, piva i žestokih pića

Od ostalih — recimo »svjetskih« — birtija, ova se razlikuje po tome, što je u njoj ukraj vrata obješena mala porcelanska posudica za svetu vodu, a na glavnom zidu raspelo, s kojega Gospodin Isus Krist tužno gleda i sluša svoj veseli narod, gdje se krijepi kiselišem, kako pjeva, kako divno i sočno kune, kuca se, svađa, a ponekiput i pobije.

Ovoj pobožnoj birtiji uspješno konkurira gostionica Židova Mukića Schwarzenberga. Njegov bircuz — mora se priznati — više privlači narod. Velečasni gosp. župnik, vrhovni zaštitnik crkvene birtije, ljuti se malo, ali to je činjenica. Možda je tome razlog ono raspelo u crkvenoj birtiji, koje ipak pomalo smeta pobožne pijance, a možda im je Mukićev lokal privlačiviji, jer je daleko musaviji od crkvenoga.

Sam pak Mukić je pravi narodski čovjek. On se doduše nije pokrstio, ali se divno »uprostačio«, te ga ljudi smatraju pomalo svojim. To jest, oni ga, uz svu svoju skromnost, smatraju i gorim. Sa svojim uvijek naopako postavljenim šeširom, poderanom i masnom košuljom, otrcanim kaputom, svojom brbljavošću, pa crnom, ali nimalo hebrejskom fizionomijom, on ih sjeća kakvog ciganina ili kakvog vandrokaša. Zato ga svi složno vole i preziru, psuju ga i tepaju mu i govore mu »ti« — uživaju što ima jedan Židov, birtaš i mesar, koji ne zna ni njemački ni madžarski i koji

nije baš nikakvi »gospon«. (Koliko je tuge i jada zato progutala njegova ambiciozna gospođa Elza!)

Između te dvije gostionice (uz Mukićevu je odmah i jedna »trgovina mješovite robe«) ima prostor, nešto kao trg, na kome se razvija glavni promet toga sela. Nasred trga raširila je golemu svoju krošnju starodrevna lipa, pod kojom je negda kršćanski narod dobivao batine, a sada sluša nedjeljom pandura, koji čita oglase, ili opet kakvog rodoljubnog kandidata ili korteša, gdje mu soli pamet.

Kod te lipe zaustavio se Imbra Futač. Stajalo je tu već nekoliko momaka. Sudeći po strahovito svečanom držanju i po novim »ancugima« bijahu to sve ženidbeni, odnosno ispitni kandidati. K njima je pristao i Imbre Futač.

Dimile se »savske« cigarete kao tvornički dimnjaci, dok su riječi sporo i umorno padale. Osjećala se ozbiljnost položaja. Nešto zbog svijesti o važnosti tih časova, a nešto i zbog novog odijela. Ponešto i zbog djevojaka, koje su malo podalje, prema dućanskim vratima, stajale, uparađene, nacifrane, u cipelama ponešto glomaznim, ali divno ulaštenim. (Radi njih su do crkve išle bose!) Cure, buduće mladenke, bijahu malo življe, brbljajući potiho, smijuckajući se, došaptavajući jedna drugoj neke smiješne tajne. Očito nisu osjećale ozbiljnost tih trenutaka tako snažno kao dečki.

Na vratima svog bircuza pojavio se Mukić sa svojim naopako postavljenim, umjetnički masnim šeširom.

— Kaj nikoji ne bu zval piti, da dobi kuraže! . . .

Ushihotaše se malo kandidatkinje i kandidati, ali tek jedan promrmlja:

— Nemamo penez! . . .

Dotle ih je Mukić stručnjački promatrao sa visine svojih stepenica, utvrdivši da su cure i ove godine dvostruko jače od momaka. Ili se bolje hrane a manje rade, ili je to zbog onih teških rubača i debelih kaputa »cabajki«, tek momci su prema curama djeca: sitni, guravi, zeleni. Eto, onaj Miško Godinićev sigurno nema ni 17 godina, ali doktor mu je izdao za dobre novce svjedodžbu, da je sposoban za ženidbu, pa što mu tko može! . . . Nasmijali su se malo Jožu Dugijanovu. Kako mu je cura bila iz sasvim drugog dijela župe, a vidio ju tek jednom na prosidbi, pa i to pri slabom svijetlu petrolejke, jadan Jože nije nikako mogao da se

među onim svim djevojkama razazna, koja je njegova. Napokon se ipak dosjetio:

— Sê mi se vidi, da je ona u črljenoj bljuzi...

— Kaj ona suva?

— Bogme je baš ona!... Sê mi se tak vidi!...

— Baš ti nije prevrla! Slaba je, tenka i bleda...

— Nis' ju ja zbiral!... Ali dobra bu! Sî mi veliju da oće fest delati, a i tri hilade mi nosi...

Uto je s drugog breščića, na kome je stajao župni dvor stari zvonar zaviknuo, koliko ga grlo nosilo:

— Dečki-i! Cure!... Ajde, velečasni zove!...

Pokrenule se obje skupine, desetak parova. Mukić im je poželio dobru sreću i hrabrost, da ne zapnu bar u oče našu.

Zašuštale teške, bijele rubače, zatoptale tvrde cipeletine u krupnim koracima. Razgovori prestadoše, tek se tu i tamo šapnula koja riječ. Obrazi se rumenjeli od uzbuđenja.

Na ulazu u dvorište, uvrh kojega se postavio starodrevni župni dvor, svi su sa strahopoštovanjem pogledali u žicu, što je bila napeta od jednog visokog stupa pa na krov zgrade. Znali su svi, da po toj žici dolaze glasovi iz cijeloga svijeta, a neki su pomalo sumnjali, da je zbog te čarolije led ovog ljeta potukao polovicu Bikovskog Vrha. S jednakim su respektom zagledali u otvorena vrata jednog dijela podruma, gdje se sjao dinamo, kojim je velečasni rasvjetljavao svoj dvor, a spremio se da baš tih dana osvijetli i župnu crkvu i kino u »Narodnom domu«, kojega je podigao novcem što ga je dobio prodajom šume. Jer gospodin je župnik bio suvremen, mlad pop. Samo je žestok bio, i nije bilo korisno zavaditi se s njim.

Dok se s ostalim kandidatskim društvom penjao uz brdo u farof, pored svih tih čudesa, što ih oči vidješe, u nos Imbre Futača doćarlijao je zamaman miris neke pečenke iz kuhinje.

— Ej, mili Bože — pokrala se u njegov mozak misao — lepo ti je biti gospon, pak još župnik!... Ali treba se zato puno vučiti i mučiti, i drugu glavu imeti!...

Uđoše svi u kancelariju, koliko su tiše mogli, na prstima, zaustavivši dah.

Dojurio velečasni, malen, čvrst, zbit, u licu rumen, oka živa, vragolasta, koje kao da je svakom u želudac moglo da zaviri.

— Alzo, da vidimo šta znamo!... Jesmo li sposobni za kršćanski brak...

Sad mu se lice uozbiljilo, poprimilo malo pobožan izgled, ruke se na trbuščiću sklopiše, i on stade pitati. Najprije, da li se svaki znade prekrižiti kako Bog zapovijeda. To je prošlo prilično dobro, iako su se neki križali kao da s nosa muhe odgone. Ali poslije nekoliko oštrih uputa i nešto vježbe, pokazalo se, da se može prijeći dalje. Očenaš su također znali, tek je Imbra Futač zapeo u polovici. Očito je bilo, da se od straha zapleo, jer je napokon izveo sve točno do Amen. I druge molitve ispale dosta dobro, no Imbra i mali Godinić zapetljali se u Vjerovanju apostolskom, pa nikako da se ispetljaju. Da nevolja bude veća, u Činu vjere, ufanja i ljubavi nijedan od njih ni da bi maknuo. Čak ni Deset zapovijedi božjih nisu znali. Godinić je izgurao bar četiri, ali Imbra ni zapeti.

Stao preda nj velečasni, posjekao ga oštrim pogledom svojih sivih nemirnih očiju:

— A šta ti onda znaš?... Pa ti si još k tomu sin Pavla Futača, a niti zapovijedi božjih ne znaš!... Ženiti bi se štel, a?...

Ukočio se Imbra, kao stup na raskršću, pa ni riječi. Samo je slinu gutao i očima treptao.

— Ženiti bi se štel, a sigurno ne zna niti šta je to ženidba. Šta je to sakramenat ženidbe?...

Imbra je slinu gutao dalje, ali odgovor nikako da izvuče. Badava mu sa suprotne strane nešto namigivala njegova isprošena Barica (jer ona je bila odličan đak i sve joj je išlo kao po loju).

— Dakle, šta je to sakramenat ženidbe ili šta je to ženidba?... upeo se velečasni tvrdokorno.

— Sakramenat... ženidba... ženidba... to je, kad muž i žena skup spiju i živiju!...

Kao vjetrić zaigrao podsmijeh, cure se zarumenješe, dečkima se obrazi rastegoše, ramena uzdrhtaše i onda prasnu grohot smijeha.

— Kupi se, sram te bilo, da te tu ne vidim! — izderao se velečasni... U nedelju prije večernje da si mi u crkvi!

Pokupio se tužni Imbra, iščeznuo iz farofa, ni sam nije znao kako. Samo je klimao glavom i za uhom se česao, kao i nekad, kroz one tri dugačke godine, što ih je promučio sve u jednom razredu.

— Baš si oca sramotim, kî je najspametneši čovek vu cele općine i fare!... uzdisao on.

Ipak se svratio u dućan, kupio soli i papra, kako mu je mati naručila. Na izlazu sreo je Mukića.

— Kaj je, je li odlika?...

Ništa mu nije odgovorio, već je ozbiljan i tmuran, ne čekajući nikoga krenuo kući. Pošao je cestom, razmišljajući o svojoj teškoj pameti, naslijeđenoj po svoj prilici od matere, pa onda o toj nesretnoj ženidbi, na koju ga gone, a on baš nikakve volje nema.

Kad je u tim crnim mislima stigao pod prvo brdo svoga sela, baš ispod Jaguštovića, a ono tamo spazio Rožu Jaguštovićku, buduću punicu, gdje na nekoj ledini čuva svinje. U ruci joj se vrtjela preslica, pređa se naslinjena izvlačila iz usta, dok je glasno vičući razgovarala s nekom babom, što no je zastala na cesti.

Znao je Imbra, opazi li ga punica, ljubezno će ga i preljubezno pozdraviti pa nadugo i široko pitati, kako je bilo kod velečasnog i zašto ide sam bez ostalog društva, sve ono o čemu nije volio ni da misli, a kamoli da razgovara. Da se tomu ukloni, on se u trenu čučnuo, stisnuo, spretno provukao kroz živicu, pa uz nju pogrbljen, skrivajući se, šuljao se sve dok nije izmakao na puteljak, što je vodio na Škrinjarićevo brdo. Značilo je to zaobići tri brijega više, negoli da je pošao pravim putem kući.

Ali udes je valjda tako htio. Imbra Futač je znao prilično točno, što je to Udes iliti Sudbina, ali na pr. o romanima ništa mu nije bilo poznato. Te riječi nije čak ni čuo. Zato nije ni naslutio, da ga ta vijugava staza ne vodi samo na Škrinjarićevo brdo, nego u opasan zaplet jednog ljubavnog romana.

II.

PUSTOLOVINA

Na Bikovskim Goricama pustolovine nisu bile u modi, niti je tamo bilo ikakva smisla za romantiku. Doduše, poneka fina i otmjena dama, supruga kakvog suca, advokata ili šumara, koja je prateći muža na komisiju (da se ne bi možda gdjegod zapio!) slučajno dospjela u taj kraj, znala bi zavrisnuti:

— Ah, kako divno!... Kako romantično! — ili: Kako je tu idilično!...

No ti su se pjesnički uzvici odnosili po svoj prilici na one šumovite brežuljke, na vijugave staze i putove, na zelene livade i tamne uvale, a nikako na one, koji su na tim bregovima živjeli. Žitelji toga kraja nisu obično izazivali nikakva oduševljenja u tankoćutnih gospođa.

Sastane, recimo, takva dama nekog čičicu, što se pogrbljen pod teretom vreće brašna vraća iz mlina ili iz dućana, a na njemu, mjesto opjevane slikovite narodne nošnje, jedino je slikovit šareno pokrpani tur na hlačama, koje su očito amerikanskog podrijetla. Ili opet neki »kumek« ide uz volove. Nikakva heroizma u njegovu držanju! Zamišljeno mu se objesila lula ispod čupava brka, pogled zabrinut, a volovi mu, dva žalosno-bezvoljna bića, pomiču se kao kazaljke na satu.

Kako da se gospodsko srce zagrije nad takvom slikom!? Ta to je proza, najsuvlja proza, suha kao kukuruzni kruh i tvrda kao i ona žuta, isprana ilovača.

Međutim, život na tim bregovima nije bio uvijek tako nezanimljiv, niti jednoličan ni pust! O, i tamo su se dešavale zanimljive dogodovštine, čitava čuda! Čak i takva, pred kojima bi s udivljenjem zinuli i najprefinjeniji ljubitelji senzacija.

Netko bi možda našao i romantike u tim događajima, ali tim bi pokazao samo svoje površno shvaćanje. Jer na Bikovskim Goricama i najneobičnije stvari dešavale su se bez ikakvih romantičnih ili avanturističkih motiva, bez ikakve težnje za nečim izvanrednim ili originalnim. Jedan se događaj razvijao iz drugoga, jedan put brže, drugi put sporije, sve po nekoj krutoj logici, kao da je svim tim ru-

kovodila neumitna i svemoćna ruka Sudbine. (Velečasni g. župnik je opet ustvrdio, da se umiješao i sam nečastivi Gospodin vrag!)

Je li tamo bilo ljubavi? Po svoj prilici jest, ali je ona na Bikovskim Goricama imala drugi vid, nego to biva u romanima i kod finih gradskih ljudi. Prvo, nije bila u tolikoj cijeni; upravo, njena je cijena bila vrlo malena. Kod izbora žene na pr. vodilo se o ljubavi slabo računa. Pitanje, hoće li mlada htjeti raditi, hoće li dobiti kravu ili junicu, bilo je mnogo važnije od ljubavne čežnje i od srodnosti duša. Drugo, ljubav tu nije bila tako nježna i rijetko je komu pomutila pamet. Jer to već spada u poslastice, a na Bikovskim Goricama i najpoetičnije djevice hranile su se kukuruznim žgancima. Kad je ipak nečije srce jače zakucalo, kad se upalilo žarkim osjećajem, onda se to nije zvalo »ljubavlju«. O tom se nije nikom govorilo, ne toliko zbog diskrecije, nego jer je to bilo skriveno u dubini duše, sraslo s mesom i kostima, kao i ljubav prema rodnoj kući, zemlji i selu.

Ali opet ni ljubavni odnosi, pa ni bračni život nije bio tako jednoličan, niti uvijek u okviru utvrđenih običaja i priznatih zakona. Našlo se jačih individua, koji se nisu obazirali na stare običaje, koji su imali svoje, često vrlo suvremene, posebne poglede na život i svijet.

Zakon na pr. kaže, kad uzmeš ženu, da živiš s njom do smrti, pa kud puklo da puklo!

Međutim, ne da se to uvijek izdržati! Tako je, eto, i na Bikovskim Goricama bilo ljudi, koji su promijenili neki jednu, neki dvije, a neki i po tri i četiri žene (ove posljednje zvahu Turcima). No nije to bilo, kao kod gradskih ljudi, možda tek iz ćefa ili iz puste želje za promjenom, već sve s ozbiljnim razlogom. Prva žena, recimo, nije htjela da radi, a imala je apetit, da bi pojela i rutavog vraga s repom! Druga opet imala jezičinu, pa da je kolješ, ne će da šuti. (»Budeš li prestala lajati, vrag ti mater!« — »Ne bum i ne bum, dok je zera duše vu meni! Vudri, vudri, ti razbojnik, tolvaj, tat Kristušev!«). — Treća pak toliko je osjetljiva, pa ne može da podnese ni najobičniju ćušku, već bi se odmah razdrečala kao da je na ražanj natiču, pa

bjež k materi! Tko da tako nešto trpi u svojoj kući?! Nosi te đavo, kad si toliko razmažena i fina!

To još nije ništa! Ali šta bi rekla ona tankoćutna, romantično raspoložena gospođa, koja je s omalovažavanjem i s izvjesnom samilosti promatrala ovaj svijet, tako nezanimljiv, tako svakidanji i tako dosadan, kad bi čula, da su se u Bikovskim Goricama događale i mnogo, mnogo krupnije stvari?! ... Na pr., kako je snaha rodila dijete sa svekrom, ili kako je neki opančar silovao osamdesetgodišnju baku, ili kako brat spava sa sestrom u istom krevetu, a oboje su već odrasli ljudi....

A eto, desilo se i to!

Što se tiče one snahe, koja je muža zamijenila sa svekrom, stvar je bila doduše ružna i malo »špajsna«, kako bi babe rekle, ali se dade protumačiti.

Otišao čovjek u vojsku, a kod kuće ostade mlada žena, mati i otac. Otac njegov, a njen svekar, bio čovjek još zgodan i živ, dok je baba bila sirota otrcana, kao stari opanak. Snaha bila mlada, luda, a možda i nešto vruće krvi. Stari je rado zagledao i u čašu i u snašu. Ali najviše bijahu krivi kukuruzi, koji su te godine nekako osobito visoko narasli, pa eto, iz prilike nastala neprilika.

Moralisti bi rekli: Nemoral! Dekadansa! Propast!... Kakav mudri doktor graknuo bi: Perverzitet! Moralno defektni tipovi!... Velečasni je opet grmio kroz dvije tri predike o Sodomi i Gomori, i o nečastivome i njegovim poganim prstima, a u stvari najviše su krivi bili kukuruzi!

Međutim stvar se svršila dosta povoljno: muž je ženu temeljito izmlatio, istjerao i uzeo drugu (njegovu nesretnicu uzeo opet neki udovac — dakle čisto amerikanski motiv!), vrijednog oca kvrcnuo je sin kocem po glavi, ali glava pomalo zarasla, mali Hermenegildo sretno umro. (Nezakonita djeca dobivaju redovno takva čudnovata imena: Hermenegildo, Tiburcije, Fredegunda, Porciunkula — tako da ih mati ni rodbina ni za tri godine ne mogu naučiti. Po mišljenju g. župnika ovakvim specijalnim označivanjem tjerao se strah u kosti djevicama, a stvarala dostojna razlika između zakonitih i nezakonitih.)

Isto je i s opančarom, koji je s babom ljuto stradao. Zar je on mogao imati želju na osamdesetgodišnje babe,

bože nam prosti grijehe?! Ni govora o tom! Nego, eto, bio čovjek već mjesec dana bez žene (nalupao ju toliko, da je morala u špitalj), pa se onda iz očaja napio. Supijan sjedi on tako na svom tronošku, šiva opanak, a u pustoj duši javlja mu se želja za ženom. Ne mora da bude ni zakonita, ni lijepa ni mlada, neka je samo žensko! Uzburkala mu se krv! Misli on, kako bi se primakao k ovoj ili k onoj, ali zna jadan, slabo će proći — loša mu je cijena u selu. Uto đavo donese babu, pa zaboravio se čovjek, i to doista na svoju žalost i sramotu. Jer njenu teško povrijeđenu čast platio je pošteno i na licu mjesta: dao babi par novih opanaka! A baba, ko baba, još se i pohvalila pred susjedom!

Iz svih tih primjera — koji su dabome samo rijetki i izuzetni događaji — vidi se, da i u toj »bikovskoj« sredini ima mnogo zanimljivog, pa čak i senzacionalnog. Ali je očito i to, da u tim stvarima nema ništa avanturističkog, nego da su i te senzacije ispunjene nekom teškom ozbiljnošću, i da su ti događaji bili neminovni, kao Fatum.

Doista je na Bikovskim Goricama malo obijesti, raskalašenosti i budalaština. Malo se tamo i pjeva. Mirno se vije dim nad sumornim i surim drvenjarama i glomaznim slamnim krovovima, i večeri su obično tihe i žalosne. Osim ako se neki čiča pijan vraća sa sajma ili se slučajno kojoj pastirici, zadovoljnoj što je živa i zdrava, otkine neka pjesma, pa i ta se nekud žalosno oteže.

Imbra Futač, kome je eto došlo vrijeme da se ženi, bio je po svom duševnom i tjelesnom sklopu i sastavu pravi sin Bikovskih Gorica. Istina, ne baš najbolji, ali ni najgori. Smatrali su ga zatepenim, ali nisu gubili nade, da će se i njemu »otvoriti glava«. Trebalo je da se oženi, da ode u soldačiju, da se proveze željeznicom, da vidi Zagreb i Majku Božju Bistričku, pa će biti i od njega čovjek.

I on je bio daleko od svake pustolovine. Nije on snatrio ni o kakvim junačkim podvizima, ni o tajanstvenim ljubavnim sastancima. Kad bi ga potjerali, on je kopao, on je plužio, otišao na pašu i u šumu, a sve bez velikih ili nastranih misli. Jedina čežnja, koja je stalno morila njegovu dušu, a koja mu se nije baš uvijek ispunila, bila je cigareta duvana ili barem čik!

Ali eto, Sveta Sudbina je htjela, te je baš taj i takav Imbra Futač, još dok je bio dečkom od 15 godina, doživio avantiru, kakvu je teško i zamisliti!

Sasvim je to bio neobičan događaj, a pomalo i nezgodan da se pripovijeda! Sasvim delikatna stvar! . . .

Tko li je bio kriv? . . . Po svoj prilici ono jarko sunce, koje je toga popodneva poslije desetak kiselih kišnih dana zasjalo neobično živo, toplo i veselo.

Proljeće je bilo svanulo, šumice bijahu zelene i bujne, livade sočne, a zrak svjež, pun snažnih mirisa.

Možda je bilo krivo i ono šareno tele, koje je najednom bez ikakva vidljiva razloga diglo rep, pa kao ludo pojurilo pašnjakom, te se svi pastiri od srca nasmijaše.

Razvedriše se Bikovske Gorice! Momci i cure, što su na »zajednici« čuvali blago, uzobijestiše se kao zobna ždrebad.

Ušao je toga dana neki vražičak i u Imbru Futača. Ili je možda po prvi put osjetio da je muško?! . . .

Čuvao je on svoje konje na proplanku ispod šume. Slučajno na toj ledini on jedini dečko, a ostalo sve same cure i curice. Zaigrala krv u Imbrinim žilama, te on stade zadirkivati u djevojke. I u mlađe, i u starije. Pa sve onako po momački, pomalo i bezobrazno.

Juri ih po pašnjaku, podmeće im noge, štipa ih i brblja koješta. Popne li se koja na drvo, a on se podvlači pod stablo. Ciči ženskadija, tjera ga, ali on nasrće kao jarčić. Ponašao se kao pravi momak.

Ali i curama bijahu toga dana vragolije na pameti. Naročito pak Bari Klasnićevoj. Ona je i bez toga bila đavolasta, kao da je odnekud iz bogate ravnice. Pa i govor joj bijaše nekako drugačiji, jezik joj se preplitao brzo, malo nervozno, skoro »gospodski«. Oči joj bile žive, kuražno gledajući u svijet.

I eto Bari pade nešto na pamet. Okupile se cure oko nje, ona nešto cvrkuće, cvrkuće, pa malo, malo, te se prospe smijeh i vrisak. Očito se dogovarale nešto, ali Imbra ko Imbra, i ne slutio ništa. Kadli najednom — prije negoli će sunce zapasti i pastiri vratiti se kući — okupile se djevojke oko Imbre, pograbile ga za ruke i za noge i povalile ga na zemlju.

Smijao se Imbra, trgao se nogama i rukama, ali djevojke ga čvrsto držale.

— Ha, Imbra, sad je na tebe došel red! . . .

— Ne bojim se ja vas — odgovara on junački, muški — pa da vas je stotina!

— Dobro, Imbra, bumo odmah videli! . . .

Popela se uto mala Kata Brezovka na jedan bukvić u blizini. Sitna je to curica, suha, tanka kao lasica. Grudi tek što propupaše. Popela se kao vjeverica. Bukvić bio tanak, ovisok, prav, a prva mu grana visoko, i nitko se ne bi mogao na nj popeti, osim te Kate. Kad je bila pri vrhu, uhvati se za nj, pa ga sve polako, polagacko savinu do zemlje.

Dotle se već Imbri dogodila najveća neprilika, koja se momku može desiti. Vražje cure, prižmurile su malo, malo ih je bilo stid, ali svoju su namjeru izvršile hrabro i bez velikih skrupula: skinule su nesretnom Imbri gaće!

Uzalud je on vrištao, krištao, pjenio se, batrgao, grizao i plakao, sve je to bilo gotovo u tili čas, i njegove se gaće nađoše čvrsto privezane navrh bukvića.

Ispustila Kata bukvić, on se naglo osovio, a Imbrine gaće zalepršaše kao barjak.

Razbježale se djevojke, kikoćući i vrišteći. Pojurio za njima Imbra, sav zajapuren, crven, ljut kao zmaj. Sve bi ih pobio. Ali one potjeraše naglo svoje krave, pa udri u viku:

— Fu-u! Sram te bilo, bez gaća!

Postidio se Imbra, bacio se na zemlju, pa udri u plač.

Kad je digao glavu, sunce već zapalo, a on sam. Pa i sa okolnih brda pastiri već nestali. Njegovi konji, istina, još su tu, mirno pasu onu slabu travu, a tužne gaće još veselo lepršaju navrh bukvića.

Skoči Imbra, zgrabi kamen, nabaci se, ali gaće ostadoše. Baci još jedan, pa drugi, treći i bogzna koliko i drvlja i kamenja, ali sve bez uspjeha.

Gaće ostadoše dobro privezane na vrhu i vjetrić se njima poigravao.

Pokušao Imbra da se popne, ali ne može. Pretanko je stablo da se uspne (to može samo ona Kata!), a predebelo da ga slomi!

Stao se mrak tiho spuštati. Zagukala grlica na hrastovoj grani, zapjevao slavulj u grmu, zašuštala šikara i šumica

nekud čudno i tajanstveno, sjene se oduljile, livade se zamaglile. U Imbrino srce stao se uvlačiti strah . . .

Trebalo bi poći kući, ali kako će kroz selo bez gaća! Nije on dijete, već momak od petnaest godina! Što li će mu reći mati, otac, pa braća? Kako da ostavi gaće na bukviću, može tko doći i odnijeti!? Šteta bi bilo, iako nisu baš nove, a i batina bi zbog njih izvukao! . . .

Golema žalost, jad i briga obuzeše nesretnoga Imbru Futača, pa se on zagledao u gaće, kao u zvijezdu nebesku. Ej, što bi on dao onome, tko bi mu ih skinuo! Svoj grunt bi mu prepisao, i vragu dušu zapisao!

Kad je već mislio, da mu je sva nada propala, začu nečije korake. Srce mu snažnije zakuca. Uho je naćulio kao zec.

Teški koraci dolazili sve bliže, a Imbra se šćućurio iza grma. Pomalo ga je i strah i stid ga (možda je ćaća, pa će biti sramote, a dobit će i za uho!), ali mu je i lakše u duši. Kadli stazom iz šumice ispade Jaga Škrinjarićeva.

— Ej, fala ti Bože! . . .

Bila je to curetina, kao žandar. Nije bila baš mlada, već onako zrelija moma. Visoka kao toranj, a omašna kao klada. Same one tuste nožuretine, s opancima kao lađama vagale joj centu, a sise kao pune bisage.

Ide ona, sve zemlja tutnji, a pod rukom joj sjekirica — »baltica«. Vraćala se iz vinograda, gdje je oštrila kolje. Mrmljajući stalno nešto pod nos, stupala je ona teško i odmjereno.

— Dober večer, Jaga! — dobacio joj Imbra iza grma plaho i bojažljivo. Ona se trgnula, prekrstila, i zastala u hodu.

— Tko si božji?

— Ja sem, Jaga, ja Imbrić! — odgovorio joj milo, koliko god se dalo, nesretni Imbra iza grma, nadižući glavu kao preko plota.

Prekrižila se Jaga još jednom, a kad joj Imbra sve preko volje, a opet živo i uvjerljivo, ispričao što je i kako je bilo, stala se ona smijati punim glasom iz onih širokih grudi. Sve se davila i stenjala.

— Je — Bože, Bože, komendije! . . . uzdisala ona, tarući krupne suze, štono joj od teška smijeha dođoše na oči.

Pa je opet spopalo silno hihotanje, te se one okrugle, silne sise ustalasale kao valovi na moru, a dolina sva uzječala.

Ali Imbri nije bilo do šale. S njegova stajališta bijaše »situacija« preko svake mjere ozbiljna, pa on malo uvrijeđeno, ali opet ponizno i toplo stao moliti, neka ostavi šalu pa neka posiječe bukvić — balticu eto srećom ima — jer inače on ne će doći do svojih gaća. Othuknula Jaga, dlanom otrla suze, pa je vrteći glavom, pljunula u šake i zasjekla u bukvić. Udarila jedamput, dvaput, a Imbra je živo promatrao i uživao, kako će sad nä drvo oboriti, kadli se ona zaustavi. Pogleda Imbru nekako ukoso, očito je i njoj došla neka vragolija na pamet.

— Dobro, Imbra — veli ona ozbiljno — ja bum bukvić posekla, a kaj buš ti meni za to dal?

Uzdahnuo Imbra. Šta da joj da? On nema ništa. Siromah je. Ali on će ukrasti kod kuće deset dinara, pa će joj kupiti licitarsko srce ili će joj platiti čašu piva na prvom sajmu.

— A kaj će to meni, to si morem i sama platiti! . . . Nego znaš, Imbra, kaj? Kad odrasteš, ti buš me oženil? Oćeš, tak se naredimo? . . .

Čudno je to malo Imbri — ta gdje je on do ženidbe, a i cura je puno starija — ali eto za gaće bi se i raja odrekao!

— Dobro, Jaga — reče on poslije nekog premišljanja i pogađanja. — Pristajem! . . . Samo ne smeš nikom povedati! . . .

— Ne boj se, Imbrić, ne bum! . . .

Udariše dlanom o dlan, kao da se za volove pogađaju, naglom gestom otkinuše ruke: pogodba gotova!

Smijući se toj »komendiji« Jaga oštro podsijecala bukvić. Zamalo zanjihao se on, prasnuo i pao.

Pokupio Imbra svoje gaće, pa sjurio na pašnjak. Tamo ih obukao i bacio se na kobilu.

— Ej, Imbra, Imbra — prijekorno i uvrijeđeno mu dobacila Jaga — kaj baš ni fala!? . . .

A on nezahvalnik, sretan što se izvukao iz škripca, potjerao već konje, pa će onako u kasu i kroz mrak:

— Fala, fala i laku noć!

III.

JAGA I MAGA

Na breščiću, na kojemu stanovahu Škrinjarići, baš pred samim vratima prve kuće, uskukurijekao se glasovito nekakav štrkljast i čupav pijetao. Nakrivivši glavu i načulivši ono jedva vidljivo uho, tek što bi načuknuo glas kojega od svojih drugova iz okolnih dvorišta i s drugih brda, on bi se junački isprsio, pomamno zalepetao čupavim krilima, i rasklopivši kljun kao makaze, razdrao bi se koliko mu dalo hrabro grlo.

No najednom otvoriše se kućna vrata, i ovelik iver poleti na ludog pjevača. On se, začuđen i uvrijeđen, bučno uskokodakao, ali je i ubrzo, u velikim skokovima, odlepršao niz strmo dvorište, jer je iz kuće ispala ogromna cura, pa još s brezovom metlom u ruci.

— Iš, mrcina grda! . . . Kaj mi tu pred vrati zijaš?! . . . Em se gostima ne nadam! . . .

Upravo u tom je trenu na stazi, koja je vodila s ceste, iznikao Imbra Futač.

Trgla se i snebila ona gromadna cura, to jest Jaga Škrinjarićeva. Blenula joj širom oba krupna oka (ali lijevo ipak manje, jer je bilo upravo koketno zrikavo), razjapila joj se usta, rumena i mesnata. Sva zinula u golemom, radosnom čudu:

— Je — je! . . . Em si ti to, Imbra!

Smućen već od nesretnog ispita na Bikovskom Vrhu, tužni se Imbra smeo još više. Jedva je kroza zube progunđao nešto, što je moglo biti:

— Dober dan!

Ali mu je na jezik došla i zla misao, koju tek što nije bio izrekao:

— Je li te črni vrag baš sad iz hiže izvlekel?! . . .

Jer u toj mu je mutnoj, nezgodnoj sekundi bilo jasno tek jedno: da je staroj Jaguštovićki, svojoj punici (suđenoj ili nesuđenoj, to će odrediti onaj popo na Bikovskom Vrhu i dragi Bog na nebu) doduše izmakao, ali da je ovdje natrapao na još goru nevolju. Zato je, ozbiljan i mrk kakav je bio, naprosto pošao dalje. No Jaga Škrinjarićeva, očito željna velika razgovora, nije mogla propustiti takvu finu

zgodu. Pogledavši ga milo onim koketno zrikavim okom, ljubazno ga upitala:

— Kam ti se, Imbra, tak jako žuri?

— Moram iti doma! — odsjekao momak suho i odlučno i ne zaustavljajući se. Ali cura skočila preda nj, raskoračila odrješito i temeljito snažne i bose noge, raskrilila oble i čvrste ruke, te momak — htio, ne htio — stao.

— Em dospeš vre!... Takvog velikog dela više nij'. Šenicu ste posejali, ja to znam!

Tu je dodala još, važno i s naročitim isticanjem:

— Sê ti ja znam, moj dragi, kaj se po svetu događa!...

Ušeprtljio se Imbra i počeo nešto mucati. Jer kao krupni grâd na golu glavu, tako mu se na umornu pamet osula pitanja, naoko bezazlena i topla, ali jedno nezgodnije od drugoga: otkuda se vraća tako rano, pa zašto je krenuo baš ovuda, uz Škrinjarićeve, kad mnogo kraći put vodi uz Jaguštoviće, gdje mu je cura... Napokon je, bez velikog uvijanja, došlo ono glavno: kako je bilo kod velečasnoga na ispitu, i kada će biti svadba...

Ne znajući što bi, Imbra se mjesto odgovora grubo otresao:

— Kaj me tu spitavaš, kakti na sudu!?

Pokušao on i da umakne, da se spasi od tih mučnih pitanja, ali mu Jaga prijateljski i familijarno spustila obje ruke na ramena:

— Naj se samo srditi, Imbra, naj!...

Stisnuo se Imbra mučenički, a Jaga nastavila zapitkivanjem sve neugodnijim, sve ubitačnijim, gledajući ga milo i netremice u oči:

— Ej, Imbra, Imbra, i ti se zazbiljam ženiš?... nasmijano i dobroćudno, ali i s nekim tužnim prizvukom govorila Jaga. — I curu si zakaparil i pri popu si bil?!... A je li bi se, moj dečko, mogel dosetiti, kaj si mi ono obećal, tri leta tomu nazaj?...

Zarumenio se Imbra preko uha. Osjetio žar ne samo po licu, nego mu se i leđa oznojiše. Ali je svejedno našao snage da uzvrati drskim pitanjem:

— Kaj sem ti obećal?

— Ej, Imbra, Imbra, muška pameti, kaj se baš nikak ne bi mogel setiti?!... zavapila Jaga prijekorno i zgražajući se. — Ni onoga bukvića, kaj sem ga ja na vaše zajednice svojom rukom posekla?... Je li, dečko, kaj si mi onda obećal?...

Nikad nije bio Imbra Futač za velike razgovore, a pogotovo ne sa ženskadijom. Hod misli, kod njega ni inače naročito brz, zapeo sada sasvim. Nijedna misao da mu dođe, nijedna riječ da mu na jezik padne. No i bez toga, čistim nagonom (kao jazavac kad se u zamku uhvati), nesretni je Imbra u trenutku osjetio očajnu, neminovnu nuždu, da se iz te nevolje izbavi bilo kako i što brže.

Zato se on, mjesto da odgovara na pusta ženska pitanja, iznenada i sa svom žestinom trgnuo, da se otme iz Jaginih šapa. No curetini se dopala šala s momčićem. Naprosto ga obuhvatila oko pasa, i ne samo njezine tuste mišice, nego i njen dah, pa punoća i toplina obilnih njedara — sve je to Imbri oduzimalo snagu. Još ga je i stid ubio zbog slabosti, te mu suze grunuše od nemoćna jada i golema srama. Ali ipak nije popustio, nego razljutivši se strašno, gotov da grize i grebe, izbečivši oči, stisnuvši zube, upro svom snagom da se otme.

Bogzna kako bi se svršilo to junačko rvanje, da nije najednom iza Imbrinih peta zaškičalo nekakvo prase, koje je on, vjerojatno, malo bio očepio.

Na Bikovskim Goricama svinja je doduše najobičnija domaća životinja, ali taj je praseći vrisak dobro došao i Jagi, koja se gušila od naprezanja i luda smijeha, a i Imbri, očajnom zbog premalene snage.

Zastadoše oboje pa se začudiše, kao da svinjčeta još ne vidješe.

— Je — uskliknula zaduvana Jaga, — kakov je to pajcek?

— Moj nij'! — odsjekao Imbra, i on teško daščući.

Zagledavši se u zagonetno prase, oni se rastaviše, a Imbra je čak i zaboravio da pobjegne.

Prase bilo okruglo, debeljuškasto i vrlo dobroćudno. Sve u svemu — sasvim dragušno. Takvo bi se krme našlo i kod nekog Škrinjarića, ali je Jaga znala, da baš takvog, točno takvog nema nitko na njihovu brijegu. Moralo se, dakle, odnekud doskitati.

Uto se kao lisica polako i oprezno iz kuće izvukla i Maga, Jagina nevjesta, t. j. žena Jagina brata (što se bio izgubio negdje u Americi). Sve dotle stajala je Maga iza odškrinutih vrata, izvirkujući i prisluškujući kriomice, dok se njena zelva ili zaova s momkom zabavljala. Izvukla se dakle Maga, mršava i sva nekud žutosiva (sve na njoj bijaše žutosivo: i lice, i oči, i zubi, a ponajviše rubenina), obuhvatila ona i protrljala palcem i kažiprstom svoj prilično dugački nos, pa zamišljeno i umorno provukla kroz kiselo nabrana usta:

— Meni se vidi, da je to Francov pajcek! . . .

— Francov? . . . Kojega Franca?

— Hm . . . Franca Nemaka, bumo rekli Jaguštovića . . .

— I zbiljam, — dosjetila se sad i Jaga, — i meni se vidi, da Nemak ima upram takvog gujceka!

— Ja tak nekak sudim! — gunđala je Maga.

Čak se u tom istom času i Imbra domislio, da bi krme doista moglo biti jedno od ono troje prasadi, što ih je malo prije na ledini čuvala stara Jugoštovićka. Međutim o toj svojoj slutnji nije ni slovca pisnuo. Naprotiv, pamet mu se opet probudila i kao iskra sijevnula strašna mogućnost, da se stara Jaguštovićka, tražeći svoje prase, tu najednom pokaže! . . .

Ne premišljajući više ni trena, Imbra je spretno i hitro pojurio slobodnom stazom, pa tek pošto je odmaknuo nekoliko koraka, dobacio zablenutoj curi:

— Zbogom Jaga!

— Kaj? — zinula ona. — Je li već ideš?!

— Moram iti, dosta je bilo bedastoće!

— A je li se bumo skorom videli, oj Imbra?

— Bogme ne bumo! — odviknuo momak sasvim iskreno i junački, jer je bio prilično daleko umakao.

Staza ga vodila kroz polja, koja su pripadala Škrinjarićima. Nanizale se parcele strnokosa kao četke. Živice velike, raščupane, razgranate. Tu i tamo iskočio šipak žutocrven ili se zacrnile trnule, a svuda lišće izblijedjelo ili se čudno zarumenjelo, zažarilo. Na nekim kukuruzištima zaostao još kukuruzinac, šušteći raščupanim lišćem na tihom povjetarcu kao šaš.

Žalost kasne jeseni. Ali unatoč ovom sumornom okolišu, Imbri je Futaču bilo veselo u srcu. Prvi put toga dana!

Veselo ga nosile noge vijugavom stazom, a radosno mu se razigrao mozak te Imbra zametnuo razgovor sam sa sobom, živo i odlučno:

— Ej, moja Jaga, nisi ti cura za me! Gde ti je pamet, gde si ti, a gde sem ja, moja draga!? . . . I prestara si (dvadeset i šest ih imaš zasigurno), i sirotinja si velika. Ktomu ni poštenje ti nije, bumo rekli, na najbolšem glasu. Em bi me otec, ki je čovek muder i ki se reda drži, zagutil, kad bi mu samo reč napomenul za tebe! . . .

Tako je razmišljao Imbra Futač, pa se na kraju tog ozbiljnog i važnog monologa sam na sebe otresao:

— O tom nije vredno ni misliti!

Ali za čudo, misli su ipak dolazile. Same od sebe! I njegov mozak, koji je do toga kobnog dana rijetko kad imao većeg posla, koji je obično pred svakom malom zaprekom zapeo i stao, sad se razigrao kao navijen sat. Nestalo je potištenosti, već je neki tihi ponos ispunio Imbrine grudi. Osjetio on, da je ipak dečko. Ne balavac i derište, nego momak pravi, za kojega se eto cure otimaju!

Tako se unatoč odluke, bistre i razumne, njegove misli nisu mogle nikako otkinuti od te nesretne Jage.

— Itak, kaj je prav, priznati se mora: ako i je stareša, ako i nij' bogata, cura je fajn i fest, kaj samo more biti, i ima je baš dober komad!

Iskrsla mu i protiv volje u pameti Jagina slika, jasno i živo: široko, rumeno lice, zdravo i mesnato, kakvih se malo vidjelo kod starijih cura, usnice crvene i sočne, uvijek spremne da u bučnom smijehu pokažu dva reda jakih zubi, a nada sve mu u sjećanju ostadoše obilna, silna njedra, pa kukovi kao bregovi, pa onda noge, bose doduše, ali i temeljite i okrugle, kao najljepši bukvići u šumi.

— Hej moj dečko! — uzdah se otkinuo Imbri. — Cura je to i pol! Nju kad bi zel, onda bi znal da imaš pravu ženu! . . .

Što je na pr. Barica Jaguštovićeva, koju su mu isprosili, prema toj Jagi? . . . Crvić i glista neka tanka, bez prave forme i farbe. Vjetar da jače dune, odnio bi je kao žuti, jesenski list . . . Za grudi joj se ne mogaše ni sjetiti, da ih

jadna ima. Košulja joj na prsima bijaše nategnuta kao na daski...

Međutim očito je bilo, da s Jagom ipak ne može i ne smije računati. Kad bi joj i pregledao godine (jer nije bila najveća rijetkost, da kakav zelenbać od 18 godina uzme curu od dvadeset i četiri), ipak siromaštvo njezino, pa loš glas nikako joj ne bi Futači oprostili.

Do toga vremena nije Imbra vodio nikakva računa o ženskinju, pa ni o Jagi Škrinjarićevoj. Ali opet, kako da ne zna, tko je ona?!... Ta Škrinjarići su tek treći breščić od Futača, i svi se oni u glavu i dušu poznaju, kao što svako dijete na onih sedam brda znade za svaku kravu i za svako kljuse čije je, pa kome pripada bilo koja parcelica one teške zemljice.

Ide riječ uz uho, prozuji i odleti, kao muha, te bi čovjek rekao, nikakva spomena nije ostalo, a ono se riječ — bila dobra, a još brže zla — u pamet uvukla i zasjekla, tiho i neopaženo. Tako je i Imbra, čuo ne čuo, ne zanimajući se za bablje i muške razgovore i ogovore, ipak zapamtio, da Jaga nije cura stroga, da se već mnogi momak s njom deblje pošalio i s njom se štono riječ »držao« neko vrijeme, pa ju onda ostavio. Nije joj trebalo ženidbe obećavati. Dosta je bila neki put i čaša vina, a obično bijaše dovoljna dobra prilika.

Sve to još i ne bi bilo tako strašno. Desila bi se takova nezgoda i drugoj, ako ne baš djevojci, a ono snaši ili udovici. Tek se možda manje pričalo. Ali je Jaga Škrinjarićeva imala jednu veću historiju.

Bijaše to prije četiri-pet godina, odmah poslije rata, kad se sjekla biskupova šuma.

Došla tada čitava vojska šumskih radnika, oboružanih pilama i sjekirama. Rekoše, da su to »Kranjci«. Ljudi su doista govorili malo drukčije nego narod po Bikovskim Goricama, ali sporazumijevati se moglo prilično. Načiniše dakle ti Kranjci po šumi »bajte«, kolibe, i zamalo počeše se rušiti teške bukve i tvrdi hrastovi.

Bijahu ti Kranjci narod pitom i miroljubiv. Čak bi i nedjeljom ostajali »kod kuće«, t. j. u šumi, krpeći odjeću i odmarajući se. No našao bi se među njima i poneki galantan momak, koji bi zašao u bircuz, pa se upoznavao

s domaćima. Dabome, više sa ženskadijom, s kakvom udovicom ili »Amerikankom«. Platio bi Kranjac i čašu piva, pa bi tu pala i slobodna riječ, nabacila bi se i koja neosoljena šala, a na kraju uz neko maglovito obećanje o darovima došao bi i povjerljiv poziv na razgovorčić u šumu, u sumrak.

Dešavalo se dakle svašta, ali ne baš prečesto i odviše, tako da je uglavnom to znao i vidio samo dragi Bog i zvijezde s nebeskih visina, a možda i neka grlica s grane. Međutim kod Jage Škrinjarićeve ta je ljubezna šala dobila puno ozbiljniji vid. Prihvatio se nje jedan Kranjac baš propisno. Osladila se momku cura kao mačku slanina, te on svake subote po isplati pravo k njoj. I to ne kroz prozor ni tajno, već točno na vrata, na oči čitavu svijetu. Ponio bi čak i dio svoga »fasunga«, srijemske slanine, debele da ti srce zaigra od milja, pa malo kukuruznog brašna, a nije zaboravljao ni oku vina. Dolazio bi tako subotom podveče, a odlazio u ponedjeljak zorom.

Lijepo je i slatko bilo Jagi kao nikada. Čisto se ponosila, a kamoli da se postidi. Muškarac je to koji dobro zaslužuje, koji pristojno časti, pa je i pravo da pomalo i miluje. Čak se i najzagrižljivijima u selu stvar učinila prilično poštenom. Jer je Kranjac pričao svima, a ne samo Jagi, da tu misli ostati i priženiti se.

Nevjesta Maga, i onda, pred tih 4—5 godina jednako mršava i žutosiva, bijaše u tom romanu posve neutralna. Niti se radovala, niti se ljutila. Nije se bunila u ime reda i poštenja, a nije ni zavidjela svojoj zelvi na nenadanoj sreći. S mladencima je složno jela i pila, svojski i zamišljeno žvakala srijemski špek s kukuruznjakom, polagano ali temeljito ispijala svaku čašu, kojom bi je plemeniti Kranjac ponudio. I dok bi Jaga sva zajapurena hihotala, nevjesta bi Maga sumorne svoje riječi provlačila kroz kiselo skupljena usta kao pređu.

Ugodno i milo su prolazile takve večeri. Kad bi se Kranjčeva boca ispraznila, veselo bi gasili čađavu petrolejku. Maga bi lijegala sama u postelju, u svome kutu. Uvijala bi se polagano i bez uzrujavanja u ponjavu kao gusjenica u list. Nimalo ju nije uzrujavalo šuškanje mla-

denaca iz drugog kuta i kreveta. Niti bi uho naćulila, niti bi joj krv zaigrala, a ni grješna misao dušu sablaznila.

Prošla tako jesen i zima u ljubavi, slozi i zadovoljstvu. Granulo proljeće, a biskupove šume nestalo. Po uvalama i obroncima povaljale se teške klade, kao junačka trupla, izmiješalo se polomljeno granje, stršeći sablasno kao raskidane ruke i noge. Od velike ljepote ostalo tužno razbojište, pustoš i žalost!

Kranjci složiše svoje pile i sjekire pa nestadoše. Otišao s njima i Jagin momak, ali — kako reče — samo na nekoliko dana. Koliko da kod kuće uzme dokumente, pa da se vrati i da curu odvede pred oltar.

Međutim protekla nedjelja, dvije, tri, pa se otegnuli i mjeseci, a od veseloga Kranjca ni slova ni glasa. Iščeznuo kao dim.

Jaga ne bijaše nervozno čeljade. Strpljivo je čekala i čekala. Samo kad bi došla subota, s prvim sumrakom pao bi na njenu zdravu i široku dušu tanak oblačak tuge. Prazna bi joj se činila njena kućica, krevet bio preširoka, noć predugačka.

Napokon predložio netko Jagi, da bi Kranjcu pisali, a ako se on sam ne javi, onda neka se njegova općina upita. Ali sad je izišlo, da nesretna Jaga ne zna ni kako joj se dilber zvao. To jest, ime mu je znala, jer ga je kao i njegovi drugovi Pavlom nazivala, ali prezimena nikako da se sjeti. Opominjala se tek da je malo čudnovato.

Tu se onda umiješao jedan od susjeda, Jakob Škrinjarić, te on na Bikovskom Vrhu saznao od Židova, gdje su Kranjci običavali svraćati, da se pobjegli delija zvao Pavel Čop, i da je iz Gorskoga Kotara. Samo iz kojega sela i općine, tomu se nije moglo u trag ući.

Iz dana u dan, pa se zaboravilo i na Kranjca. Osim ako ga je kakva zlobna susjeda bilo u svađi dobacila Jagi u lice, bilo da se o njemu u prijateljskom ogovaranju, iza leđa, spomenulo, a na račun Jagin. Ali je i to sve rjeđe bivalo.

Jaga i Maga nastavile opet život po starom, njih dvije same u jednoj kući. Živjele su one tako i prije Jagina romana. Bijaše Jaga još djevojčicom, a Maga se tek bila udala u tu kuću, kad su Jagin otac i brat, a Magin svekar

i muž, malo pred rat bili otišli u Ameriku, ostavivši njih dvije, maloga brata i mater na gruntu. Mati i mali brat pomrli, svako od svoje bolesti, te njih dvije ostadoše sasvim same. Sve dok Amerika nije ušla u rat, donosila bi im pošta neki dolar, ali kasnije ni dolara, ni pisma, niti ikakva glasa.

Na pet rali zemlje, koliko su imale, našlo se za njih dosta kukuružnjaka i krumpira, a i sijena i paše za kravicu. Poneki dinar zaradila bi Jaga na nadnici ili u trgovini, noseći jagode, kupine, jabuke i kruške čak u Zagreb. Živjelo se: svaka je imala svoj par opanaka i dva-tri rupca, dok su za »paradu« imale zajednički jedan par visokih cipela i jednu cabajku. Ova je bila Magi malo preširoka, a Jagi pretijesna, pa je bilo objema pravo.

Cijela ta stvar Imbri bila dobro poznata. Isto tako kao što je bio svijestan, da je on sin Pavla Futača, općinskog odbornika, mudra čovjeka, koji se ubraja među bolje gazde. Zato mu je bilo jasno, da se tu nema šta razmišljati; da s tom curom ne može i ne smije računati. A što joj je obećao bio ženidbu, to je bilo u šali. Uostalom, gdje su joj svjedoci?! . . .

— Cura nij' za me par i s tim nije vredno pamet mutiti! — uvjeravao on odlučno sama sebe. — Pa je tu i Barica, isprošena i zakaparena! . . .

Dok je Imbra tako mudrovao i teškim mislima pamet svoju raspinjao, Jaga i Maga, ostavši same, ubrzo su zaboravile na šalu s momčićem, pa se sasvim ozbiljno zagledale u prase, koje je još uvijek vršljalo po njihovu dvorištu. I jednoj i drugoj krme se jako dopalo.

Ogledavale se brižno jedna i druga. Od susjeda slučajno nikog ne bijaše napolju. Na kraju krajeva, tko zna, da li je svinjče baš Franca Nemaka?! . . . Možda se bog te pita otkud doskitalo.

U njihovu kocu je već cvilio jedan praščić. Što je bilo prirodnije i privlačivije, nego uzeti šibu, otvoriti vrata i utjerati i ovog, da mu pravi društvo?! . . . Pogotovu, kad ga osim Imbre nitko drugi nije opazio.

Zalupiše vrata za prasetom ljudski i čisto domaćinski, pa još sa zadovoljstvom osluhnuše kako se neznanci diskretno rokćući ispituju, onjuškuju i upoznavaju. Jaga se

tomu od srca nasmijala, pa stala veselo čupati slamu iz stoga. Da im baci svjež nastor.

Maga opet ozbiljno i svečano dohvatila srp ispod strehe pa se polako spustila niz brdo, da nažanje kopriva i trave. Usput je malo življe nego inače palcem i kažiprstom protrljala svoj dugački, kiseli nos.

IV.

VELIKO ZLO KOD JAGUŠTOVIĆA

Gonio Lojza Jaguštovićev dva čupava konjička, dva sitna i mršava vranca, nalik na dva mravca. Važno i ozbiljno, kako i dolikuje trinaestgodišnjem kočijašu, pucketao Lojza bičem, ali se vranci nisu mnogo uzrujavali. Lagano i umorno vukli su oni kroz rano jesensko jutro, mekanim putem, mali plug, za kojim je čudnovatim, teškim korakom, razbacujući dugačke i mršave noge s omašnim opancima, koračao Lojzin otac Franc Jaguštović, zvan Nemak. Razmahivao se Franc u hodu ne samo dugačkim nogama nego i silnim ručetinama, kao dvjema granama, te bi čovjek, koji ga nije poznavao, mislio da je pijan. Međutim, on se to po svom običaju sam sa sobom razgovarao živo i vatreno, dok mu je hod odvajkada bio raskidan, nejednak i razbacan, kao da preko plitke vode gazi, a ipak se boji da ne smoči gaća.

Tanko i glasovito cviljele su nenamazane ornice, te se čulo i na treće brdo, ali to Lojzine živce nije nimalo smetalo, dok mu otac Franc te muzike nije ni čuo, jer je jadan bio gluh kao zemlja. Do svoje šeste godine kažu da je čuo i govorio, kao i svako dijete njegove dobi, ali ga onda uhvatila nekakva žarka bolest, od koje je tada mnogo djece pomrlo. Franc je doduše zarazu nekim čudom prebolio, no ostade toliko gluh, te je sve pomalo zaboravio i govoriti. To jest, govorio je on, samo njegove riječi kao da su bile sastavljene od glasova, koje je vjetar donosio sa četiri strane svijeta, pa je trebalo mnogo pažnje i iskustva, da se pohvataju, slože i razumiju. I Franc je druge ljude razumijevao, ali gledajući čovjeku u usta, jer osim groma i puške ništa nije mogao čuti, premda je na svojoj glavici,

sitnoj i okrugloj kao lukovica, nosio, nalik na šišmiša, dvije uške kao dva lista duhana.

Docviljele ornice s plugom do Stankovice, valovite rudine, na kojoj je Franc Nemak imao priličan komad zemlje. Pred neke tri nedjelje pobrao tu četvora kola kukuruza, zatim sve pomalo posjekao i odvezao kukuruzinac, a sad je naumio da to preore i posije pšenicu. Vičući svojim neobičnim glasom i na Lojzu i na konje (ovi razumijevahu njegov govor bolje nego ljudi), namjestio on plug i zapregu na prvi slog, dok je Lojza, prihvativši uzdu, stao dešnjaku uz glavu, spreman da pođe.

Ali se Franc uto okrenuo prema istoku, gdje je sunce, rumeno, blistavo i svježe, izronilo iz lakih, prozračnih oblaka, te pobožno skinuvši otrcani šešir prekrižio se i s velikim uzdahom nešto napola promumljao, napola prošaputao. Lojza, koji je stojeći uz konja mirno gledao oca, iako nije čuo ni jedne jasne riječi, znao je ipak, da je to molitva Bogu i Suncu:

— Pomozi, sveti Bože i ti žarko Sunčece, da bi od ovoga dela bilo roda i blagoslova!

Prihvatio onda ručice pluga, pa nekim neartikuliranim, šupljim, strašnim glasom poviknuo na konje. Švignuo Lojzin bič, odmahnula dva konjska repa kao dvije brezove metle, zapjevale ornice, te plug zarezao u tešku zemlju kao škljoca u žilav sir.

Gazeći uz konje rosnu travu i korov, podvikivao je Lojza svojim dječačkim glasom strogo i neumorno: — Vranec! — Vida! — Mrcina grda, hajd! —

Preskakujući svaki čas štrljke, što ostadoše od kukuruzinja, ogledavao se pažljivi momčić često na brazdu, da održi pravac, i na oca, koji se sav iskrivio, nalegao na plug. Pružio je bio Nemak svoj dugački žilavi vrat, stenjao, hukao i mrmljao nešto kroz četinjaste brkove.

Upirahu se i vranci vukući plug, te im se s mršavih leđa u rosno jutro stala dizati para, laka i plavičasta kao tamjanov kad. Ali se zato brazda teške, žute ilovače rušila i odvijala od lemeša i od plužne daske kao gibanica.

Eto tako je idilično, poetično i bogougodno započeo taj radni dan čestitoga Franca Jaguštovića-Nemaka. Bijaše to onaj isti dan, isto jutro, kad su Imbra i Barica, kći baš

toga Franca, svako sa svoga brijega polazili k velečasnom gospodinu na Bikovski Vrh.

Dan je lijepo započeo, ali se na žalost nije najljepše završio! . . .

Otprilike onako svečano kao i Imbra Futač, samo manje bučno i s manje straha, spremila se i Barica za ispit. I ona se dobro umila i finim se sapunom namirisala, mati joj kose počešljala, pletenice splela, stazicu na tjemenu povukla, svu je ogledala, od šarena rupca na glavi pa do svježe opranih nogu.

Kad se sasvim udesila, uzela djevojka u jednu ruku molitvenik, umotan u vezenu maramu, a u drugu čarape i cipele, ulaštene tako divno, te bi doista bila šteta, da ih rosa i blato uprljaju. Dosta će biti, ako ih obuje na kakvom suhom mjestu, pod samim Bikovskim Vrhom, pa da sa čistom obućom paradno doškripa (jer su cipele bile »na škrip«) pred crkvu i na župni dvor.

Odskakala dakle Barica, bosa i vesela, na tankim i štrkljastim nogama, koje bijaše u svoj ljepoti naslijedila od ćaće Franca. Mati je isprati do ivice njihova brda i spomenuvši joj još poneki dobar savjet, pogleda malo za njom, dok se spuštala vijugavom i vlažnom stazom. Onda uzdahnu i polagano se vrati u kuću.

Jedina joj to bijaše kći. Imala je nekoć još jednu, koja joj umre djetetom, te tako ostade samo Barica. Jedinica pored šestero braće, sve muškića.

Izrodila je bila Roža sa svojim Nemakom i više toga. Kad bi je tkogod zapitao, koliko ih je bilo i koji su bili, trebala bi jadna žena sjesti i na prste računati, pa i onda bogzna ne bi li kojega zaboravila.

Naopako da joj svi ostadoše u životu, tko bi ih i čime hranio i odijevao!? . . . Nego oni nježniji i obzirniji pomriješe, a još ih je uvijek bilo dosta pri jelu i na dijelu.

Dvojica bijahu već oženjeni, dok joj je najmlađi tek bio prohodao. Toga najmanjeg baš i nije trebalo. Došao je nevoljnik svima samo na jad i sramotu. Jer nedjelju dana prije toga rodio se i drugoj snaji sinčić, dok je starija već imala curicu i dečka, pa tako izišlo da je stric bio mlađi od svojih sinovaca.

O, koliko je tu bilo stida, muke i nevolje! . . . Posramljena je ležala nesretna žena na svom tužnom krevetu, pa nikome da u oči pravo pogleda, ni mužu, ni snasi, a kamoli rođenoj djeci. Živa joj je želja bila da umre. I najdublji grob bio bi joj draži ležaj nego ova postelja, na kojoj se do nje batrga i kmeči taj neželjeni, najmlađi potomak Franca Jaguštovića. O, da umre, da je pokriju teškom zemljom ilovačom, da sramote svoje ne vidi, i ne čuje, što je morala slušati! . . .

Jer sinovi su se zgražali, pobunili, uzvikali, pa i prijetili. Svi osim miljenika njezina Jože Svetoga. Ali zato je ovaj odmaglio nekud na rad i četiri se nedjelje nije pokazivao nijednom domaru.

Međutim ostala četvorica, među njima čak i mali Lojza, skočiše kao hajduci. Tu se vikalo, tu se ružno psovalo, tu se pitalo gdje je njima t. j. roditeljima pamet, gdje duša, a gdje poštenje?! . . . Ispriječili se oni pred svojim gluhonijemim ćaćom, svi dugački, svi krakati i štrkljasti, istegnuli i dignuli vratove kao pobunjeni purani, pa razvlačeći ustima, prevrćući očima, lomeći rukama, upotrijebivši sve geste i figure, samo da bi ih Nemak bolje razumio, pitahu oni njega: šta on misli. Šta će njemu tolika djeca na gruntu, koji je i za njih, koliko ih do sada ima, odveć premalen? . . . Od čega će toliki živjeti, kad ih ni u zanat ni u škole ne može dati? Šta će komu ostati, počnu li se dijeliti? Zar on, star čovjek, ne misli na to, zar ga nije sramota, i kakav je to način?! . . .

Do toga dana bijaše on njima strogi otac, još stroži gospodar i nepristupačni zmaj. I zato ih je sada u prvi mah samo začuđeno, zablenuto gledao. Ispod izbočena a svedena čela, ispod raščupanih obrva dva su se divlja oka, kao u sovuljage iz mračna duplja, sve strašnije širila u ludom čudu i neizrecivom gnjevu, dok je donja laloka sama sobom cvokotala. Najednom riknuo je nijemi čovjek i u skoku iz kuta dohvatio nadžak. Žene vrisnuše, velika i mala djeca odrvenješe. Svi već vidješe, kako će sad na šiknuti i poteći topla crvena krv.

Ali to bi samo za trenutak, jer je nesretnik s istom žestinom odbacio sjekiricu, pa zaplakavši jezovito kao mačak

na mjesečini, zaurlavši kao zvijer, čupajući kosu, trgajući sve sa sebe, golemim svojim koracima izletio napolje, u noć.

Od onda je mati spavala s kćeri Baricom i stari joj više nije dolazio. Složio sebi ležaj u komorici. U kući zavladao opet mir, samo je Franc bio još oporiji i stroži negoli prije. Ali sve se dalo podnijeti, samo da ne bude grijeha i sramote.

Možda je tomu doprinijela molitva sina Jože, kojega su svi nazivali Sveti. Jer je taj Joža i bio svetac, baš onakav, kako se u svetim knjigama opisuje, i kako velečasni priča u svojim prodikama.

Nikada se s njegovih tankih i blijedih usana nije omakla bilo kakva šarena riječ, a kamoli kletva. Nikad on još nije okusio ni vina ni rakije, niti se mesom ikad omrsio. Ali zato, kako li je bio mudar i umješan! Ne bijaše zanata, kojemu on ne bi bio bar malo vješt, niti je bilo alata, kojim on ne bi znao baratati. Govorili ljudi: Joža Sveti treba samo jednom da vidi i razgleda, pa već zna! . . .

Tesar ili cimerman i graditelj bijaše prvoga reda, a uza to i kovačiju, bravariju, te mnoge druge zanate i vještine, sve je on bio izučio, tko bi znao gdje, kako i od koga. Iz drva bi škljocom umio, sve igrajući se, izrezati raspetoga Isusa. U kapelici svetog Martina izdjelao drveni kip Majke Božje, da je bila milota pogledati. Sam ga je obojadisao, svaku boju na pravo mjesto i u pravoj mjeri stavio, te drvena svetica kao da je oživjela. Upravo kao da će sad nă progovoriti neku nebesku riječ.

Osim toga, sam je i bez škole naučio čitati i pisati. Uputio se bio i u sve vrste računa. Pobožne mu knjige bijahu najmilije štivo, te nije bilo molitve crkvene, koje ne bi znao napamet. Kad bi samo pao mrak, Joža bi se odšuljao na neko osamljeno mjesto, u šljivik ili na sjenik, i tu klečeći po sat-dva odmolio bi sve molitve od Očenaša pa do Litanija svih svetih. I sve to na glas, kao da je želio, da mu molitva dopre do visokih nebesa, do uha božjega.

Što god radio, svaki je posao započinjao Boga moleći, i Boga moleći svršavao. Jedinici sestri svojoj Barici izradio divnu ladicu za rubinu, na pokrovcu izrezbario kićeno znak križa i sliku Majke Božje, i još svakakve ukrase. Osim toga i ormar joj dogotavljao, sav iscifran, sjajnim šarenim bo-

jama bojadisan, pa metnuo još i ogledalo, da bude sasvim »moderan«. Međutim krevet su morali kod stolara naručiti. Da bi bračni krevet pravio, na to se Joža ne dade nagovoriti. Jer ljubav, koju su svete knjige nazivale tjelesnom, on smatraše i osjećaše do odvratnosti grješnom, pa makar bila i svetim sakramentom blagoslovljena. Sama pomisao na spavanje u dvoje njemu je gonila stid u oči, gađenje u usta i nemoć u ruke, te otkako je odrastao Joža Sveti spavaše ljeti na sjeniku, a zimi u staji.

Sve blanjajući daske za sanduk i ormar, on je, u posao gledajući, tiho i blago sestri napominjao, koliko bi za nju ljepše bilo, a za dušu joj korisnije, da se ostavi udaje, da se odreče zemaljskih slasti i da po primjeru svetica božjih i ugodnica pođe u samostan. No Barica, inače bistra curica, nije nimalo razumijevala njegove nauke. Došlo je vrijeme da se uda, takav je bio red i običaj, a ono što je Joža pričao, bilo je iz nekog dalekog i tuđeg svijeta. Pa tako Joža, uzdišući, neshvaćen, strasno je blanjao, rezuckao i sastavljao daske i tješio se, gledajući kako fine stvari izlaze ispod njegovih ruku.

Dakle, taj Sveti Joža i Barica jedinica bijahu jedina utjeha rodnoj materi Roži. Jer je samo ovo dvoje davalo čast i poštovanje dobroti i slabosti materinskog srca, dok oni ostali bijahu »harambaše, tati i tolvaji«, drski, sebični i spremni na svaki zulum.

Eto, zato se raznježila i rastužila Roža Jaguštovićka, otpremajući miljenicu i jedinicu u crkvu.

Toliko joj se suhe i splasnute grudi napuniše milim osjećajima, a glava tužnim mislima, te joj bilo pretijesno u kući, gdje su vrištala i tukla se djeca, gdje su se muvale snahe i sinovi. Prepustila je jednoj snaji da spremi ručak, a drugu ostavila kod tkanja. Sama je istjerala troje prasadi na potkućnicu pokraj glavnoga puta. Tu je, pazeći na svinje i vrteći preslicu među mršavim prstima, imala prilike, da se porazgovori s kojom prolaznicom ili barem da vikne neku riječ kakvoj kumi ili susjedi u drugom dvorištu ili na drugom brijegu.

Naišla tako Mara Pavunčecova, nekakav rod, jer je i Roža došla od Pavunčecovih, pa se ženske pustile u razgovor. Mara se doduše jako žurila na općinu, kamo su je bili

pozvali radi nekog pisma, ali opet riječ izazivala riječ, i razgovor se razvezao sve dok se Barica nije vratila s ispita. Bilo skoro podne.

Tu je onda najednom govor zapeo, jer je bila riječ — na Barici, da izvijesti mater, kako bijaše kod velečasnoga. U tom pričanju djevojka, još uzrujana i rastresena, zapita tek da nešto pita:

— A gde vam je pajcek?

Jer su tu na paši bile samo dvije krmačice. Ogledala se Roža na sve strane, ali praseta nigdje. Uznemirila se žena i na brzu se ruku oprostila s Marom Pavunčecovom, koja je pobrzala svojim putem, dok je Roža iz svega grla stala dozivati prase:

— Oj mali, mali-i-i! Oj mali, pajco, oj gico, oj! . . .

Otrčala Barica da se preobuče, a mati joj ostala sve dozivajući prasence, zagledavajući po cesti, tražeći ga i u obližnjoj šikarici, pitajući u sav glas susjede, da li ga gdje vidješe. No nesretna životinja kao da je u zemlju propala.

Prolazio sat za satom (pa još kako brzo!), sunce se na mutnom jesenskom nebu već naginjalo k zapadu, a svinjčetu nigdje ni traga ni glasa. Što dalje, briga bivala sve veća i ozbiljnija. Jer kad se Nemak vrati, bit će velikoga zla, bit će strke i gadna rusvaja.

Poznata je stvar, nesreća rijetko dolazi sama. Tako bijaše i kod Jaguštovića. Kud se izgubilo prase, tud se još razbolio i junac, i to baš onaj, koga su zajedno s onim sada izgubljenim prasetom bili odredili za svadbu. Prestao junac preživati i tužno objesio glavu. Pred njim fina otava, nebeski bi se jaganjci o nju otimali, a on je i ne gleda. Niti mu se jede, niti pije!

Jože Sveti vidio u tomu prst Božji. Sam dragi Bog hoće zacijelo na taj način pokazati, kako Barica ne treba da se uda, nego da pođe u samostan.

Nikomu o svojoj pobožnoj slutnji nije govorio, nego je tiho u sebi pjevao slavu Mudrosti božjoj. Samo je iskreno i duboko žalio, što će sirota njegova mati, ne nađe li prase, izvući od Nemaka ljutih batina, sve zbog nedokučivih putova Providnosti božje.

Zato je i potrčao čak do Bikovskog Vrha, pa se svuda raspitivao za prase, iako je bio uvjeren, da ga ne će naći.

Ali čovjek dužnost mora da izvrši, a dragi Bog već svoje zna! . . . Rastrkali se i drugi po okolnim bregovima, po šikarama, po poljima i naseljima, ali krmeta niti je tko vidio, niti je čuo za nj.

Nesretna Roža, sva strepeći, sva očajna, izderala grlo vičući i dozivajući prase, te su se orila brda i doline:

— Pajco mali . . . oj mali . . . pajco mali! . . . Kud te je vrag odnesel, strela vu te pukla! Oj mali-i-i-i! Pajco-o-o! . . .

Od muke i jada sama bi sebi oči izgrebla i kose iščupala. Gdje joj je pamet bila, a gdje oči, te nije opazila, kuda i kako se to prokleto prase izgubilo?! Njoj da se to desi, njoj staroj i ozbiljnoj ženi, što bi bilo sramota i neoprostiv grijeh i za kakvog šmrkavog pastirčića! . . . Sad kako je da je, praseta još uvijek ne nađoše. Ukrao ga netko, po svoj prilici, kost mu se u grlu zaglavila, devet ga groznica zdrmalo, da Bog da!

Onda se jadnica, premišljajući u tančine o svemu što se krmeta ticalo, počela ljutiti i na kćer, što se sada udaje, i na tog svog Franca Nemaka, što je za svadbu odredio i prase (jer za svaki grijeh mora još netko biti kriv!). Kao da ne bi bio dovoljan junac da se gosti nahrane, pa još nekoliko kokoši i pilića, kako to i drugi rade?! . . . Ali Franc, inače škrtica bez primjera, htio baš sada da se iskaže. Da se vidi, da je i on gazda i da nije nikakva milost od Pavla Futača, što njegov Imbra uzima Francovu Baricu.

Pavel Futač je mudra glava, lijepo se pazi i s dragim Bogom i s gospodom, a osim toga rodio se na dobrom gruntu, pa i po ženi ga zapao dio (na koji način, to je dakako druga stvar). Franc je, naprotiv, ostao gluh i nijem na rascjepkanih nekih 4—5 rali slabe zemljice, pa se ni ženidbom nije pomogao, jer bogata cura ni u ono vrijeme nije polazila za gluhu sirotinju. Ali se Franc, onakav kakav je bio, mučio, prometao, i domišljao svakoj mudriji, upuštajući se u poslove svake vrste. Možda baš zato što bijaše gluh, pa ne mogaše čuti ni opadanja, ni sumnje, niti podsmjehivanja.

Na Bikovskim Goricama malo je bilo prometa i trgovine. Svijet živio po starom: zemlju orući i sijući, Boga i svece moleći (a tu i tamo psujući), pa što jesen donese! Prodavao svatko svoje, šta se kaže, proizvode: kakvo rogato

blašče ili mršavo konjče, repatu kokoš, brbljava purana, pa i košaricu jabuka ili zdjelu šumskih jagoda.

Ali ono pravo: da tuđu muku kupiš, da je dalje prodaš i na njoj zaradiš, i to po mogućnosti više nego onaj čija je ta muka bila, više nego onaj što se učenjački zove producentom, za takve poslove nisu imali smisla žitelji Bikovskih Gorica.

Tim je putem prvi udario Franc Jaguštović. Nije to bio širok i udoban put, nije to bila trgovina otmjena i gospodska, kao na burzi i u kavani, nije to bilo mekano putovanje u autu ili u prvom razredu brzoga vlaka, već prosjačko skitanje po selima i zaseocima, pa onda po vašarima i varošima, trgovina sitna i mučna. Kupovao Nemak jaja i živad, tovario u košare i gajbe, te s robom na trg. Od peradi prešao na perje. Snebivala se ženskadija po selima, jer se za takvu trgovinu ondje još nije čulo, ali se babe dale nasnubiti, te Franc dobivao perja više badava, iz nekog milosrđa, negoli za novce. Kad je došla zima, kod Nemaka se čihalo dan i noć. Ali sačuvaj Bože, da tkogod kihne ili zakašlje!

Prešao Franc kasnije i na druge jače predmete: na drva i na stoku, sve što se dalo kupiti i prodati. Promećući tako robu, nadmudrivši svakoga tko god se nadmudriti dao (jer bez toga pravoga posla nema), povećao on kroz dvadeset godina rada i patnje onih svojih 4—5 rali na čitavih 15 jutara. Pa još je mjesto stare rasklimane kolibe sagradio od zdrave hrastovine sasvim pristojnu kuću, a staju iz temelja popravio. Sve bez uha i razgovijetna jezika, i bez puta u Ameriku.

Zato je ispod tmurnog i jakog čela, iza očiju uvijek zabrinutih, nepovjerljivih i nemirnih, snažno živjela i krijepila ga tiha vjera u sebe, golemi ponos i samosvijest. Kad bi slučajno došao k njemu kakav gospodin: žandar, financ, bilježnik ili sam velečasni, bilo opet koji bolji seljak, Franc bi Jaguštović gizdavo i živo sve pokazivao, kuću, staju, blago, pa još široko zaokružio objema rukama hvaleći se koliko zemlje ima, a na kraju se šakom tukao u prsa vičući:

— Ja!... Ja!... Ja!...

U tome je ponosu i nastala gorda odluka da sad, gdje udaje kćer u tako dobru kuću, i on svima pokaže, tko je onaj Franc Nemak, koji godinama ne samo što bijaše gola sirotinja, nego i sprdnja babama i djeci. Svadba je morala biti paradna, gozba obilata.

Ali eto nije dao Bog! Zaokružila nesreća nad njihovom kućom kao grdan jastreb nad jatom pilića. Junac se vrlo sumnjivo razbolio, a praseta nema i nema. Šta će biti, kad se Franc vrati i dozna sve?! Pomozi onda, mili Bože, pomozi i spasi, ako znaš što je strah nejakih i mršavih ženskih leđa pred tvrdom muškom šakom?!... Jer eto: sumrak tek ako je dohvatio vrhove pitomih, požutjelih, pozlaćenih šumica, kad se izdaleka začu milozvučno cviljenje ornica, a časak zatim pokazaše se umorni i zlovoljni i vranci i orači.

Teško je bilo nadmudriti Franca Jaguštovića! Teško je bilo njemu oči zamazati, bilo kakvu tajnu od njega sakriti. Jer koliko god ga uho slabo služilo, toliko mu je više vrijedilo oko. Zvjeralo je to oko na sve strane, uvijek sumnjičavo, uvijek ispitujući.

Tako i sad, čim se vratio s polja, Nemak je na zaplašenom pogledu svoje žene vidio, da nešto nije u redu, pa se i on uzvrpoljio. Zavirio u staju, i tu mu obznaniše, da je juncu samu od sebe nešto došlo, pa ne može preživati. Stoji eto žalosno, pa niti da što okusi, niti da kap vode popije. Čekali su njega, kućegospodara, da on nešto odredi.

Zapitao Franc namrgođen, zašto nisu poslali po Roka Ćuka, koji zna sve bolesti izliječiti. Onda se dosjetio da pripita, gdje li su mu sinovi: Mata, Iva, Franjo i Sveti Jože. Tu se onda ženske splele, pa ni jedna da mu razgovijetno odgovori. Ali na koncu istrage, da li od straha ili od zlobe, tko će znati, mlađa snaša, Ivina žena, lanula t. j. upravo zinula potpuno jasno riječ »pajcek«... Sad dabome neminovno došlo pitanje: kakav pajcek i šta je s njim, te na kraju krajeva Franc doznao sve točno.

Zakrvavile mu se sitne, utonule oči. Sijevnuo iz njih grom. Čeljusti zaškripale. Dohvatio bič iz Lojzine ruke i zaurlao strahovito, kako to može samo nijem čovjek. (Jedan je učen gospodin tvrdio, da je upravo takav bio glas i govor pračovjeka!).

Vrišteći poletjela ženskadija, ali u Nemaka bile dugačke noge, te ih on dostigao lako. Kako je opatrnuo bičem snahu jednu pa drugu preko leđa, poviše se one kao breze na vjetru. Zatim je svu pažnju obratio zakonitoj svojoj drugarici, nesretnoj Roži. Poletjela jadna žena kroz mračni šljivik, i lelek njen, jauk i zapomaganje orili se niz brdo i dolinu. Ništa od toga nije čuo Nemak, nego i sam kriještеći i urlajući vitlao ženu, ne više bičem, nego okrenuo samo bičalje, pa opletao po tankim rebrima, po glavi, kud je dohvatio.

Letjela jadna Roža kroz šljivike, vrtove i tuđa dvorišta kao duh na oblacima, ali se nitko od susjeda nije usudio ili nije htio da priskoči u pomoć. (Svako neka svoje račune — govorahu — vodi kako zna!). Ubio bi je bio možda pobješnjeli Nemak, da se u dobar čas ne pokaza na stazi Joža Sveti. On se onako malen i sitan (jedini takav od Francovih sinova) ispriječi ocu raskrilivši ruke, zazvavši Boga iz svega glasa.

Zavitlao bio Franc bičalicom, da će i Jožu po glavi, ali se srete s pogledom, koji je i u onom sumraku sjao jasno, mirno i strogo, i ruku lagano spusti. Samo što zavrisnu užasno, kao od najgroznije boli. Okrenu se, i ispred Jože, dašćući kao usopljen pas, uputi se kući divljim hodom, mrseći neke nerazumljive riječi, škrgućući zubima, lomeći rukama od očaja i nemoćne srdžbe. Za njima je u odmjerenoj udaljenosti išla naričući i jecajući izbijena žena i mati. Pomalo se sirotica i ohrabrila, jer je znala, da joj je tu branitelj Joža Sveti, a osim toga Franc je i nije mogao čuti, pa mu je slobodno smjela dovikivati u dubokoj mržnji i gnjevu:

— Prokleti hajduk gluhi! Nevolja te grda napopala, tolvaj Kristušev! . . .

Ali se tu Joža Sveti okrenu i prijekorno, oštro rekne:

— Mamo, najte kleti, Bog vas čuje!

— To bi ja i štela! O, samo kad bi me čul!? . . .

Međutim ipak nije više izgovorila ni jedne ružne riječi, nego je pustila suzama na volju da teku i jecajima da joj olakšaju bol povrijeđenu srcu i izbijenim rebrima. Tako su sve troje, koliko-toliko primireni, stigli kući.

Tamo je vladala opća uzrujanost i strah. Potrčao onda netko po Roka Ćuka, da dođe pogledati junca. Kad je Rok stigao, bila je već noć. Uzeli su veliki lampaš i čitava vojska ukućana pošla u staju. Tu je Rok ogledao junca sa svih strana, za rep ga povukao i uho mu opipao, pa zaključio, da životinju treba petrolejom napojiti, a svakako pustiti joj i malo krvi. Pošto je to sve i učinio, uz pristanak i najpripravniju pomoć domaćih, Rok se oprostio obećavši, da će sutradan donijeti jednu čudotvornu travu, ali uz to preporučio, neka na junca pripaze, jer da ipak potpuno »ne galantera« za njegovo ozdravljenje.

Kod večere bijahu sva lica smrknuta. Braći se i bez toga nije sviđala udaja jedinice sestre. Uglavnom zato, što je Barica dobivala babin »osebujak« od čitava tri jutra. Tri jutra zemlje, koja su trebala da ostanu njima, odlaze tako onim fiškalima Futačima . . . Pa sad još ta komedija s juncem i s prasetom. To im baš nije trebalo.

Govorilo se malo, pa i to kroza zube i bez potrebe tiho. Družina brojna, a sve jedan ljut na drugoga. Djeca pritome stradavala. Koliko god ih je bilo, svako je izvuklo batina i plačući otišlo spavati.

Joža Sveti, jedini osjećajući i videći u svemu prst božji, sav se nekud uznesao i nebeskom radošću zasjao. U njegovim je okruglim, blagim očima titrao sažalni smiješak, koji je govorio: »O kad biste vi znali, kako su čudnovati putovi Providnosti Božje!« — U tim se mislima on popeo na počinak na svoj sjenik, i odande se malo zatim nadaleko čuo njegov tanki, reski glas, gdje moli tako neobično pobožno i žarko, tako strahovito glasno, kao da molitvenim riječima cilja pravo u zvijezde; sve tako preklinjući i prodirno, da je ukućane i susjede, ma i navikle na njegovu pobožnost, hvatala neka jeza, kao od noćnog kliktanja ćuka ili od mrtvačkog smijeha sovuljage.

Svi se domari pomalo razilazili, razodijevali i lijegali u krevete, samo je Franc ostao kod stola i pri žutom, žmirkavom svijetlu petrolejke vidjelo se, kako mu se usne grčevito miču i lice nezgrapno ceri, razvlači i iskrivljuje. Svi su znali, da Franc nešto teško misli i premišlja, da se muči i lomi stvarajući neku krupnu odluku.

Najednom je naglo ustao, metnuvši svoj stari otrcani škriljak na glavu, velikim koracima iščezao u crnoj noći. Ukućani se u čudu zgledali, sve pitajući se: »Kud ga je vrag odnesel?« . . .

Ipak su pritom odahnuli. Stara je Roža, opipavajući rebra i stenjući plačljivo, dunula u lampu, pa vraćajući se u mraku u svoju postelju, gdje joj je Barica već tvrdo spavala, primireno uzdahnula: — Fala ti, Bože, nek je i to prešlo! A onaj prokleti prasec, ki se zgubil, morebit se zutra itak najde! . . .

Dotle je Franc dugačkim svojim nogama odlučno grabio prema Futač-brdu i uperio točno u kuću svoga budućeg »prijatelja« Pavla Futača.

Kod Pavla je bilo još svijetlo. Doduše i tamo se spremahu na spavanje. Stara Futačka, Pavlova žena (ona opet žalosna zbog Imbrina neuspjeha na ispitu), tužno je, ali i široko zijevnula:

— Kaj ne bi išli spat!? . . .

Uto su se, kao od silna vjetra, vrata širom otvorila i preko podsjeka na zemljani je pod, kao klada, pao golemi opanak Franca Jaguštovića. Uletio u sobu Franc kao da ga gone žandari. Onda se okrenuo desno i lijevo, ljubezno i šaljivo se osmjehnuo i neobičnim svojim glasom zaćurliknuo:

— O-o-ve-ve!

Svi su znali, da to znači »dober večer«, pa su zato, premda začuđeni, učtivo odgovorili:

— Bog daj, Bog!

Pozvali Franca da sjedne. Futačka, na mig svoga muža Pavla, požurila se i donijela pehar vina, ponudivši najsrdačnije budućeg prijatelja da pije. Onda ga je Pavel Futač i ustima i prstima zapitao: šta znači ta njegova nenadana posjeta.

Tu se Franc Nemak izjadao neobično živo i dirljivo, upotrijebivši sve moguće glasove i znakove, samo da što točnije opiše nesreću, koja ga je snašla: Kako mu se, eto, izgubilo prase i kako mu se junac toliko razbolio, da može do sutra parnuti, a oboje bijaše baš za svadbu određeno. Međutim do svadbe je samo mjesec dana, i njemu je nemoguće u tako kratko vrijeme toliku štetu nadoknaditi. Gdje će on sada i čime ići kupovati drugoga junca i drugo svinjče?! Bio bi to prevelik izdatak uz sve ostale troškove, jer oni dobro znaju, da on svoje dijete gizdavo oprema i da će Barica dobiti »moderan« ormar s ogledalom i fino iscifrani sanduk sa puno rubenine i robe. Dakako i krevet, i novce, i kravu, pa i zemlju, sve kako su se sporazumjeli. Ali da ponovo, i sad odmah, kupuje junca i prasca, to mu je ipak previše. On je dakle za to, da se svadba odgodi do proljeća. Dotle će se on malo pomoći, pa će svadba biti kako Bog zapovijeda.

Tako je svoju nevolju izložio i prijedlog obrazložio Franc Jaguštović, dok su ispod čupavih obrva, iz dubine očnih šupljina, njegova dva nemirna oka živo i pitajući pogledavala Pavla Futača i ostale ukućane. Futačka je odmah bila za to. Već zbog Imbre, koji je toga dana tako slabo prošao kod velečasnoga, a do proljeća mu se možda glava bolje otvori. I Imbri se takvo rješenje dopalo, no on je, stidljivo se smješkajući, mudro šutio u svom kutu, dok mu se ispod nosa veličanstveno dimila cigareta, jedini profit toga nesretnog dana.

Međutim Pavel Futač mekim je i malko meketavim glasom, i učtivo i strogo posavjetovao svoju zakonitu drugaricu:

— Dušica draga, jezika svoga deni za zube i vu te račune se mešati naj! To bum ja, dušica draga, sê i prez tvoje pomoći uredil!

Onda se obratio Francu Jaguštoviću, te mu sa mnogo grimasa i pomoćnih znakova razgovijetno i ljubazno saopćio, da su i oni čak na Futač-brdu čuli nekakvu graju s njihova Jaguštović-brda, i da im je netko pričao, kako je prase nestalo. Za nesreću s juncem nisu znali.

Stvar je uistinu vrlo teška i ozbiljna, ali se čovjek mora u dragoga Boga uzdati, pa se tako može očekivati, da će se milošću božjom prase pronaći, a junac ozdraviti. U koliko se to ne bi dogodilo, svadba se ipak može održati, jer u Francovoj štali ima (Pavel to dobro zna) još jedna junica, koja nije baš mnogo vrijedna, ni za pleme ni za trgovinu. Može dakle nju zaklati za svadbu, dok se čitava parada dade obaviti i bez prasetine.

Na odgodu svadbe on, Pavel Futač, ne može nikako pristati, jer je i on sve priredio. I on ima i junicu i prase,

pa i vina pripravljena, pet hekti. Do proljeća je sa svim time nemoguće čekati. Tu bi onda bio on na gubitku. Pogotovu, vino se ne bi dalo od družine tako dugo sačuvati i obraniti. Njemu dakle nije nikako do odlaganja, jer bi to onda išlo njemu, Futaču, na štetu.

Osim toga on Francu napominje, da mu je, isprosivši Baricu, pošteno i pred svjedocima odbrojio 400 dinara u ime kapare! Ako Franc misli, da vjenčanje čak do proljeća odloži, to je kao da i pogodbu raskida, pa će u tom slučaju morati platiti njemu, Pavlu, osam stotina dinara, t. j. kaparu na kaparu.

Skočio Franc Nemak, kao da je bos stao na žeravicu, i do neba bolno zajauknuo:

— Kha-pha-ru? — Kha-pa-ru-u?!

Stao onda prstima brojiti do osam, stavio tih osam prsta Pavlu Futaču točno pod nos, te opet zavikao, zalelekao, ruke raskrilio, gotov da zaplače:

— O-sham stho-tin! . . . O-sam!?

Da ga primiri, naredio je Pavel ženi, da donese još jedan pehar vina.

Premda je s iskrenim tekom ispijao čašu za čašom, Nemak se ipak nije mogao utješiti. Uzdisao je iz petnih žila, hukao kao lokomotiva, te se žalosna petrolejska svjetiljka svaki čas gotovo gasila, lomio prste, širio ruke, grlio najnježnije svoga prijatelja Pavla. Ovaj je te nježnosti primao strpljivo i učtivo, čas se smješkao sitno i milo kao miš iz posija, čas pak najžalosnijim licem i glasom odgovarao, uvijek jednako blago i odmjereno, kao da odgovara na litanije:

— Dušica draga, ka-pa-ra na kaparu! . . .

Ostali ukućani, najstariji sin Mata i njegova žena, Pavlova mati starica Staža, žena Jalža i kći Marica, sjedeći tko na klupi, tko na postelji, tko u kutu kraj peći, glasno su raspravljali o čitavoj stvari, i premda su shvaćali i žalili težak položaj Nemakov, ipak su potpuno odobravali držanje svoga kućegospodara.

U krevetu, odmah kraj vrata, već je ležala udovica srednjeg sina Štefe, Ljuba Dugijanka. Ona se u razgovor nije miješala, nego je pažljivo podigla glavu kao zmija, dok su joj se oči zlobno krijesile, a usnice gotovo nečujno siktale na račun svekra joj Pavla Futača:

— O, vražji svetec prokleti! O, jesi muder i premuder, gad Futački! Nemaš ti srca za nikoga, pak ni za ovoga bokca Nemaka! Kaparu bi štel na kaparu, o da bi ti strela božja hižu vužgala, svetec vražji!

Samo je Imbra sjedio u svom kutu mirno i bez riječi, pažljivo prateći posljednje kolutove dima cigarete što je izgarala. Videći upornost svoga oca, što je za njega značilo novi ispit na Bikovskom Vrhu, Imbra je zlovoljno ali otmjeno pljucnuo kroz stisnute zube, i neopazice se izvukavši iz kuće, otišao u staju, na svoj ležaj.

Kad je i drugi pehar bio prazan i pošto je uvidio, da je nemoguće smekšati pobožno srce Pavla Futača, ustao je i Franc Jaguštović, pa ljutito mašući rukama, psujući čas razgovijetno, čas sasvim nerazumljivo, odjurio opet u noć.

Tu je naglo zastao, pa raširio ruke zagledavši se u mutno jesensko nebo, kao da pita one gore, šta da radi . . . Kako odgovora nije bilo, Franc je žestoko odmahnuo šakom i hitro se spustio u beskrajno magleno more, što se kao siva vodurina razlilo po dolinama i livadama između Futač-brda i ostalih brežuljaka. Jureći klizavim stazama, u debeloj pomrčini, Franc se pitao, kako da tu stvar riješi . . . Jer izdati ma i pet dinara, koji nisu bili predviđeni, za nj je bilo čupanje zdrava zuba.

Razmahale se njegove misli dublje i burnije nego obično. Malo od srdžbe i brige velike, a još više od jakog Pavlovog »tuduma«. Mislio on o tom, kako se on sav svoj život muči i pati, drugima na korist, a sebi na jad i sprdnju, kako je žena glupa i benasta, a djeca bezobrazna i nezahvalna.

Tu mu onda izišla pred oči ona zgoda od prije godinu dana, kad je pred drzovitošću sinova morao da napusti bračni krevet, i da kao sluga spava u komorici, u kojoj ni peći nema. I u drugim zgodama znala mu se u pameti javiti ta nemila uspomena, znala mu je uskipjeti krv od gnjeva (a kadikad možda i od želje . . .), ali sad, kako se bio zagrijao i nabio vinskom snagom, a nagutao svih jada što se skupiše toga dana, osovilo se u njemu u strašnoj formi i veličini pitanje: s kojim pravom njemu djeca brane, da sa ženom spava? . . .

Što je njega briga, hoće li njih premalen dio zapasti . . . Neka se ne dijele, neka složno rade, kao sad pod njegovom

komandom, pa će svi imati dosta za život. On im je priskrbio malo više negoli njemu njegov ćaća. Nije njegova starca boljela glava, koliko je djece i šta će im ostaviti. Za to se brine dragi Bog! I onda na koncu konca, tko je gazda u toj kući, sunce im šmrkavo?! ... Baš je bio lud, što je onomad, kad su se sinovi poslije poroda malog Miška digli na nj, pred njima uzmaknuo! Lud je bio, ali stidio se. Njemu, čovjeku od pedeset godina, gadno je bilo, da o tome uopće raspravlja s tim hajducima, sinovima svojim. Međutim trebao je s onim nadžakom kojemu razbiti zube, pa bi im svima zabjegla svaka bezobrazna riječ. Sram neka ih bude, balavci, lopovi nezahvalni! ... On će im već pokazati!

Nadula se duša Francova od srdžbe i od svetog ogorčenja, ali ju je uza sve to prožimao i neki silni, uglavnom vinski optimizam.

U žestini misli i brzom hodu, u onoj pustoj i gustoj magli malo da nije odsrljao u vijugavi potočić, što se tiho i polako protiskivao kroz vlažnu livadu. Tu je opazio, da je već pod svojim brdom. Spretno preskočivši jarak, stao se penjati uza svoju strmu potkućnicu, pun izazovne snage i vjere u sebe. Neka samo pisne koji od sinova! ...

U mrtvom mraku kao golema škrinja crnila se njegova kuća, i Franc se brzo našao u svom dvorištu. Umiljavajući se, pozdravio ga pas Šarko, vezan na lancu. Prije počinka htio je Franc još da obiđe i bolesna junca. Bazajući po tamnoj staji, lako je našao životinju, opipao je, pomilovao i rukom osjetio da preživa. Pričekao je još malo, pa kad se uvjerio, da se ne vara, na glas se nasmijao.

— Je srećne je ruke taj Rok Ćuk — pomislio je on — Bog mu daj zdravlje!

Zatvorivši i zaključavši vrata stajska, pa stavivši ključ na određeno mjesto, odjurio je Nemak u kuću. Ali ne više u svoju komoricu, već u sobu, gdje mu je spavala družina. Premda mu je bilo i na srcu i na jeziku, da svima objavi ozdravljenje junca, odložio je to za ujutro, ne želeći ulaziti za sad ni u kakve razgovore. Pošao je pravo prema krevetu svoje žene. Pritom je u mraku gotovo prevrnuo zipku maloga Miška. Onda je napipao i dohvatio kćer Baricu, što spavaše s materom, i oštro je prodrmavši, bez mi-

losrđa ju izgurao iz postelje. Od sna i od čuda bunovna i zaplašena, stajala je jadna cura nasred sobe kao zalutali duh. Zašto je ćaća tjera sad, usred noći, šta će i kud će? ...

Međutim Nemak je već sjeo i žustro skidao opanke i obojke, dok su se iz drugih kreveta dizale glave, ali nitko ni da bi pisnuo ... Jedino mati, i sama doduše zgranuta, ipak se snašla rekavši kćeri rezignirano:

— Kaj moreš! ... Otidi v komoricu na njegovo mesto! Mislim da je malo pil, pak ne bi bilo dobro staroga vraga srditi ...

Odlunjala Barica kao ćorava kokoš. Franc je za njom oštro zatvorio vrata i onda se sasvim udobno pružio kraj svoje Rože. Kroz njeno mršavo isprebijano tijelo prođe jeza, ali ne od sladostrasti i ljubavne želje, već od straha i jada, pa kad joj je Nemak na šiljasti kuk nježno položio svoju tešku šaku, Roža je, šapćući, očajno zavapila:

— Ej, mila Mati Boža, sad znam kaj me čeka! ... Za devet meseci bum rodila dete! ... O Bože, je li ti vidiš žalost i sramotu, koju pod stare dane trpeti moram?!

V.

LJUBA DUGIJANKA

U ženidbu Imbre Futača ne samo da se uplela Jaga Škrinjarićeva i ono ludo prase Franca Jaguštovića, nego se umiješala i Ljuba Dugijanka sa svim svojim jadima. Bez nje bi se možda sve dobro svršilo, ali zbog nje i po njoj zamrsila se stvar u pravo čudo.

*

Prije neke tri godine, istu tu Ljubu bili su isprosili kod Mlinarića, koje su nazivali Dugijanima (iako su svi od reda bili prilično kratki). Isprosiše je za Štefu, drugog sina Pavla Futača. Malo zatim, kao što je to već pravilo i narodni običaj, oni se i vjenčaše.

Snašica bila sasvim pristala, vesela, a pomalo i djetinjasta, što je bilo u redu, jer je jedva šesnaestu bila napunila. Uglavnom, čeljadetu ne bijaše prigovora.

Štefa, mladenac, bio momak naočit. Umetnuo se stasom i rastom ne u Futače, žgolje i guravce, već u materinu stranu i pasminu, u Turkoviće, ljude »stani pa gledaj«.

Složilo se to dvoje kao golub i golubica, premda je ona bila sitna kao vrapčić, a kočoperna kao pjetlić i premda se i ne poznavahu pravo do prosidbe i svadbe. Viđahu se oni doduše kod crkve i po sajmovima, ali Ljuba nije tada na dečke gotovo ni mislila, a ni njemu nije bilo još mnogo do ženskinja. Ali kad su ih stariji sastavili i kad su se u nekoliko prilika bolje pogledali i ogledali, nisu bili jedno drugome protivni, niti im je bilo krivo što ih žene.

Njemu se svidjelo što Ljubine crne oči veselo i živo igraju i što se smije kao kad lastavica zacvrkuće. Njoj opet bilo milo vidjeti pored sebe tako »fest« momka, koji je znao bećarski namaknuti šešir na desno oko, dok mu se iznad lijevog oka i uha prkosno našušurio pramen bujne, kovrčaste kose. Jer to je na Bikovskim Goricama bio najljepši izraz muške ljepote, pa čak i otmjenosti.

Bračna postelja u koju je, poslije trodnevne svadbe, mamurna i mrtvo umorna legla prvi put (sa strahom i stidom), omilje joj za kratko vrijeme kao maznoj maci topla peć. Pod teškom ponjavom šćućurila se ona u krilu svoga Štefe kao ptičica u gnijezdu. Šapat njegov i plaho, sustezljivo milovanje (ta još su tri kreveta bila u istoj sobi!), dah njegov, koji ju je jednomjernim golicanjem po zatiljku slatko uspavljivao — sve joj je to bivalo iz dana u dan, iz noći u noć opojnije i draže, neizrecivo milo. Samo joj je znalo biti krivo, što ih oboje umorne i prozeble san prebrzo osvajao i što je noć bila prekratka. Ali zato kad bi se jutrom probudila i pored sebe ugledala na jastuku razbarušenu, dragu glavu Štefekovu, kao da joj se svakog jutra nova sreća nasmijala.

Kad bi pak danju promatrala svoga Štefa, bilo izbliza, bilo izdaleka, oko bi joj ga s uživanjem upijalo svega, obuimalo od bećarski naherena šešira do blatna opanka. Sve na njemu bijaše joj skladno i zgodno. Od samog gledanja znale joj se zjenice zamagliti; srce čudno uzbuniti, voda joj u zube nailazila, pa je i slinu gutala.

— Mili Bože, baš je zgoden taj moj Štefa! — sama je sobom znala šaputati sretna mladenka. — Je li bogzna more na svetu biti još koji muški, kî je svoji ženi tak mili i dragi, kak je on meni?!... Ej, sê mi se vidi, da to nij' moguće!

Sve bi dakle što se dalo zamisliti bilo najbolje; samo da je Štefa vojsku odslužio. Ali ta ga dužnost nije mogla mimoići!

Slavno je, kažu, biti vojnik. Pušku nosiš, domovinu braniš i naučiš jasno koja je desna, a koja lijeva noga. Zato i nije pravi muškarac, tko nije bio vojnik.

Ali otići od kuće prvi put, i na tako slavnu dužnost, ma da je u svijetu mir, i rata nema, ipak je teško. Pogotovu onome, tko još nije bio dalje od Velikog Gnijezda na sjever, a od Kupskog Dola na jug. Ako pak mora još i curu ostaviti, koju je u srcu zabilježio za sebe, ili ženu, mladu i skoro dovedenu, onda je muka dvostruko veća. Nikome nije vjerovati!... Jer dok on tamo daleko, negdje u Macedoniji, bude učio veliku vojničku nauku, mogao bi mu tkogod curu preoteti, a i žena bi znala okrenuti k vragu... U grudima se nešto sleglo teretno, turobno, zaplakao bi junački regrut, da ga nije sramota.

Zato se pije, ma i ne išlo vino u tek. Viče se, pjevaiuće, samo da se zagluši, da se sakrije ono pravo.

Tako je bilo i Štefi, kad se s Labudanima povezao (jer je i Labudanov Janko išao u vojsku, te poslavši svoga sina s njim, Pavel je mudro prištedio svojim konjima dugi put). Nakrivio Štefa šešir još bećarskije, grlo izderao vičući i pjevajući, a suze pritom gutao.

Do Labudanovih otpratiše ga otac, mati i žena mu Ljuba. Otac ga je upućivao:

— Ti se samo reda i propisa drži, to ti ja velim!...

Mati mu je pak govorila:

— Pazi da se gde ne prehladiš! I na poštenje pazi; znaš da si oženjen!...

Žena t. j. mala Ljuba nije zborila ništa, samo se čudno smiješila. U očima joj blistahu sve krupnije suze, dok usta nije nijednom riječi otvarala, bojeći se da joj ne bi od neke groze i groznice zacvokotali zubi, i oni bećari mogli bi se još i narugati. Tek kad kola krenuše, uz vrisku i juškanje regruta, uz mahanje šešira i ruku, Ljuba je jedva procviljela:

— Štefa, daj mi piši!... pa grcajući kroz plač još doviknula: — Puno mi piši!

I njega je stegnulo u grlu i suze mu zamutile vid, ali je ipak hrabro odviknuo:

— Bum ti pisal, bum! . . .

Doduše, niti je on znao pisati, niti ona čitati. Ali pismenih i dobrih ljudi naći će se već u vojsci, a i u selu Gladovcu. Glavno je da se njihove riječi i pozdravi, makar i po tuđoj ruci, izmjenjuju i srca da im razveseljuju. Jer sad po odlasku Štefinom, na Ljubinu je malu dušicu pala velika tuga. Potamnjelo joj sunce, opustjelo selo i dom.

Međutim baš je bio divan proljetni dan. Voćke su počele cvjetati mirisavo blistavo-bijelo i stidljivo-ružičasto. Šumice stale listati, ali nekud još suztezljivo, kao da se teško bude, osim jasika i lijeska, koje se osuše resama. No livade se zazelenjele široko, svježe, opajajući oči gospodara i njuške stoke, zimom izgladnjele.

Sunce je s čistih, plavih visina nasmijano i vedro blagosiljalo Bikovske Gorice. Dobroćudno je grijalo i draškalo šarena leđa malih, valjuškastih praščića, što s majkom, grdnom krmačom, izlaze na potkućnicu; ona da zadovoljno rokćući ruje zemlju, a oni da joj, igrajući se, pomažu i svaki čas da je ljute, natežući joj teške, obješene sise. Ogrijalo je sunce i runjava, davno nečešljana leđa i rebra mršavih kravica i junčića, što po obroncima i ledinama željno griskahu jedva poraslu travu.

Pastirima također odlanulo i svanulo — svima, svima, samo je Ljubi omrknulo! Prvi put, otkako je došla na Futač-brdo, učinilo joj se sve tuđe, strano, a i ona sama kao da je sasvim tuđa u domu svoga muža.

Kad je pala noć, krevet joj bio preširok, prazan i hladan, pa nikako zaspati. Suze su tiho kvasile jastuk, a uzdahe je i jecaje pažljivo gutala u strahu, da je ne bi psovali i ismijevali.

Tješila se ipak, da svaki pravi momak mora u vojsku, da tih osamnaest mjeseci doduše jeste mnogo, ali da ima i »urlaba« ili »odsustva«, pa će nekako proći. Već drugi dan htjelo joj se da mu »piše«, samo kad bi mu adresu znala. No još bi joj bilo milije, da je ona od njega dobila pismo. Ali ništa nije došlo, osim što joj je Imbra Labudan sutradan, vrativši se sa stanice, donio pozdrav.

Pusto su prolazili dani. Protekao čitav mjesec, otegnuo se kao druga tri, kad je napokon Pavlu Futaču stiglo pismo. i to iz Novoga Sada. Pošto su pismo otvorili, moralo se

utvrditi, da ga ni Franc Grebenec nije znao pročitati. Bilo je napisano ćirilicom.

Ej kud se Štefa namjerio baš na takova pisara! . . . Trebalo je pričekati do drugoga dana, kad se Pavel otputio na Bikovski Vrh, ali tamo ni bilježnik, ni velečasni, nego tek g. učitelj uspio da mu pročita: javljao Štefa, da je živ i zdrav i da je u Novom Sadu, a to je grad na rijeci Dunavu, i zatim je propisno sve redom pozdravio, i ženu Ljubu dakako, a na kraju zamolio ćaću, da mu pošalje »penez« . . .

Sve je to onda Pavel kod kuće isporučio, osim ono o novcima, jer je o njima nerado raspravljao tamo, gdje ih je trebalo izdati. Raznježila se mati, pa se raspričala uzdišući: Bog sveti zna, je li mu zbilja dobro . . .

Ljuba nikad nije većma požalila, što je nepismena: Eh, da je njoj napisati, što joj srce govori! . . . Sama da napiše, a ne drugom u pero da govori. Jer je tu bilo stvari, koje se nisu mogle nijednom pisaru spomenuti! Bila je već u šestome mjesecu, pa su joj svakakve misli u glavu nailazile: i lijepe i vesele, ali i ružne, strašive i žalosne.

Pošto to nije bilo moguće, ona je željela, da se bar preko tuđe ruke s mužem dopisuje i da on njoj izravno piše, a ne tek preko ćaće šalje pozdrav. Neka piše i njemu, ako ga je volja, ali i njoj samoj . . .

Otišla Ljuba dakle do Franca Grebenca, koji je bio najbolji pisar u Gladovcu. On je pisao i narudžbe za cipele i za satove iz Kranjske, pa je sve u redu dolazilo. Udesio Franc pero, a Ljuba gledala u nj kao u sveca-čudotvorca na oltaru.

Kako početi? S kršćanskim pozdravom: Hvaljen Isus i Marija, to se zna! Ali onda, što da se rekne? Jer je Ljuba htjela, jer je u njoj gorjela potreba, da svom dragome pošalje što ljepše i slađe riječi i da što više kaže o svojoj žalosti.

— Kak je tici brez zelena luga,

Tak je meni brez mojega druga! . . . diktirala Ljuba, a Franc Grebenec pisao. Nastavila Ljuba govoriti, a ono opet ispali stihovi . . .

Nasmijao se Franc:

— Čuješ, Ljuba, sê kaj mi ti tu povedaš, sê to kakti pesma dojde . . .

— More biti da tak i je! — uzdahnula Ljuba. — Ej da je meni znati pisati, ja bih mojemu Štefi složila list kakti molitvenik! Sê bi ja napisala kaj mi na srcu leži, sê vu pesmi i vu finoj reči! To bi bila pesma od krvavoga srca! ... Vu mojim bi slovi bilo skrito cvetje šaro i dišuće, zlatne niti i drago kamenje! ...

Nisu se ta pisma ni prečesto sastavljala, a na onom malom »brifpaperu« malo se dalo i kazati. Osim toga skupa je bila ta korespondencija: papir i kuverta, marka i pisar! Sve je to trebalo platiti, a u vojnika se rijetko novac nađe, a ni Ljuba nije lako do njega dolazila.

Jednom joj Štefa javio, da više nije kod čete, nego da kod kapetana čisti konja, t. j. da je »seiz«. Sad mu je, veli, bolje, samo ne će moći dobiti velikog »odsustva«. Drugih novosti nije bilo.

Ali je zato Ljuba njemu mogla da javi radosnu vijest, da mu je rodila sina, sivoga sokola. Pa još i to, da su svi htjeli da ga krste Pavlom, po djedu, ali ona ne dade, nego da bude Štefa. Kad joj je jedan Štefa otišao u vojsku, da joj drugi bude u krilu.

Milovala ona svoga mališana, tepala mu i govorila o ćaći, koji je soldat i koji će se začuditi, kad vidi svojega dečka. Samo da joj je taj veseli dan dočekati! ...

Međutim, jedno popodne, prije negoli će sunce zapasti, dojurio Jože Klasnićev, koji je toga dana donio poštu iz Velikog Gnijezda na Bikovski Vrh. Dojurio on i bez ikakva opsežna uvoda, bez okolišanja, čak i bez »dobar večer« kresnuo kao da veli »na zdravlje«:

— Jeste li čuli, poginul vam je Štefa?!

Zgranuli se svi:

— Koji Štefa? ... Kaj tu blazniš? ...

— Pa vaš Štefa, ki je tam negdi u vojske ... No da, vu Novome Sadu! ... Tu vam eto bilježnik šalje cedulu, tu sê piše ... Veliju, da se je v Dunavu vtopil ... voda ga odnesla ... tako je brbljao, brbljao vjetrenjasti Joža.

Teško je bilo vjerovati. Klasnićeva Jožu nitko nije smatrao ozbiljnim, ali u ruci Pavla Futača ipak je podrhtavala zagonetna ceduljica — telegram — što li ... Naišao uto neki pismeniji susjed, i doista pročitavši sve polako obavijest, potvrdio riječi Jožine, i još dodao, da se tijelo utopljenika do sada nije moglo pronaći.

Zamutile se ženama oči, a muškarci se nekud blesavo i prazno zagledali jedan u drugoga.

Dakle bila je crna istina.

Zakukala mati iz svega glasa:

— O moj sinek milo dete moje! Ti si meni poginuti moral vu dalekom svetu, vu vodi Dunavu! ... Onakvoga dečka meni voda odnesti! ... Materi si svoji poginul brez sveće i brez blagoslova! Nit je mati tebi oči mile zaklopila, nit vodicom svetom sinka svoga poškropila! Tvom grobeku nigdo puta ne zna! ... A-jo-oj! Mati Boža, a joj, mili Štefa, lepi sinek moj! ...

Ljuba, sada udovica, u prvi mah je ostala bez daha, bez riječi. Njezine crne, žive oči od čuda i užasa raširiše se strašno i otvrdnuše. Pamet joj stala, i kao da ništa nije razumjela. Tek kad ču i shvati lelek svekrvin, osjeti što ju je stiglo: da njenog Štefe doista više nema i da joj se nikad, baš nikad više ne će vratiti.

Tu je onda i ona zacviljela. Provalio krik i jauk, iz srca, iz sve utrobe. Odjurila u sobu i bacila se preko kreveta, gdje joj, povijen u pelene, spavaše sinčić, prvjenac i jedinac. Bacila se preko te postelje, pa raskriljenim rukama kao da milovaše taj tvrdi, grubi ležaj, drage uspomene.

I od njenog su se srca stale otkidati riječi, bolne i žalosne, riječi birane, da bi bile što tužnije, što dirljivije, a sve iz prijeke potrebe da se rana još strašnije raskrvari, da nesreća bude još jasnija i užasnija.

— O moj Štefa, lepi Štefa moj, kaj mi zbiljam nigdar, nigdar već ne buš došel? Nigdar k svoje mile žene, ni sineku malom, kaj ga jošće ni videl nisi?! ... Kaj nigdar već ne bum videla milog oka tvêga, niti dragog glasa čula?! ... A joj, mili sinek moj, ti još ne znaš ni ne razmeš da ti već oca nemaš! Siroček si brez dobroga ćaće!

Probudilo se i prestravilo dijete, pa se i ono rasplakalo. Ljuba onda zajaukala još jače i bolnije; ona obnevidjela i oglušila, i dijete bi se razdrlo od luda plača i od straha, da ga ne uze Kata, žena najstarijeg Pavlova sina Mate.

Lelek i kuknjava zaječaše čitavim Futač-brdom. Zaplakale i druge žene iz drugih kuća.

— Fest je bil dečko otaj Štefa, pravi dečko! Baš ga je škoda i grijota ...

Skupljali se i muškarci, i oni ozbiljni, ožalošćeni, zaprepašćeni. Okupili se oko Pavla Futača i pitaju ga ovo, ono — a on samo maše ceduljicom i veli, da više ništa ne zna. Onda se nagađalo, kako se to moglo dogoditi. Dečko bio »seiz«, kod oficira, pa valjda u Dunavu prao konje i voda ga zanijela, i njega i konje. Zanijela ga i odnijela, jer nije znao plivati, kad nije imao ni gdje da nauči... Ili se možda kupao... Ili iz čamca pao...

— Velika ti je to voda, Dunav! — reče jedan. — Deset put je širji od Kupe!

— A jesi li ga ti videl?

— Videl ga nis', ali sem druge ljude čul povedati!

— Ja sem ga pak i videl — javio se neki od starijih — kad sem služil kod artelerije vu Petrovaradinu. Grda voda kakti morje!... Z jednoga kraja na drugi komaj je videti!

Međutim svima je palo najčudnije, najbolnije što je eto čovjek umro, njihov najbliži, a ne vidiš ga, naprosto nema ništa od njega, nego pusta uspomena. Praznina se neka neobična osjetila u kući, praznina i pustoš, kojom kao da nesmireni duh pokojnika nečujno šeta i luta.

Lakše bi im svima bilo, da je nesretnik tu, ma i mrtav; da im tu leži među svijećama, da mu truplo obasjavaju žute lojanice, da se s njim oproste u naricanju, molitvama i u tihom razgovoru; da ga onda odnesu na groblje, u zemlju duboko zatrpaju i drveni križ nad glavu postave, a poslije toga za pokoj dušice pošteno proslave karmine. Ovako ništa! Pustoš sablasna: znaš da je bio i da ga više nema! I to je sve. Gore je to nego ono u ratu. Jer tko je onda polazio u vojsku, toga su već kod kuće ožalili, pa ga još možda u Zagrebu ili u Sisku, kad je s marškumpanijom stupao na stanicu, otpratila žena ili mati, izljubila ga i živa oplakala.

Teški su sad dani nastali za Ljubu. Teški dani, a još teže noći. Privijala ona uza se malog »sineka«, jedinca Štefu, jedinu nadu i utjehu.

Kad bi se s malim zabavljala, ili kad bi ma kakav posao radila, a ponajviše večerom kad bi se sva kuća stišala, njoj bi se pred očima, što su neodređeno nekud zurile, javljala uvijek ista slika: mrkla noć, velika rijeka kojom putuju brodovi, kako je to jednom vidjela u nekom kalendaru, a

na dnu vode njen Štefa... Iz te slike, koja je grandiozno rasla, gradila se pjesma sama od sebe, i stihovi i žalostivi napjev:

Oj Dunave, tija voda ladna,
Voda ladna, vodica gliboka!
Po tebe se črna lađa šeće
Črna lađa kaj mrtvečka škrinja...
Nij' na nebu meseca ni zvezde,
V črne kmice brodi putujeju,
V črne kmice kaj po belom danu.
Al se itak dve zvezde svetliju,
Ne na nebu, neg' vu vode ladne!..
Pak brodari v čudu se glediju:
— Kaj se svetli kak prejasne zvezde
Na dnu vode, Dunava glibokog?
Pale su li zvezde iz višine,
Il je negdo dva bisera zgubil,
Dva bisera, dvije suze bože? —
— Nit su zvezde z neba iz višine,
Nit je negdo dva bisera zgubil,
Dva bisera, dvije suze bože,
Neg' su oči mladoga soldata,
Krasnog dečka iz dalekog kraja,
Plave oči vu zelene vode!...
– Plave oči, zakaj vi ne spite,
Kaj vu grde vode vi gledite? —
— Mi bi spale kad mi ne bi znale,
Da soldata jedna sneha čeka,
Mlada sneha, udovica tužna,
Udovica kakti kukavica.
Mi bi spale kad mi ne bi znale,
Da svog ćaću mili sinek čeka;
Ćaćka svêga jošće videl nije,
Nij' ga videl, niti ćaćek njega!...
Ej Dunave, tija voda ladna! —

Tiho naričući, s tom je pjesmom Ljuba uspavljivala svoga sineka, a i svom srcu bol olakšavala. Suze su joj lakše tekle, a žalosna pjesma bila mjesto razgovora.

Ali se ni tugovati nije moglo vječito. Moralo se dalje živjeti, trebalo je kukuruz ogrtati, sijeno sušiti, vinograd

plijeviti, trebalo je po neki put i na pašu ići. Pa i sinčić je zadavao brige i posla, ponekad je znao mater i naljutiti, a kadikad čak i nasmijati, iako joj je nekako bilo i sramota i grehota. Te svakidašnje brige, poslovi, sitne svađe, svakakvi razgovori i ogovori, novi razni događaji, sve je to kao paučina obavijalo žalosno srce mlade udovice i tuga se skrivala i taložila sve niže i tiše u dubinama njene duše.

Možda bi se ona s vremenom i sasvim izbrisala, a sačuvala tek draga, ali daleka, daleka uspomena, da nisu došli novi jadi.

Zlo počelo s Belavom. Bila to bijelo-žuta četveronožna, rogata životinja. Ukratko krava. I to krava, koju je Ljuba odlazeći od svojih Mlinarića-Dugijana dovela kao dio svoga miraza u staju Pavla Futača. Po običajima i zakonima, koji vladaju na Bikovskim Goricama, ta je krava i dalje ostala njezina svojina, tek mlijeko i podmladak bijahu zajedničko dobro.

Kravica bila prilična, i po vanjštini, i po unutrašnjoj vrijednosti. To će reći, nije bila premršava, dok je mlijeka davala dosta, kod mužnje se nije ritala, nije bola, na paši bila mirna i pristojna, a i zdravlje ju je dobro služilo. Prema tome, uživala je izvjestan ugled, kako u kući tako i u susjedstvu. U ono prvo poslijeratno vrijeme, kad se još nije čulo za krizu, cijena joj je mogla biti dvije i po hiljade, a pogodba najmanje dvije hiljade dinara.

Uto se desi, da je Pavlu Futaču nenadano zatrebalo novaca. Pravo da se kaže, nije ustrebalo baš njemu, nego nekome Marku Cvetkoviću. Uvalio se taj nesretnik u nekakav krupan proces, pa mu kao za glavu zatrebalo petnaest stotina za fiškala u Velikom Gnijezdu. Pokušavao Cvetković da digne zajam u zadruzi, ali ga velečasni odbio. Obratio se onda na banku, no ni banka ne htjede da mu da nego na mjenicu i uz dva dobra potpisa. Što je bilo pismenih ljudi, ni jedan da se odluči na tu vratolomiju, jer je Marko Cvetković bio na glasu pravdaš. Nepismeni se usuđivali još manje.

Obratio se dakle Cvetković na Pavla Futača, za koga se znalo, da svoga križa mjesto potpisa za jamstvo nikome ne daje, ali da voli sam uzajmiti, samo ako ima.

— Bližnjega svoga moraš pomoći! — govorio je Pavel kao da čita iz Sv. Pisma. Ali pomažući bližnjega nije ni sebe zaboravljao. Prvo je bilo, da se osigura uknjižbom, a onda da zahvati dobre kamate. Na procenat nije toliko gledao (jer je za nepismena nezgoda u teškom računu), već je volio da se nagodi od oka, a svakako da kamate uzme godinu dana unaprijed. Tako da za to vrijeme budu mirni obojica, i vjerovnik i mili mu dužnik.

Manje svotice — od pedeset do dvjesta dinara — posuđivao bi plemenito, bez obveznice, pa i bez kamata. Više iz prijateljstva, povjerenja i kršćanskog dobročinstva. Ali opet zbog toga prijateljstva i na račun zahvalnosti red je bio da mu dužnik dade na svaku stotinu dinara tri-četiri težaka, bilo za kopanje vinograda ili kukuruza, bilo za sušenje sijena i t. d. Još mu je bilo milije primiti jedan-dva dobra purana.

Ukratko, Pavel je Futač bio čovjek uviđavan, susretljiv i prilično plemenit. Tek je bilo zlo, što baš sada nije imao novaca, kad bi i Marku Cvetkoviću i samome sebi mogao načiniti krasnu uslugu. Tu mu je, eto, palo oko na Ljubinu kravu, na Belavu. Tu bi se moglo doći do novaca.

Mudar je bio Pavel i oprezan, pa zakružio oko Belave i oko Ljube kao lisica oko kokošinjca. Stao ispitivački promatrati životinju, zabrinuo se, da nije bolesna, da još možda i ne crkne, pa na kraju toplo i ljubazno preporučio Ljubi, da kravu proda. Šta će joj sada krava? Imaju oni još tri takve, ako ne i bolje, a sad u ljetno vrijeme cijene su jače, pa bi ženska glava mogla doći do lijepih novaca, i tako dalje.

Ali Ljuba, premda mlada, bijaše svoje glave. Kao da je njezin oštar, kukast nosić namirisao, da se tu krije nekakva »politika«.

— Zakaj bi ja moju kravu prodavala? — odvratila je ona odlučno. — Ako vam je nij bilo treba, zakaj ste ju onda iskali da vam ju dopeljam?

— Dušica draga — odgovarao joj milo i ljubazno Pavel, okrećući na šalu. — Vidim ja, da ti jesi fiškal! Ali ti toga računa prerazmeti ne moreš! Drugo je bilo pred dva leta, a drugo je sad... I onda, bumo rekli, krava je sad stareša...

— Stareša je, ali zato nij stara! Em joj je ovo tretje tele! . . . Vaša Pisava je za tri leta stareša, pa zakaj nju ne prodaste?

Umiješala se sad svekrva Futačka. Ona doduše nije znala za tajne namjere svoga muža, ali ju je strašno naljutila upornost i drskost snahe, koja joj je poslije sinove smrti bivala i inače sve više tuđa. Podbočila je dakle snažne ruke o široke bokove, pa onako s visine (bila je za glavu viša od snahe i od muža) iskesila se na Ljubu:

— Ej Ljuba, Ljuba, baš jesi fiškal, kak ti je i sveker rekel! . .

— Dušica draga — mirio je muž, premda se i sam počeo ljutiti — nij vredno jaditi se za kaj god! Krava je nezina, pa nek si ju ima . . . Ja joj samo lepi savet dajem . . .

— Tak baš i je! — uzrujavala se Futačka sve više. — Čovek ju na dobro puti, a ona tu svojim fiškalskim jezikom samo brusi . . . Uh, vraža Dugijanka! . . .

To je sad ujelo snahu, koja je već poodavno opažala, kako je svekrva zapostavlja kao udovicu.

— Ak sem Dugijanka i nek sem! Rajše i to, nek da sem smrdljiva Futačka! . . .

Ciknula je Kata Futačka kao da ju je bijesan pas ugrizao. Bilo bi došlo do velikog rata i gužve, da nije Pavel umio sačuvati svoju hladnokrvnost i svoj mudri mir. Kuhalo je doduše i u njemu, sijevnule su i njegove sitne, plave oči dubokom mržnjom, no on je ipak stvar, pored sve vike i psovke što se kućom orila, sveo na blag i strog ukor:

— Dušica draga — govorio je on svojim mekanim glasom, dok mu je svaka žilica drhtala — to nij pošteno ni kršćanski, svekrve svoje takve grde reči govoriti! Zato te bude dragi Bog! Ti se samo pričuvaj! . . .

U sebi je međutim odlučio, da taj snahin bezobrazluk mora oštro kazniti i »straha joj dati«. Našao je tu u neku ruku i puno opravdanje za svoju namišljenu financijsku operaciju.

Zato je dva-tri dana kasnije opet počeo oprezno i mudro oko snahe. Ne treba kravu prodati. On je na to ne sili, ali joj ipak savjetuje, da je odvede na sajam, da vidi kakve su cijene, kakva je trgovina. Sad će o Velikoj Gospi biti silan vašar u Velikom Gnijezdu, pa zašto da njih dvoje ne

odu tamo. Ne će joj škoditi, ako i ona malo zađe u svijet. Već je skoro godina od smrti pokojnoga Štefe i on zna, da joj je teško. Teško je i njemu, ali šta se može: živjeti se mora dok je sveta volja božja.

Umiješali se uto i drugi, te se Ljuba napokon uskolebala i pristala. Ali da pođu samo radi pokusa i izvida. Odnosno, ako bi se krava dala prodati za jako dobre novce, ona bi bila i za to, ali da kasnije, kad blago bude jeftinije, kupi drugu, pa da joj još ostane neka stotina u džepu.

Pavel potpuno odobrio i još pohvalio snahu, što, iako mlada, tako dobro računa. Svekrva već zaboravila uvredu (ona nije mogla dugo da se srdi), pa je snahu pristojno ispratila i još joj dala nekoliko dinara, da svom sineku a njenom unučiću kupi licitarskih kolača.

Spustiše se dakle Belava, Ljuba i Pavel Futač preko sedam brda i dolina u ravnicu, u Veliko Gnijezdo. Kako se na njihovim Goricama ne vidi nego s brijega na brijeg, kako je tamo tiho i sumorno, a Ljubu još i crna žalost morila, sada kad se našla na širokoj ravnici, pred željezničkom prugom, kojom je baš gromko projurio brzi voz, njoj se učinilo kao da je iz mračne izbe banula u bijeli dan. Sve je nekud bilo prostranije, svečanije i radosnije nego tamo kod njih. Bila je ona u Velikom Gnijezdu i prije, bila je i u Zagrebu i u Mariji Bistrici, ali poslije muževe smrti nikud se nije kretala sa tužnih svojih Gorica. Kao uvijek, tako se i sad čudila, kako su tu kuće, premda seljačke, mnogo skladnije, ljepše uređene, izvana a valjda i iznutra, pa dvorišta i vrtovi lijepo ograđeni — sve bolje udešeno nego tamo kod njih. Svekar joj rastumačio, da je to otuda, što se ovdje ljudi bave više trgovinom, pa imaju novaca, dok se oni u onoj zabiti i pustinji, na svojim žutim i teškim zemljama, samo muče, bez ikakva računa i profita.

Na ulazu u sajmište pokazali pasoš, nekakvi gospodin zagledao Belavi u gubicu, odmahnuo rukom i oni uđoše. Pavel je našao zgodno mjesto i tu privezao kravu. Izvadili onda jelo, žvakali pomalo, krijepili se od puta i vrijeme im odmicalo.

Polagano otpočinjalo trgovanje. Nailazio jedan, nekakav seljak-prekupac, pa drugi, gospodin mesar, pa treći, svaki položio dlan kravi na krsta i pitao za cijenu. Pavel

Futač flegmatično i dostojanstveno gutao svoj kukuružnjak i nemarno odgovarao:

— Pedeset i dve stotine!

Značilo je to: pet tisuća i dvije stotine forinti ili dvije hiljade i šest stotina dinara. Znao je i sam, da je cijena itekako pretjerana, ali to je bila »politika«. Kupac dakako, uz neku grubu riječ, odmahivao rukom i odlazio, a Pavel se lukavo smješkao:

— Buš se ti vre povrnul!...

Pomalo Pavel snižavao cijenu, na pedeset, pa na četrdeset i osam stotina forinti, konačno i na četrdeset i pet stotina. Tu je dolazilo već do ozbiljnijih razgovora i pogađanja. Tu se već i udaralo u dlanove, ali cijena je bila svakako prevelika. Nitko da bi ponudio više od četrdeset stotina, t. j. dvije hiljade dinara. Pavel je tako i predviđao, nadajući se, da bi možda mogao izbiti još jednu, najviše dvije stotine, ali Ljuba ne htjede ni čuti, da bi se prodala ispod četrdeset i pet stotina, jer tako si je još kod kuće bila uvrtjela u glavu.

Uvidio Pavel da mu ona smeta, pa mu dobro došla nekakva kuma Brajkovićka, koja je tuda baš naišla. Nadmudrio nekako Ljubu, te je poslao s kumom, da se malo prođe vašarom, pa joj i on dao desetak dinara za licitara. Jedva se nekako Ljuba otkinula od svoje krave, sve dovikujući tastu:

— Nikak ju najte prodati brez mene!...

— Ne boj se! — odgovarao on mirno.

Požurila Ljuba, da se brže vrati, ali kad je zašla među šatore, gužva bila tolika, da se jedva protiskivala. Bilo tu divnih stvari: šarenih rubaca, finih čipaka, svakakvih tkanina, čuda svakakvoga. Teško se bilo otkinuti. Da je novaca, svašta bi se dalo kupiti. Kod licitara uzela za sina konja, a za jetrvinu kćer malu bebu, pa još nešto kolača, te i sama s kumom popila po čašu »gverca«. Namislila da se vrati, ali uto su naišle na nekog čudotvorca, što je nekakvom staklenom cijevi, u kojoj bijaše crvena tekućina, mjerio jakost krvi i srca. Onda opet neki pokazivao nož i škare, koje su rezale što ti pamet zamisli, a uvijek ostale oštre. Bilo još i drugih komendija, što su i nju, a još više kumu Brajkovićku zanimale, te se jedva vratiše natrag među stoku.

Tek što naiđoše, kad eto Pavla Futača nasmijana i vesela.

— Ljuba, krava ti je prodana! — doviknuo joj on srdačno i bezazleno.

Zabezeknula se Ljuba, planule joj oči i navrle suze.

— Prodana?!... Zakaj ste ju prez mene prodavali? Tak se nismo naredili!...

— Muči, dušica draga!... Krava je dobro prodana! — odgovarao Pavel u žurbi. — Na evo ti stotinjarka, to je od kapare!... Druge peneze dobiš potlam, ja sad nemam cajta!... Tu me pričekaj, ja se skorom povrnem!

Ostala Ljuba, gužvajući stotinjarku, sva smućena, uznemirena, strahovito ogorčena, dok se Pavel hitro izgubio u svjetini. Jedino je opazila, da je i Marko Cvetković otišao s njim.

Devet je muka i žalosti uhvatilo Ljubu. Premda još ništa nije znala ni slutila o zajmu, koji je Marko Cvetković tražio, njoj je sva ta trgovina bila od prvog časa strašno sumnjiva. Ako je taj stari lisac već kravu bez nje prodao, zašto joj nije rekao, za koliko? Kako li je on to i zašto je to sve tako na brzu ruku smotao, kuda je tako naglo odjurio? Gdje su mu novci i šta će s njima? Hoće li ona ostati i bez krave i bez novaca?

Sva su se ta pitanja i sumnje javljale jedna za drugom, vrzući se ludo po njenoj zbunjenoj glavi, tako da nije ni slušala ni čula, što joj kuma Brajkovićka govori, niti je opazila, kad je i ona otišla. Ostala ona sama i naslonivši se na »gelender«, gdje je još malo prije bila privezana njezina Belava, zaplakala tiho, ali iz dubine duše.

Pitale je neke babe i ljudi, što stajahu podalje kraj svoga blaga, što joj je, ali ona im nije odgovarala. Ubrisala je samo oči i čas zurila u zemlju, čas opet zvjerala na sve strane, hoće li otkud naići svekar.

Prigrijalo sunce sa nebeskih visina, vrućina bila silna i Ljuba bi rado potražila hlada, da se nije bojala, da će se razminuti sa svekrom. U tim mukama prošlo i podne, trgovina na marvenom vašaru jenjavala pa i sasvim prestala, ali se zato bučno razmahala pod kramarskim šatorima, koji su u sjaju žarkog ljetnog dana lebdjeli nad sajmištem kao bijelosivi oblaci. Iz birtaških sjenica dopirala nejasna

ali silna buka, vika, cika, zveket čaša, cilik gusala i drndanje tambura, koje je mumljajući kao medvjed neumorno pratio debeli »bajs«.

Ljuba međutim gladna i žedna, izgorjela žegom, znojna i prašna, uporno je čekala i čekala sve na istom mjestu. Mislila s tugom i nježnošću na maloga Štefu, kojega je sada prvi put ostavila. Brine li se, bogzna, baba za nj, da ne bude jadnik gladan? Da li plače i pita, gdje mu je mama? A ona, budala, došla ovamo, da ostane bez krave, a možda i bez novaca! Je li joj to trebalo?! . . .

Napokon stigao i Pavel, usopljen, uznojen, ali i vrlo dobre volje. Brk mu bio obilno nakvašen, a na kraju dugačkog, puranskog nosa sjala se debela kap znoja.

— Ej, dušica draga, ti si se, sirota boga, baš načekala! — Ali kaj ćeš, imel sem posla s tim nesretnim trgovcem, pak sem moral nekaj prigledati pri sudu, pri fiškalu . . . naklapao naširoko Pavel. No Ljuba, imajući u glavi samo jednu misao i jednu brigu, prekinula to pusto pripovijedanje.

— Gde su moji penezi? — zapitala ona strogo i odrešito.

Nasmijao se Pavel ljubazno i lukavo, pa se samosvijesno udario po džepu.

— Tu su! Dobro su spravleni, niš se ne boj, dušica draga!

— Onda ih meni dajte! — nastavlja Ljuba uporno.

— Jesi li ti pri pameti, Bog mi grehe prosti?! . . . zgranuo se Pavel, ali još uvijek blag i ljubazan. — Kaj bi sad tu peneze brojili?! Sakakvoga sveta ima, nikomu nij na čelu zapisano, kaj misli, pak da nas kakov tolvaj vu šume pričeka i vubije! . . . Kak doma dojdemo, penezi su tvoji! . . .

Tako su i pošli. Svrnuli su usput u neku gostionicu. I tu je bilo mnogo svijeta, guralo se, vikalo, pjevalo, urlikalo. Pavel je platio sebi i snaši po jedan vrč piva, a njoj još kupio i veliku žemičku.

Kasnije, putem, raspričao se svekar silno. Očito se bio dobrano okrijepio pijući »likovo« s kupcem.

— Moja je krava prodana, a on pije likovo prez mene! — mislila Ljuba ljutito, ali ništa nije rekla. Međutim Pavel je govorio i govorio. Razvezao mu se njegov mudri i

oprezni jezik, ali samo gazdi svome na slavu: udario u dugačku i zaljubljenu priču o Pavlu Futaču, kojega svi poznaju i »preštimavaju«, jer je dobar čovjek, vrijedan gospodar, i jer zna, šta je red. Ne samo velečasni gospodin župnik i gospoda na općini na Bikovskom Vrhu, nego i u Velikom Gnijezdu znadu svi, tko i što je Pavel Futač.

Uvijek je on govorio: S dragim Bogom i s gospodom navek je dobro dober biti! . . .

Ali ga u selu nitko ne će slušati. Kako su se ono poslije preokreta godine 1918. pomamili za slobodom, za pravicama, za seljačkom slogom, tako se od tih fantazija još ne izliječiše. Čak se ni žandarskih kundaka ne boje! . . . Kad je kakva skupština, svi onamo polete, kao da će svaki dobiti hiljadarku. Kad su pak izbori, svi misle: sutradan će se sav svijet na glavu okrenuti! . . .

Međutim sve ostaje isto, ako i gore još ne bude. Jer on ima bistru pamet, makar nije učio škole, pa zna sve. Gdje se seljak, »siromak-muž« može boriti i bočiti sa silom?! I kad je to bilo, da je sirotinja komandirala bogatima i jakima?!

Zato se on drži gospode, ali i reda i poštenja, dakako! Bogu se dragom moliti, oštro raditi i reda se i zakona držati, gospodi se pokoravati, pa se nekako može proživjeti.

Tako je pričao Pavel Futač, a Ljuba je sve to slušala i ne slušala, jednako misleći:

— Kaj ti to meni povedaš, ti tolvaj stari, kakti da te ja ne poznam! Rajše ti meni moje peneze daj! . . .

Pao već i mrak kad su stigli kući. Ljubi se još sa ceste učinilo, kao da čuje plač svoga jedinca, pa pojurila u sobu i našla ga gdje spava. Nije mogla izdržati, nego ga počela ljubiti i tetošiti, te se mali sve kmečeći zlovoljno i probudio, gotov da se rasplače. Ali licitarski konj i kolači ubrzo ga udobrovoljili i nasmijali.

Pavel se ušuljao u svoj dom tiho. Pobožno pozdravio sve sa »Hvaljen Isus«, pa se onda nekud izgubio, iščezao i ne odgovarajući na pitanja žene i ostalih ukućana, kakva je bila trgovina. Ali doskora se povratio, sjeo mirno i blaženo za sto, i prihvatio se večere.

— Daklem, trgovina je bila prilična — počeo je on pričati sasvim ozbiljno i važno, štucajući tu i tamo, jer je

bio još malo pri piću. — Belavu smo dobro prodali: za dve hilade i jednu stotinu dinara!...

— Bogme, dobro je prodana! — s priznanjem je potvrdila stara Futačka.

— Bolše ne bi ni bilo moguće! — prihvatio i najstariji sin Mata.

Sjedeći na svom krevetu, još neraspremljena, onako prašna u sajamskom ruhu, a držeći u krilu i sinčića, koji se davio licitarskim kolačem, slušala je to Ljuba i gnjev se stao nanovo paliti u njenim grudima. Razgovaraju se ti Futači o prodaji njezine krave, kao da je njihova vlastita, a za nju, koja ju je sa sobom dovela i koju su eto tako fino natociljali, za nju nitko i ne pita.

Bila je spremna, da im svima skoči u oči.

— Je, moja krava je prodana, ali brez mene i brez moga dopušćenja!... dobacila ona resko i prijeteći... A penezi gde su? Ja ih jošće ni videla nis'!...

Zgledali se ukućani i nitko ne reče ni riječi, pa ni Futačka, jer nitko nije razumio, o čemu se radi. Samo je Pavel Futač ostao nepokolebljivo miran.

— Samo polehko, dušica draga. Evo tebi tvoji penezi!

Skočila Ljuba sa kreveta, odloživši dijete hitro na jastuk, pa se približila k stolu, podbočivši se objema rukama o kukove, upiljivši netremice svoje crne oči u svekra, sva uzrujana i borbena.

— Uh, kak je v strahu za svoje peneze! — procijedi sikćući svekrva joj Futačka. — Ej sram te bilo, je li komu treba tvoje bogatstvo?!...

Pavel je Futač međutim lagano odložio žlicu, obrisao brk i flegmatično se dohvatio desnog unutrašnjeg džepa. Turio ruku u nj, pa — ništa! Tu se malo namrgodio, te rukom opipao i segnuo u lijevi džep, pa opet u desni, sad malo već nervoznije, te onda zaredao po vanjskim džepovima, pa po džepovima od hlača, pa opet sve istim redom, sve mrmljajući, čudeći se...

— Je dušica draga, je... kak je to moguće... to je baš čudno... a sećam se dobro, da sem šrajtoflin z hiladarkami vrgel baš sim, v desni žep!... To znam točno!...

Njegovi ga domari promatrali napeto i oči im se sve više od čuda i od nekog čudnog straha širile.

— Pogledajte bolše... savjetovali ga zabrinuto, — morti je za postavu zašel...

Pogledali pod sto, uzmuvali se po sobi, netko sa svjetiljkom istrčao čak u dvorište, ali se odmah vratio, dok je Ljuba stajala, sve više trepećući i dršćući od straha i užasa pred onim, čega se najviše bojala. Zar će zbilja ostati i bez krave i bez novaca?!... Zamagli joj se pred očima i učini da će pasti, kad začu svoga svekra, gdje bez velikog uzrujavanja, tek s pobožnim uzdahom, govori:

— Il sem ih zgubil ili ih mi je tko vkral! Ima denes sakojačkih tatov i žeparov po svetu!...

Ljuba se međutim nije srušila (jer se još nije dogodilo, da bi na Bikovskim Goricama itko pao u nesvijest, osim ako je dobio kocem po glavi), nego je samo zaštektala:

— Vi ste taj tat i žepar! Vi ste meni moje peneze vkrali! To je sê vaša politika! — Tu je dohvatila nož, kojim je malo prije Pavel rezao kruh, pa zavrištala divlje:

— Moje peneze mi dajte! Moje peneze, ili vas zakoljem kakti purana!...

Izmaknu se Pavel Futač u kut iza stola, blijed i preplašen. Međutim je najstariji mu sin Mata spretnim i snažnim udarcem izbio Ljubi nož iz ruke. Pritom ju je još tresnuo o zid, te je zalelekala i od boli i od nemoćna jada.

Sad se ohrabrio i Pavel, pa razgoropađeno podigao glas:

— Pazi ti, kaj tu laješ i kaj delaš, samo pazi! — vikao je on. — Ja sem dober, dušica draga, ali se z menom nij vredno šaliti!... Ako ti kakvu sumnju na mene imaš, onda ti idi k žandarom, pak prijavi. (Da nije već noć, i sam bi išel!) Ali lajati prezobrazne reči, toga se pričuvaj!...

— Moje peneze mi dajte! Gde su moji penezi? — vrištala je Ljuba sva dršćući, kidajući se od srdžbe. — Vi ste ih vkrali, ja vam i opet velim, i svima bum povedala, i pred žandari i pred sudom i pred celim svetom! Još ima pravice na svetu, jošće ima Boga na nebu!...

Za živo čudo, nitko se nije umiješao u tu kavgu. Svi su bili smućeni, preneraženi. Stvar je bila doista sumnjiva, nejasna i nevjerojatna, i Ljubi se njena srdžba nije mogla zamjeriti. Svi su potpuno osjećali i shvaćali, što to znači ostati bez dvije hiljadarke! To su veliki novci!

Polijegali u krevete smrknuti, govoreći sve u pola glasa, dok je Ljuba na svom ležaju gorko plakala, jecajući, uzdišući i prevrćući se čitavu noć.

Čak ni sam Pavel Futač nije bio zadovoljan. Pošto je pobožno odmolio svoj očenaš, i on je s teškom gorčinom sa dna svoje grješne duše oprezno i nečujno uzdahnuo:

— Je, to je baš bedasto zišlo! . . .

*

Natmurio se, ukiselio jesenski dan, pa ni da padne kiša, niti da se razvedri. Nebo se kao plačljivo i neopravno lice zamutilo oblacima musavosivim, dok je zrak vlagom i hladnoćom prožimao sve živo i neživo. Zemlja se razmekšala, raskvasila te iza goveđeg papka ostajao ugnjeten trag kao lokvica, dok je pod opankom mljaskao piskut. S drveća, koje od noćašnje kiše kao da je do srži prokislo, padao list za listom i tiho se lijepio uz mokru i blatnjavu travu.

Na ledini na Lisjakovci, što se pružila iza futačkih šumica, Ljuba je Dugijanka pasla blago. Natmurila se i ona. Ali to nije bilo samo zbog vlage i studeni, jer je ona bila kao i svaki žitelj Bikovskih Gorica navikla na svako vrijeme, nego je njezinu dušu i utrobu grizao stari jad.

Nikada se njezine dvije hiljade nisu našle! Imali su tu posla i žandari i općina, pa i sam velečasni. Tek do suda nije došlo. Bilo je tu vike i psovke, natezanja svakakvoga, ali se nikad nije raščistilo, kuda su nestali novci. Ostao je kriv neki nepoznati džepar, jer na Pavla Futača se nije moglo posumnjati. Zamjerilo mu se doduše, što nije bolje pazio, ali on sve odbijao na piće, na gužvu u onoj gostionici, kamo su bili svratili putem kući. Najzad on je obećao, da će snahi tu štetu naknaditi. Ne najedamput, jer mu je to nemoguće, nego u nekoliko puta.

Pritome je i ostalo. Ali prošla odonda skoro godina i po, a Ljuba nije vidjela ni dinara. Teško se neprijateljstvo provalilo između nje i njezinih starih, svekra i svekrve. Stara je Futačka nije mogla žive vidjeti, pa je među njima svakog dana planula bilo kakva ružna riječ. Kad se nisu svađale, razgovor se zametao od nevolje, kroz trpko stisnuta usta i preko ramena.

Svekar je doduše sačuvao svoju ljubaznost i učtivost, ali je u godini dana kupio Ljubi jedva jedvice jedan par

opanaka, dok je starijoj snasi nabavio čak i cipele i čarape, a svekrva joj darovala svileni rubac. Pa ni prema Štefi, unučiću svome, nisu bili mnogo podašniji. Zvali su ga »vražjim Dugijanom«, što Ljubi nije bilo mnogo krivo, jer je Futače mrzila iz svega srca. Ali kad malom nisu htjeli da kupe ni opravicu, ni opančiće, pa ga čak zapostavljali iza druge djece i u licitarskim darovima, koje bi poneki od ukućana donio sa sajma, tu se onda oštro bunila Ljuba, jer je njezin sin ipak bio zakoniti Futač, sa svim pravima, koja su i drugima pripadala.

U jedno dva tri maha, kad joj je već bilo dozlogrdilo, bježala je Ljuba kući, k svojima Dugijanima. Ali su je braća, bez velikih isprika, vraćala svaki put natrag Futačima, uvjeravajući je, da je kod Dugijana svoje dobila, i da tu nema šta da traži. Pri jelu i na dijelu ih dosta ima i bez nje. Osim toga u nje je i njezin sin, kojemu treba da čuva njegov dio na Futačevu gruntu.

Jedina joj utjeha bijaše mati. Ona bi joj kradom iz kuće davala po neki dinar, ili bi joj kupila maramu za glavu ili novu bluzu dala sašiti, da joj se nesretna kći bar za crkvu uzmogne malo bolje obući.

Ušiljio se i nekud oduljio onaj mali kukasti nosić Ljubin, a one žive, crne oči otvrdnule i otupile. Lišce joj, iako mlado i sitno, svenulo i upalo. Unatoč devetnaestoj godini mladost se otrcala, nestala. Eto što je udovica: osušena grana! Nitko za nju ne mari, nitko da je zaštiti.

— Ej moj Štefa, mili Štefa, da si ti meni živ, sêga toga ne bi bilo! . . . Al je tebe ladna voda progutala! . . .

Najmilije joj bilo ići na pašu. Kad je bila sama, mogla je bez ikakve smetnje da se prepusti ili dragim uspomenama ili još češće teškim mislima i strašnim osvetničkim osnovama. Jer nije bilo toga zla, koje nije ona poželjela Futačima. Kad je pak bila s drugim pastirima, imala je dosta prilike i vremena, da se pred kojom susjedom, uvijek pažljivom i zahvalnom slušateljicom, do mile volje istuži i na sve načine pokudi i ocrni svoje Futače.

Toga kiselog, tmurnog jesenskog dana bijaše Ljuba sama na paši. Ali ne dugo, jer odnekud ispao Imbra i bez riječi sjeo na neki panj i duboko, zamišljeno se zagledao u mokru zemlju. Blago je mirno paslo. Ljuba je pod pazu-

hom lijeve ruke stisnula bičalje i omašnu ambrelu. Istom je rukom podržavala okvir s vezom, u koji je pažljivo sa dva prsta desnice iglom uvodila svilene niti.

Bilo je to za svadbenu košulju djeveru njenom, tom istom Imbri. Počela je taj posao bila njena jetrva, ali kad joj se »kukac« stao praviti baš na desnom kažiprstu, utrapila je svekrva taj posao Ljubi. Jer do Svete Kate i do Imbrine svadbe nije bilo daleko!

— Imbra, je li vidiš, to je za tvoju rubaču! — dobacila mu Ljuba dobroćudno, jer od svih domara u Futačevoj familiji, on joj se jedini nije zamjerio. — Rubača bu gotova, ali ti još svoga ispita pred velečasnim nisi zvršil! ... Kak bu to? ...

Slegnuo Imbra ramenima i tanko pljucnuo kroza zube. Druge su misli mučile njegovu dušu.

— Je li ti znaš, da ja denes celi bogi dan nisem nijenoga čika, a kamoli cigaretlina ispušil?! — rekao je s dubokim, iskrenim uzdahom, kao da mu je to jedina briga.

— Kaj ti treba pušiti?! Em si još premlad, da bi si pluća troval ...

— Da, zato sem premlad, a za ženidbu nis'! ... Ej mili Bože, pa jošće k onomu popu na Bikovski Vrh iti, pak se dati spitavati i gnaviti ... Kad se toga setim, rajše bi ... ne znam bogme ni sam, kakvo bi zlo leže pretrpel! ...

Milo je bilo Ljubi, da to čuje. Jer nju je ta Imbrina ženidba strašno ljutila. Ne zbog Imbre. Na njega nije mislila. Nego je nju žderalo, što onom »starom gadu«, svekru njezinu Pavlu Futaču sve ide od ruke, kako god on samo zaželi. Eto na primjer sad, kakvu li je samo finu snahu izabrao: opet će dobiti i zemlje, i kravu, i novaca.

O, gdje su te strijele božje, da tu prokletu kuću Futačku već ne zapale?! ... Gdje je ta pravica, gdje dragi Bog, da sve to ne vidi?! ...

Tješile je babe, da Bog ne plaća svake subote i da se dan hvali tek naveče. Ali ljutom srcu Ljubinu teško je bilo čekati.

Zato, kad je velečasni pred tri dana najurio Imbru sa ispita, nitko se nije slađe nasmijao od Ljube Dugijanke. Neka mu je ta sramota, tomu Pavlu, svetom čovjeku, a kome sin ne zna pravo izmoliti ni očenaš! ...

Obradovala ju je i ona vijest, da se Francu Nemaku izgubilo prase, pa on zaintačio, da se svadba odgodi do proljeća. Eto, treći dan na izmaku, a praseta nema! ... Pavel je Futač mudar i premudar, a Nemak je tvrde glave! ... Sve bi se to još moglo raskopati i rastepsti! Tu je možda ipak prst božji! ...

Imbra je međutim stalno pljuckao kroza zube i uzdisao za cigaretom.

— Iskal sem Matu samo za jeden dim, i nij mi dal! To nije čovek, makar mi je i brat! — tužio se Imbra. — Ćaći se ne ufam ni spomenuti, jer me on sad ni gledati ne će. Nigde se nij' moći pomoći da bi čovek malo zapušil ...

Tu Imbra zastao, opet duboko uzdahnuo, pa kao za sebe promumljao:

— Samo jeno mesto znam, gde bi dobil kuliko bi štel!

— Koje je to mesto, i zakaj onda tam nejdeš? ...

— Je, to su ti pak drugi računi ... odgovorio Imbra važno.

Stala ga Ljuba zapitkivati i milo i fino, pa se Imbra malo pomalo izdao. Ispričao svoju nezgodu s Jagom Škrinjarićevom, svoje nekadašnje obećanje i kako ga sad cura snubi.

Davno već nije Ljubi oko tako živo sijevnulo kao sad.

— Jesi ti, Imbra, bedast! ... rekla mu je ona prijateljski. — Onakva cura, pak te snubi, i ti se još, bumo rekli, cifraš! Grunt nezin nije velik, to je istina, ali tam bi bil svoj gospodar. Kaj te bu doma zapalo puno više? ... Osobito poleg Mate! ... A kaj je cura malo stareša i malo na glasu, zato si glavu nij vredno treti. Poglej Franceka Sečnjevog ki je oženil Janu Brajkovićevu! I fačuka je predi toga z drugim imela, pa kaj joj sada fali! ...

Navela mu Ljuba još nekoliko primjera. Nahvalila mu Jagu na sve fele i načine. Nabacila mu, da može s njom najprije živjeti i »prez zakona«, a poslije će pop biti sretan, bude li se vjenčao i bez ispita.

Slušao to Imbra, slušao, klimao glavom, na tanko pljuckao i najzad se zamišljeno, s punim, dubokim uvjerenjem složio:

— Bogme, Ljuba, baš je tak, kak ti veliš! ...

*

Kad se hladan, jesenski mrak sasvim spustio na one tihe, sumorne brežuljke, Imbra se Futač, nemirna srca, odšuljao do prve kuće na Škrinjarić-brdu. Kucnuo je na mali žuto rasvijetljeni prozor.

— Kdo je boži!? . . . odjeknuo iznutra Jagin glas.

— Ja, Imbra! . . . odgovorio je momak tiho i plašljivo.

Čulo se iznenađeno, veselo:

— Je-je — kaj to znači? . . .

Brava škljocnu, vrata se otvoriše, i Imbra, bez ijedne riječi, šmugnu preko praga kao mačak.

VI.

POKVARENI RAČUNI

Odjeknulo zvono na vratima sakristije, a u crkvu uletješe, kao dva bijela miša, dva kuštrava mala ministranta u bijelim roketama, te se naglo zaustaviše kod glavnog oltara. Za njima požurio velečasni gospodin s kaležom u ruci.

Uskomeša se narod, netko da klekne, netko da uhvati bolje mjesto. Gore, na koru, netko psiknu: — Pst! Mir! —, a oštar glas dobaci: — Gazi! . . .

Zacvilio, zaškripio mijeh kao rasklimana vrata na štaglju, a iz orgulja provališe neobični i raznovrsni zvuci. Kao da su sletjeli sa svih strana svemira, i kao da još nisu ni odahnuli, niti se upoznali ni uskladili, već onako zadihani, iskidani i rastrkani zaplovili u pobožnu crkvenu atmosferu. (Ali tko je malo muzikalan, pa još dobro načuli oba uha, mogao bi u tom preludiju uhvatiti i neku ariju, nešto između valcera i drmeša).

Poslije nekoliko taktova te živahne predigre, nakašljao se orguljaš (inače u civilu domaći postolar) g. Miško Škanjec pa zapjevao drhtavim i malo promuklim tenorom:

— Ah, kud ću se uteći
u ovoj suznoj doli? . . .

Majstor Miško zapjevao, a narod tako gromko prihvatio, te nije ni trebalo da on i dalje troši svoje grlo. On je samo prstima vješto prebirao po tipkama, i tu i tamo dreknuvši davao malo brži tempo ili započinjao novu kiticu.

Po svom starom običaju, Pavel je Futač klečao blizu glavnog oltara, odmah do ulaza u sakristiju. Tu je bio ne samo bliži svećeniku i Gospodinu Bogu, nego se otuda i bolje vidjelo po crkvi. Osim toga bijaše to mjesto »prešti-manije«, časnije.

Tu je Pavel redovno napuštao sve svoje »svjetske« brige, sve svoje špekulacije i mudrolije, uznoseći dušu u nebeske visine čistom pobožnošću i razgovorom s dragim Bogom. Međutim danas mu to ni pored najvećeg napora volje nije uspijevalo.

Teško se dragom Bogu moliti, kad je srce puno i prepuno srdžbe i jada! . . . Sve je u njemu kipjelo kao valjda još nikada. Jer još nikada on nije tako što bio doživio! Tu su se najednom sastale: sramota, snebivanje, briga da se svi planovi ne pokvare i strah da sramota ne bude još veća.

Eto pred samu misu velečasni ga, već obućen u misno ruho, strogo zapitao:

— Slušajte, Pavel, što je to s vašim Imbrom? . . .

— A kaj bi bilo, velečasni? . . .

— Zašto nije došao danas na egžamen prije svete mise, kako sam mu naredio? . . .

— Kaj? . . . Kaj ni bil tu? — zabezeknuo se Pavel.

— Šta se vi čudite?! Vi možda još niste ni čuli, da se zadnji put kod mene jedva znao prekrižiti? . . . Hm, dečka bi ženili, da se dobroga miraza dokopate, a za kršćanski nauk vas nije briga! . . . I to još vi! . . . Pa onda, još nešto — tu je velečasni zastao, kao da se premišlja, bi li rekao ili ne bi — čuo sam, ali još nisam siguran da li je istina . . . To jest, da se vaš Imbra baš sad u ovo vrijeme spetljao s jednom starijom curom. Da li šta o tom znate? . . .

— Da bi moj Imbra? — zamucao, zgranuo se zaprepašten Pavel Futač . . . Ne, toga nisem čul! . . .

Velečasni međutim dohvatio kalež i uputio se s ministrantima pred oltar.

Pavlu Futaču pokislo perje. Stotinu ga muka uhvatilo. Da se to dogodilo u četiri oka, u zatvorenoj sobi, još i Bože pomozi! Progutao bi taj tvrdi žganac, strignuo ušima kao kljuse kad ga bičem opleteš, pa dobro. Ali to je bilo u sakristiji pred onim šmrkavcima — ministrantima, pred zvonarom i crkvenjakom, a bilo je i drugog svijeta: nekoliko

baba i dva-tri čiče. Oh, kako taj pop znade ugristi! Ljuće nego osa ili stršen!

Posramio se Pavel Futač, a osim toga sve mu bijaše sasvim novo, neočekivano i nerazumljivo. Šta je mogao?! Pošao je, gotovo zaglavinjao za velečasnim u crkvu na misu. Ali ga uto uhvatila za rukav baba Staža Škrinjarićka. Bijahu oni nekakvi deveti kumovi.

— Čujte, kume — šapnu mu ona tajanstveno, a prijateljski i rodbinski — ja vam bum povedala, kaj je z vašim Imbrom.

Pavel je Futač samo zastao, začuđeno i bez riječi. Baba je međutim dalje šaptala, nadugačko i naširoko. Uvjeravala ga, kako ona svakom dobro želi, kako se ona ni u čije poslove ne miješa i ničiju brigu ne brine (jer i svojih ima dosta), ali na kraju krajeva ispalo, da ona već tri jutra vreba Imbru, kad se on pred zoru šulja od Jage Škrinjarićeve.

— Od kakòve Jage? — zinuo Pavel.

— Pak od one stare dekle, kaj su joj otec i brat v Ameriki — čisto nestrpljivo odgovarala, sve šapćući, stara kuma... Ali kako ju je Pavel Futač gledao zablenuto, kao da se ne razabire, babi se učinilo, da čovjek još uvijek ne zna, o kojoj se to curi radi, pa nastavila da mu tumači:

— Prva hiža na našem bregu... Znaste ona, kâ je živela s Kranjcem.

— Razmem, kuma draga, razmem! — otkinuo se Pavlu Futaču uzdah dubok i bolan, kao da dolazi pravo iz pete. — Kaj tam, onakovoj da moj sin ide?!... A kaj on hoće pri njoj?...

— Hm — slegnula baba ramenima — to si morete misliti i sami!...

Da bi mu stvar razjasnila još potpunije, stara mu je ispričala, kako je jedne večeri, slučajno — bilo je to pred četiri dana — na svoje veliko iznenađenje opazila Imbru, gdje se ušuljao k Jagi. Odmah joj se učinilo, da tu ne će biti čisti računi, jer ona dobro pozna Jagu — čak su i neki rod — pa joj zato nije bilo teško paziti čitavu noć. Bijaše joj zgodno, jer joj je postelja do prozora koji gleda taman u Jagino dvorište, a osim toga je poslije pola noći izlazio mjesec. Tako je ona svu božju noć, krunicu moleći, vre-

bala dok nije uvrebala... Zato je eto sigurna u ovo što njemu priča i mogla bi na to prisjeći i pred Božjim Prijestoljem, ako bi trebalo. Jer ako je i stara, oči joj i uši dobro služe...

Povjerit će mu još krupniju novost: da je čula od više susjeda, baš na putu u crkvu, kako se Jaga pred njima upravo toga dana pohvalila, da od Imbrine svadbe s Baricom Nemakovom ne će biti ništa, nego da će Imbra biti njezin, t. j. Jagin. To je, eto, jutros čula, a on neka vjeruje ili ne —, kako mu drago!...

Pavel Futač nije ni znao kako se rastao s razgovorljivom kumom i kako je dospio u crkvu. On je tu klečao kad su drugi klečali, ustajao kad su drugi ustajali, križao se i na glas molio kad i svi drugi, ali sve to u teškoj magli.

On je jedva čuo i razumio propovijed g. župnika, koja je baš toga dana, izuzetno, živo zainteresirala i najpospanije vjernike, pa čak izazvala i vrlo živa objašnjavanja, što se rijetko kada događalo. Jer su ljudi slušali te nedjeljne prodike, kao što su i molili molitve, automatski — kao nešto što spada u propisani obred.

Sve te bogobojazne priče iz života svetih, dirljive pouke o poniznosti, o preziranju zemaljskih dobara, o ljubavi prema Bogu i bližnjemu i o drugim dužnostima kršćanskim — sve je to dobri narod slušao s poštovanjem i sa strpljenjem, ali te su svete riječi prošuštale kroz uši, kao šišmiš kroz večernji mrak, ostavljajući iza sebe samo neki kratkotrajni šum. Da je bilo zapitati kojegagod od vjernika, da ispriča što je velečasni govorio, svaki bi se našao u neprilici, i onaj koji je blaženo drijemao, kao i onaj koji je pažljivo slušao.

— Kaj ja znam!... odgovorio bi zacijelo, slegnuvši ramenima. — Nu tak... lepo je prodekoval!

Osim, dakako, ako je u propovijed ušla koja sasvim domaća i aktualna stvar. Ako je bilo šibanja kakvog nevaljalstva ili kakve sablazni. Osobito je bilo živo i veselo, kad se točno razabiralo na koga velečasni cilja...

Ova nedjelja međutim imala je sasvim drugo značenje, pa tako i propovijed. Jer toga su dana i na toj misi prvi put u njihovoj crkvi planule električne žarulje. Prva električna rasvjeta na Bikovskom Vrhu!

Vjernici te župe nisu mrzili svoga župnika, ali ga nisu ni voljeli. Nije im se sviđalo, što je možda presavjesno ubirao svoje lukno, uveo neke nove običaje, a sa željom »da ih nauči redu«. No najviše im bijaše krivo, što je bio zakleti protivnik i neprijatelj njihove stranke. Jer oni su se i Boga bojali i vjerske dužnosti prilično uredno vršili, ali izvan crkve, u svojim željama i zahtjevima, u politici, samo su se svoje stranke držali, njoj vjerovali i za nju i za svoje pravice spremni bili i poginuti.

Gospodinu župniku to nije bilo pravo. Htio je on da njegovi župljani i van crkve misle kao i on i da za njim složno idu, da glasuju kako on rekne, i tako dalje.

Kad nije išlo milom, znao se pop i uzjoguniti, znao se zainatiti. Pa kad bi se pod lipom, ispod crkve, održavala kakva skupština, koja nije njemu bila po volji, on bi davao zvoniti u sva zvona — pa makar i za dušu svoje prababe . . .

Bijaše zbog toga i gadna rusvaja: razbiše jednom vrata zvonarnice, porezaše užeta od zvona . . . Grozili se da će mu posjeći vinograd, kao što su to bili već učinili njihovi susjedi u Kupskom Dolu svome popu. Imao je tu posla i srez i sud, a o žandarima da se i ne govori . . .

Nisu dakle voljeli svoga župnika, ali su mu priznavali »da se drugač reda drži«, a kako je imao u svojim rukama kreditnu zadrugu, pomalo su ga se i pribojavali.

Cijena mu još više poskočila otkako je bio uveo električnu rasvjetu u župnom dvoru i u crkvi, podigao Narodni dom i uveo kino-predstave, prikazujući Muku Isusovu i druge svete stvari. Vidjelo se, ne misli čovjek samo na sebe, nego vodi računa o napretku župe i o prosvjeti naroda.

Te nedjelje dakle, kad su oko slike na glavnom oltaru i na oltaru Majke Božje planule sitne žarulje u svim bojama, svi su se osjetili nekud naročito svečano. Bilo je tu baba i starih čičica, kojima je ta »letrika« bila pomalo i sumnjiva. Kao da to nije, Bože nam prosti, bez vraga, pa makar svijetlilo i u kući božjoj. Ali lijepo je bilo, o tom ne bijaše sumnje!

Zato im je baš toga dana velečasni govorio u propovijedi o napretku čovječanstva, o suvremenoj tehnici, o Americi, o radiju, o aeroplanima i o elektrici. Tumačio im, kako svi ti pronalasci mogu biti od velike koristi čovječanstvu,

samo ako se pametno, pošteno i na slavu Božju upotrebljavaju.

Na kraju im je rekao:

— Ali zato što ja imam radio, pa po njemu čujem sve vijesti i muziku iz čitavog svijeta, zato što sam uveo u kuću i u crkvu električnu rasvjetu, nemojte misliti da ja znam praviti tuču, kao što neki od vas još uvijek vjeruju. Tuču može poslati samo dragi Bog, a ne ja! . . .

Narod je to sve pažljivo slušao. Nitko ni da bi okom trenuo, ali svi su kao jedan mislili: — Moreš ti nama pripovedati kaj te god mila volja, ali toga ti ipak ne bumo veruvali! Biti pop, dvanajst črnih škol' izvučiti, pak da ne bi znal tuču napraviti?! . . . A zakaj je i ovoga leta potukel led sê vinograde osim tvêga, sunce ti tvoje popovsko?! . . . Elektriki sâka čast, ali kaj se leda tiče, tu bi se i ti mogel malo pričuvati . . . Jer ak' nam ga još jemput-dvaput pošalješ, znal bi i ti nastradati, samo na drugi način! . . .

Takva je otprilike misao prošla u taj čas kroz sve one ozbiljne i pobožne glave. Jedino mozak Pavla Futača nije tako odgovarao. Nešto zbog toga, što Pavel uopće nije volio buntovničkih ideja, a još više stoga, što je on čak i u tom trenutku imao pred očima i u svijesti samo svoga Imbru.

Bila mu je puna glava . . . Oštar prijekor velečasnoga zujao mu neprestano u ušima, a otkriće babe Staže naprosto mu je mutilo svijest. Na ljutito stisnute zube stalno mu se gurale teške kletve i on ih je jedva zadržavao, sve opominjući sama sebe da je u crkvi, pred glavnim oltarom . . . Jedva se otimao zavodljivom, prokletom osjećaju, da bi mu laknulo, samo da mu je opsovati ali glasno i sočno, što no riječ, hrvatski, makar i najmanjeg sveca.

Doista takve bruke i sramote još nije nikad doživio. Jer iako mu i jest koji posao ispao malo nezgodno, kao ona pripovijest s Ljubinim hiljadarkama, sve je to ipak izgladio fino i spretno. Ali ovdje mu je prijetila velika nevolja. Taj mu je benasti Imbra baš zamijesio tvrdu pogaču. Jer s Nemakom bijaše i bez toga teško. Zbog onog praseta digao je toliku graju, kao da se svadba ne može održati i bez prasetine. Sam on, Pavel, svakako je jači gazda od Nemaka, pa i ne misli da kolje svinjče. Skroman je narod u Bikovskim Goricama, pa gosti ne će prigovarati, bude li samo

dobra gulaša, čvrste govedine... Za one »bolje« bit će i pilića i kokoši... Dakle, zbog takve sitnice odgađati svadbu, stvar je pomalo i sumnjiva. Jer je Nemak »mudrijaš« svoje vrste, pa je to možda samo njegova, što se kaže »politika«, ne bi li s vremenom razvrgao i zaruke i vjenčanje! Tko će Nemaku zaviriti u glavu?!...

Sad samo neka još dozna — a kako ne bi doznao? — da se Imbra kraj isprošene mu cure spetljao s drugom, onda je sve propalo!... I to sve na ruglo i na štetu njegove, Pavlove kuće.

Kakva bi to doista bila šteta! Nikad više takve prilike kao što je ova Nemakova kći! Tu su gotovi novci i dobar komadić zemlje — čisti računi!

Pa sad da mu sve upropasti ovakav blesavi nezahvalni sin!

Oduvijek bijaše odmjeren i uzdržljiv Pavel Futač. Djece svoje nije tukao ni kad su bila malena. Prepuštao je to ženi. Ali sad je imao iskrenu i krvoločnu želju, da tom grešnom Imbri istegne i ne samo istegne, nego da mu iščupa ušesa iz lude glave, kao dvije mrkve iz vrtne zemlje.

— Pak da Imbra i spati ide k Jage?!... Je li bi to čovek mogel verovati?... u vrtlogu crnih misli zasinulo mu i ovo pitanje. Pitanje svakako vrlo mučno. Jer se tako što već davno nije čulo ni u njihovoj župi ni u općini. (Ako je već štogod bilo, to se udesilo ili gdjegod na paši ili u šikari i šumi, na kakvoj svadbi ili u sličnoj zgodi i prilici. Ali da bi momak otišao k djevojci na konak, nije se dalo zamisliti već i zato, što su svi domari spavali u istoj sobi!) Pa sad eto njegov rođeni sin takva čuda stvara, oca svoga sramoti pred selom, pred cijelim svijetom, pa još i pred popom, s kojim je Pavel na svu silu htio da se opet sprijatelji.

Sve to neka bi i bilo Nečastivome na čast i veselje, ali kako je baš Imbra morao natrapati na tu curetinu?!... Otkuda to?... I kako se to samo s njom tako krasno spregao, te se ona već eto i hvali, da će se Imbra oženiti njom, a ne Baricom Nemakovom?

Tu je Pavlu Futaču prosto pamet stala. Sva su ta pitanja iskrsavala i gubila se bez reda, napreskokce i pojavljivala se opet — sve to u tjeskobnom i ludom metežu.

Jer Pavel o svim sitnim događajima, koji su pomalo doveli do ovakvog zapleta, nije uopće imao ni pojma. Na onu komediju s bukvićem i gaćama, kojoj se nekoć smijalo svih sedam brda, on je bio sasvim zaboravio. O sastanku Imbre i Jage, odmah poslije neuspjelog ispita, nije ništa ni načuknuo, a nije mogao ni naslutiti, kako je tu Ljuba, njegova snaha, zlobno umiješala svoje tanke prste. Kako je na kraju krajeva, sve radi puste želje za duvanskim dimom, šašavi pušač odjurio u kuću, gdje se pouzdano nadao, da će mu se želji udovoljiti, štono riječ, iz oka ili iz boka.

Momak se doista i nije prevario. Jaga se bila užurbala kao da je došao nekakav gospodin. Iznijela odmah pehar mošta, koji je već skoro otkipio i bio luđi od samoga vina.

Radi reda i pristojnosti Imbra je popio čašu, ali je odmah zatim bez ustručavanja iz dubine svoje duše poluglasno zavapio:

— Od jutra nisam još nijednu zapalil...

Skočila Jaga. Zabrinula se — teška stvar — njih dvije ne puše, to se razumije, a muške glave u kući nema. Ali hitra bijaše u nje pamet. Dosjetila se brzo. Odjurila u mrak do treće kuće, do svog stričevića Miška. Upala u sobu kao vjetar i zakukala kao kukavica:

— Moju Magu boli zub, da poludeti hoće!... Oj Miško, ti si dober i predober, bi li mi štel dati šaku duhana?... Ja ti platim na koji god način, samo ju siroticu već gledeti nemrem kak se sirota strašno muči. Kad zapuši, morti joj bu leže!...

— No dobro, dobro — rekao je Miško — kad je za lek, onda mora biti!...

Bilo je u Miška domaćeg »arnauta«, koji je on znao i posijati, i uzgojiti, i ubrati, da ga nije zapazilo oko ni financa, ni žandara a niti kojeg ljubeznog susjeda. Tako je eto Jaga, smijući se pobjednički, donijela dobar zamotak fino izrezanog duhanskog lišća, te Imbri samo sijevnuše oči od veselja. U tom trenu smotao on, novinskim papirom, cigaretu debelu kao palac, pa zadimio kao turski car.

Tu ne samo da se osvijestio od dugačke muke i od puste želje, nego se sav kao preporodio. Oživio i razjunačio se, pa s pravim muškim tekom iskapio i drugu čašu mošta. Pile su i domaćice. Jaga kikotala, zapitkivala i brbljala svašta,

dok je Maga tek ovda onda neku priklopila. Bilo je sasvim prijatno. Momak se zanio. Sa zahvalnošću, s udivljenjem gledao je u Jagu.

— Itak je to fajn ženska! . . . I fletna je i spametna je! I dobro srce ima! . . .

Najednom stala cvrčati svjetiljka. Pogledaše, a ono nema više petroleja. Lampa se gasila, tama se hvatala. Imbra ustao.

— Onda, fala lepa na duhanu! . . .

Pošao on prema vratima, Jaga za njim. Na pragu povukla ga za ruku, pritegla ga snažno k sebi, cmoknula ga, sve u pomrčini, baš u usta i šapnula mu toplo, zavodnički:

— Pak moreš i ostati . . .

Ušeprtljio se, ustreptao neiskusni momčić, čudnovato mu zaigraše koljena, trnci mu prijeđoše preko leđa, srce od uzbuđenja skoči u grkljan. Bez riječi (jer bi mu se jezik zapleo), tapkajući kroz mrak kao da ide preko brvi, držeći se Jage kao slijepac, Imbra se tiho dohvatio njena kreveta.

Tu je i ostao sve do pred svitanje. Kroz polumrak krenuo se natrag, žureći preko polja i šikara i hvaleći Bogu, što sunce tako kasno izlazi pa vrativši se kući, uvukao se krišom na svoj ležaj u staji.

Tako je lijepo počelo i još se ljepše nastavilo.

Da je Pavel Futač kojim slučajem sve to znao, možda bi koliko-toliko razumio zabludu grešnog sina. Možda bi i njegov gnjev bio blaži. Ali ovako njemu se sve mutilo u glavi.

Jedva je dočekao da se misa svrši, i protivno od svog običaja, i ne čekajući da svećenik ode od oltara, išuljao se napolje. Stao pred crkvena vrata pazeći budno, ne bi li ipak gdjegod ugledao sina. Oprezno je upitao neke od njegovih drugova, da li su ga vidjeli. No nitko Imbru nije vidio ni u crkvi ni putem. Dečka doista nije bilo. Dalje nije pitao, jer svoje prave brige i račune Pavel nije volio da iznosi na svijetlo. Štogod se dalo, on je brižljivo krio.

Pod lipom zadrndao bubanj i svijet nagrnuo da čuje pandura i općinske oglase. Iskoristio Pavel Futač tu priliku pa se neopažen odvojio, te spustivši se polako niz strmu ulicu Bikovskog Vrha požurio kući.

Sad kako bilo da bilo, on se sjeća dobro, trijezan je, da je Imbru još jutros vidio kod kuće, gdje se spremao za crkvu. Samo je grdno pogriješio, što ga nije sa sobom poveo, nego otišao prije, bez njega.

Gdje bi samo mogao biti i kud li se to uputio taj deran? A kamo, ako ne k Jagi?! . . . Tamo je njemu ljepše nego u crkvi! . . .

U tim je mislima bio stigao i do puteljka, koji se odvaja prema Škrinjarićima. Uzdahnuo je očajnički, uzdigao oči najpobožnije prema nebu, ogledao se da li ga tko vidi, pa se polagano stao penjati vijugavom stazom. Staza ga dovela u šikaricu, iza koje se pružila mala ledina i naselje Škrinjarića. Taman da iz šikare iziđe, kadli začu nekakvu graju.

Prišuljao se polako, stao iza jednog grma, pogledao dobro i zgranuo se.

Franc Nemak, otrcan, okrpan, neobrijan i u svakodnevnoj musavoj košulji (slabo je on mario za nedjelje i blagdane) jednom je rukom držao na dugačkom užetu privezano prase, a drugom se po svom običaju razmahivao, čas grozeći se, čas hvatajući se za srce i glavu. Prema njemu, pored malog stoga sijena, neustrašivo se ustobočila i podbočila objema rukama Jaga Škrinjarićeva. Sav joj se okrugli obraz zažario, a iz onog zrikavog oka sijevala vatra.

Spor je, svakako, bio vrlo zanimljiv. Na nekakav zagonetan način Nemak je doznao, da se njegovo krme krije u Jaginu svinjcu, i takvo otkriće, dabogme, nije moglo proći bez dostojne galame. Sve što od Škrinjarića nije otišlo u crkvu, bilo zbog nekog posla, bilo što ne bijaše valjanih cipela ili kaputa, sve se to sad izvuklo iz kuća, istegnulo vratove i naćulilo uši. Neki bliži, prvi susjedi polagacko i došetali »na lice mjesta«.

Ali Pavlu Futaču zakrvavile se oči, kad je među Škrinjarićima ugledao svoga Imbru. Odbija dečko dimove gospodski, pa mirno i bez uzrujavanja promatra čas svog budućeg tasta, čas Jagu.

— Ja nisem kriva — derala se ova, nastojeći iz petnih žila da je svi čuju i da je Nemak razumije. — Pajcek je sam simoka došel. U kvar mi je zašel i ja sem ga zaprela, kak je i red. Eto baš je i Imbra tuda prešel. Je li istina? —

pozvala ona Imbru za svjedoka, a ovaj se malo lecnuo, bez riječi kimnuo glavom, i, možda od neprilike, odbio dva-tri jača dima.

Upitala je svečano i Magu, koja je po običaju izvirivala kroz napola otvorena vrata, i Maga je to, stisnutih usana, samo nijemo potvrdila.

Međutim Nemak se na to nije osvrtao. On je i dalje vikao, šuplje i raskidano, ali ipak tako, da se moglo razabrati: da je Jaga tatica i kradljivka, i da bi je trebalo predati žandarima.

— Nikoga se ja ne bojim! — lupila se cura šakom u prsa junačka.

— Ja pajceka nis fkrala, neg sem ga pošteno spremila. ... Znam je kaj je red i zakon! ...

— No zakaj ga onda nisi prijavila? — umiješao se mirno i sudački stari Toma Škrinjarić, kojemu je bilo do časti i poštenog glasa njihova naselja.

— Komu bi ga prijavila? ...

— Bože moj, selskom starešini ili, bumo rekli, općinskom poglavarstvu! ...

— Ja z općinom nikakvoga posla nimam! — odsjekla Jaga ukratko.

Tu se ponovo uzvikao Franc Nemak. Očito je bilo, da joj prijeti žandarima, sudom, zatvorom i globom. Ali ni Jaga nije ustupala. Drsko se isprsila pa u lice dobacivala Nemaku oštro i koliko god je samo mogla razgovijetno:

— Još bi vi meni morali platiti! ... Da, da, pla-ti-ti, jeste li razmeli? Kaj sem vam ga tak fino ranila četiri dane.

Digao šaku Nemak i zviznuo bi je strašno, ali se prase počelo otimati i skičati. Zato ga je samo odmah, grozeći se Jagi rukom, potjerao i, vičući, uputio se svojom stazom.

Jaga teško uzdahnula. Baš joj je bilo žao hranjenika. Sasvim se uživila da je njezin, kao da ga je sama odgojila.

Pavel Futač nije mogao više ostati u svom zakloništu, nego pošto je opazio da mu »prijatelj« Franc kreće u susret, izišao iza grma kao da je upravo u taj čas stigao. Sreo se s Nemakom, ali ovaj je bio previše zauzet svojeglavim svinjčetom, koje se otimalo, kao da mu je žao otići od nove gazdarice, te je Nemak nešto — Bog bi ga razumio šta — zakriještao i prošao. Pavlu Futaču bilo je to sasvim drago,

ali Jaga i Imbra, kad ga ugledaše, odrveniše. Jagi, koja se još nešto prepirala sa svojim susjedima, naprosto zapeo jezik.

Ali i Pavel je utrošio mnogo snage i milosti božje, kad je sasvim mirno i pobožno rekao:

— Faljen Isus, dobri ljudi! ...

— Na sê veke budi faljen! — odgovorili mu malo začuđeno Škrinjarići. Samo Jaga i Imbra otvoriše doduše usta, no ne probijeliše ni jedne.

— Kaj ti tu delaš, dušica draga? — zapitao otac sina ljubezno, ali glasom drhtavim, ledenim.

— Tak, došel sem! — promucao nesretni Imbra.

— Došel se dečko malo zabaviti! — dobacio zlobno jedan od Škrinjarića. — Pri nami je denes veselo! ...

Međutim Pavel nije imao volje za nezgodnu šalu i nije ga zanimalo čak ni nenadano otkriće Nemakova krmka.

On je samo mirno, hladno, skoro bezazleno rekao:

— Ja sem se pak simoka navrnul, jer sem čul da je tu prijatel Franc ... Ali vidim da je srdit, pak ga bum po podne doma poiskal! ...

Tako je blago i mudro govorio Pavel, a onda je dodao sasvim hladno:

— Imbra, idemo doma. Ti tu posla nimaš! ...

Pokunjio se Imbra, ispod oka kukavički pogledao Jagu i pošao za ocem. Bez »zbogom«, bez riječi.

Jaga je stajala kraj svog stoga sijena, i kako Futači pođoše, njoj se ruke, što su dotle bile ratoborno podbočene o široke kukove, nemoćno spustiše. Oči se zalile suzama.

— Ej Jaga, Jaga — pecnu je Janko Škrinjarić obješenjački. — Denes ti nij svanula nedelja, nek baš črni petek!

— Bogme ode ti i pajcek i mladenec! — dodao drugi uz grohot čitava društva. — Ne bu ni smoka ni skoka! ...

Tu planule Jagine oči. Lice se zažarilo. Futači otac i sin nisu bili daleko odmakli. Potrčala Jaga za njima nekoliko koraka, pa, podbočivši se opet, junački zaviknula:

— Imbra-a! Oj Imbra! ...

Sve u hodu iza oca, Imbra se plašljivo i samo napola ogledao.

— Jesi li čul, oj Imbra?! ... Je li to konec i kraj? — vičući iz svega glasa pitala je Jaga. Od prve se neprilike

sasvim oporavila. Živo ju je zapekla tako podmuklo nanesena uvreda. Uvidjela je, da je Pavel otkrio trag i da je sva njena osnova propala, pa joj srce planulo srdžbom.

Imbra pak uvukao glavu među ramena kao kornjača. ni glasa da bi dao. To je još više uvrijedilo iskusnu curu.

— Kukavica si ti, a ne dečko! Bogec bistrički, tolvaj i prevarant, kak ti je otec, ki bi svecima prste štel pojesti od svetosti, a prevaril bi gde bi koga mogel! . . .

— Tak, tak, Jaga, samo oštro! . . .

— Poveď ti njima sê, kaj ti na srcu leži! — podbadahu je veselo njeni Škrinjarići.

— Je li to fala za onaj duhan, kaj si mi ga popušil? — nastavljala ona žučljivo. — Bogme ga buš i platil! Budeš, ja ti velim! . . . I k popu bum otišla i bum te tužila, da si meni ženidbu obećal! Sram te more biti! . . . Zaklel si se, a sad si podvlekel rep kakti cucek, pak i jesi cucek, cucek krvavi! . . .

Ispraćeni tim oštrim riječima, koje su ih gonile i stizavale kao ljute ose, nestadoše Futači. Zamaknuše iza brda u šumicu, a ne osvrnuše se nijedamput.

Sad je tek zaplakala Jaga. Grunuše krupne suze kao ljetna kiša. Ali žao joj bilo čistih, novo vezenih rukava i paradne pregače, pa zato ražalošćena cura iščupala iz plasta dobar rukovet sijena te njime ubrisala zaplakane oči. Tako je, sve jecajući i psujući, i unišla u kuću.

Sve dok nisu dublje zamakli u šumicu, nisu Futači probijelili ni jedne. Imbra se zgurio i najradije bi pobjegao netragom. Pavel, otac mu, mumljao je nešto i tu i tamo iz dubine duše uzdahnuo, zastenjao.

— O moj Bog, kaj čovek sêga ne doživi na ovomu svetu!

Kad je Jaga umuknula, nenadana tišina puste šumice poklopila ih neugodno. Imbra je od te tišine nekako protrnuo, a oca mu smetao i upravo izazivao i sam odjek koraka nevrijednog sina iza leđa.

U po šumice stari se naglo zaustavi, stade pred sina pa upilji strogo svoje sitne oči:

— Sad ti, dušica draga, budeš meni povedal, zakaj nisi denes došel v cirkvu? . . .

Odgovora nije bilo.

— Je li ti znaš — nastavio Pavel uporno — da se velečasni strašno srdi i da sem ja za tebe dobil grdo po nosu?!

Ukočio se Imbra, stao gutati slinu, pogled upro u zemlju. U blizini, u jednom grmu, zakliktao kos. Negdje prasnula suha grana, šušnulo suho lišće. Sve skupa, vrlo neugodno.

Pavel Futač nastavio neumorno svojim pitanjima, ali sve strože, sve ljuće:

— A kaj si ti iskal pri ovoj curetini, ha? . . . Pak kakovo je to obećanje, kaj tu ona laje za nami, je li? . . .

Sad je Imbra podigao glavu i s nekom čudnom hrabrošću jasno i glasno odgovorio:

— Ja se mislim k njoj priženiti! —

— Ha, tak je to! — ciknuo je Pavel, i tu ga je najzad ostavila njegova diplomatska mirnoća.

Zaletio se on na Imbru, pa ščepavši ga objema šakama za ušesa, stao ga drmusati divljački. Novi paradni šešir sletio s Imbrine glave na mokru zemlju i suho lišće.

— Ha, tak je to! . . . Priženit bi se štel! . . . Pak k onoj mrcini i palandri, i k onoj sirotinji, kâ je kruha i sama gladna! . . .

Tresao je Pavel Imbru kao zrelu krušku, a ovaj, da se obrani, zgrabio ćaću za ruke. Ali stari nije lako puštao.

— Ja ti bum pokazal! — dahtao on razjareno. — Ja ti bum pokazal, kam se ti buš priženil?! . . .

— Ne bum . . . ne bum — jaukao Imbra ponizno i plačući. — Samo me pustete! . . .

Pustio ga Pavel, ali se i sam strahovito zaduvao, gotovo obnemogao od goleme ljutosti. Zubi mu cvokotali, sav je drhtao.

Imbra najprije podigao šešir sa zemlje, zagledao se u nj kroz suze, kao da u njemu vidi supatnika, pa četkajući rukavom sa škriljaka lišće i blato, požurio ispred ćaće, plačući i jecajući. Uši mu se zažarile kao gljive na panju, i sve mu se činilo, kao da su mu za dva pedlja narasle. Za njim u stopu kaskao Pavel, dašćući i psujući neprestano.

— Ja ti bum pokazal, dušica draga! . . . Je li se tak roditelji preštimavaju? . . . On bi se priženil! Komu? K onoj — nije vredno samo jezika blatiti — sram te bilo! A kaj si curu isprosil, kaj je to? Ha? Curu isprositi, kaparu platiti,

pak onda k drugoj otiti! . . . Je li to red i poštenje? . . . Tolvaj božji, fakin . . .

Malo pomalo smirivao se Pavel pa napokon i umuknuo. Stao misliti, što će i kako će. Treba čvrsto držati Nemaka, a još bolje njegovu babu i curu, da se ženidba ne razbije . . . Treba i Imbru stjerati u red, poučiti ga u vjeronauku, paziti da se ne skita noću. Dečko je sad valjda dobio prilično straha, a možda će mu se i glava bolje otvoriti.

U tim mislima stigao on do kuće, već prilično miran, a i Imbri se suze posušile.

Od toga se dana budno pazilo na momka. Kolikogod ih je bilo u kući, svi mu solili pamet, zabijali mu kršćanske istine u tešku glavu, samo da odvali nekako taj ispit. Napokon je s ocem otišao k popu, a ovaj ga najprije nemilo izgrdio, ali u pitanjima bio blaži, te se Imbra na kraju pokazao dostojnim sakramenta ženidbe.

Kako ni od strane Nemakove nije prijetila nikakova opasnost, Pavel se Futač ponosno vratio kući sa Bikovskog Vrha.

— Sê je v redu, Bogu budi fala i dika — saopćio on pobjedonosno svojim ukućanima. — V nedelju buju mladenci prvi put ozvani, a na svetu Katu bude svadba, ako Bog da! . . .

Svi su tu vijest primili sa zadovoljstvom. Samo je Ljuba Dugijanka u svojoj ojađenoj duši otrovno zasiktala:

— Ej, vrag je tebe stvoril i dal, rauber stari, kaj buš ti zbiljam sê nadmudril i nadjačal?! . . . No, to bumo jošće videli! . . .

VII.

SVADBA

Sve je teklo propisanim redom.

Jaga Škrinjarićeva, koliko god se hrustila i prijetila, da će Imbru tužiti velečasnom g. župniku, kako je on njoj obećao ženidbu prije no Barici Jaguštovićevoj, i tako spriječiti vjenčanje, nije imala petlje ni da priviri na Bikovski Vrh. Uostalom Pavel se Futač i nije ozbiljno bojao njezinih prijetnja, tek mu je bilo nelagodno pri pomisli, da bi možda morao još jednom sa župnikom raspravljati o grijesima svoga najmlađeg sina.

U pobožnu njegovu dušu malko je nemira unijela i snaha mu Ljuba.

Od nekog vremena ona se doduše bila sasvim smirila. Prestala kukati i naricati za svojom Belavom i za svojim hiljadama, nije više glasno klela svoju ludu glavu i tuđe nepoštenje. Svekru joj Pavlu već skoro odlanulo. Ponadao se čovjek, da joj je dragi Bog prosvijetlio pamet.

Ali na tri dana pred svadbu uhvatila ga Ljuba na samu, pa ga mirno, tiho, ali opet strogo zapitala:

— Čujte, japa, vi sad dobite od Nemaka puno hiljad', pak mi valjda bute dali ono, kaj ste mi dužni! . . .

Namrgodio se Pavel Futač, pokušao da se ljubazno nasmiješi, ali odgovorio je kiselo, s dosadom:

— Dušica draga, daj si dopovedati: ti penezi nisu moji, neg' Imbrini . . . Ž njimi ja raspolagati ne smem! . . .

— A joj mene — zavapila Ljuba očajno — kaj vi mene za tak bedastu držite?! . . . Kdo bu raspolagal, ak ne bute vi! . . . Ja vas samo pitam: bute li mi dali ili ne . . .

Slegnuo Pavel ramenima, othuknuo nestrpljivo (jer teško je žensku pamet osoliti!).

— Nemam ja časa s tobom praznu slamu mlatiti! Imam ja druge brige i posla! . . . Zato me, dušica draga, pusti s mirom! . . .

— No dobro, dobro — odsjekla Ljuba resko i tvrdo — ja sem vas samo zapitala! . . . pa je još dodala, ali s ljutom prijetnjom u glasu i u blijesku crnih očiju: — Samo vi zapamtite, to je kakti za zadnji put! . . .

Tako su se i rastali. Pavel je nešto mrsio kroz zube i mrmljajući odšvrljao u susjedstvo, dok je Ljuba, stisnuvši usta, blijeda od srdžbe i očaja, digla k nebu svoje dvije sitne, ali zgrčene pesnice, bez riječi.

U pripremama, u trčkaranju, u pozivanju gostiju, u dogovaranju s budućim »prijateljima« Jaguštovićima, prošlo je vrijeme pa je Pavel lako zaboravio Ljubine grožnje. Uostalom on ih se naslušao dosta, i od toga ga nije mnogo boljela glava.

Uglaviše da svadba traje samo dva dana i dvije noći. Prvi dan da se bude kod cure, i to uoči vjenčanja, kako je to običaj na Bikovskim Goricama. Otuda da se pođe u

crkvu, a na povratku da možda još malo svrate k Nemaku, i zatim se otpute k mladencu.

Čitavo Jaguštović-brdo svojski i junački sudjelovao na svadbi Francove kćeri. Svima svanuo svetak!

Drukčije nije moglo ni biti. Prvo, morali su biti svi pozvani, jer su svi Jaguštovići bili ako ne baš rod, a ono svakako »Pomoz Bog«, ili kumovi ili bar susjedi. Drugo, trebalo je posuditi od nekoga lonce, od nekoga tanjire ili stolce, a i Francova je kuća bila premalena da se u njoj sve obavi, pa se i zato išlo u susjedstvo. Kuhalo se u susjednoj kući stričevića Ive, dok se mlada imala za vjenčanje opremiti i vijencem okititi kod tetice Janče. Samu večeru i čast trebalo je održati u Nemakovoj kući, u velikoj sobi, iz koje su bili uklonjeni svi kreveti i sve što bi moglo smetati. Samo u komori je ostalo vino. Tu je bilo priručnije, sigurnije.

Već su do podne stali stizavati gosti, oni izdaljega, a do večere nagrnulo u kuću i pred kuću svijeta zvanog i nezvanog, muškog i ženskog, pa i dječurlije, koja se između nogu starijih plela i preganjala u sav mah. Što je bilo pozvano, bliži rod i ugledniji znanci, to je ulazilo u kuću, pozdravljalo se s domaćima, ženskadija se srdačno i milo grlila, glasno i sočno ljubila i cmakala, dok su muški gledali da uhvate bolja mjesta. Nezvani su krstarili oko kuće, bez ustručavanja zavirivali kroz male prozore i kroz vrata, a zagledali su i prijeko kod Ive, gdje se kuhala i spremala večera.

Tu je bilo čitavo jato ženskadije, sve kuharica, reduša i pomagačica, raznih strina, kuma i tetica. Kuharice, starije žene, bile zajapurene i zabrinute, a od vrućine marame privezale na zatiljku, dok su reduše bile bez marama, sa cifrasto izvezenim poculicama. Na svima čista, paradna rubina, tek su preko šarenih vezenih zaslona stavile bijele proste pregače.

U sve njih ušao neki blaženi duh najiskrenije sloge i ljubavi. Svaka je htjela da svojom spretnošću, svojim znanjem i iskustvom što više doprinese, da večera bude što bolja. Zato se tu trčkaralo, vikalo, opominjalo, guralo. Kuhinja plovila u oblacima dima, a u loncima jelo bućkalo i cvrčalo, da je bilo milina okom pogledati, a još više nosom pomirisati.

Domaćica, sretna mati i mučenica Bara, bila je u svečanom ruhu i svečanom raspoloženju. Ona te večeri nije ništa radila, (uostalom naradila se tih dana, kao nikada do tada!), nego samo goste dočekivala, ali se nije mogla oteti, da zabrinuto ne zaviri čas u kuhinju kod Ive, čas u komoru, čas u sobu.

Pored svega nastojanja da prema svakom bude prijazna i vesela, kad bi je bio tko bolje pogledao, vidio bi da je umorna i žalosna. Ali srećom nitko se nije upuštao u takvo promatranje.

Njezin Franc Nemak bijaše neobično usplahiren, ne znajući ni šta bi ni kuda bi. Nelagodno se osjećao u svetačnom odijelu i čistoj košulji, a u onoj graji i gužvi teško se sporazumijevao s ljudima. Zato je tim revnije donosio vino na sto i širokim, ljubeznim gestama nudio goste da piju.

Samo mu je krivo bilo, što od pozvane gospode nije još ni jedan došao. Župnik na svadbe nije nigda dolazio, pa se i Nemaku ispričao. Ovaj se teško pomirio s time. Tä on je prase zaklao i sve fino, gospodski priredio! . . .

Osim župnika trebalo je da dođu još bilježnik i blagajnik. (Učitelja nisu ni zvali, jer sa školom Gladovčani nisu imali gotovo nikakvih veza.) Međutim blagajnika nije pustila njegova žena, jer da mu piće škodi. On je doduše o tom pitanju sasvim protivno mislio, ali se morao pokoriti. Tek je za utjehu poslije večere sam, sve polako guckajući, popio čitavu oku nekakvog ljutog bućkuriša. Žena je opet sve pomirljivo mislila: bolje i to, nego da se klati pijan po selima, da baca novac tamburašima ili da se spetlja s kakvom snašom. Ako mu je baš do vina, neka pije doma, gdje nema velika troška i nikakve opasnosti!

Bilježnik je bio udovac, pa mu nije imao tko da brani takve zabave i izlete. Osim toga bio je on idealist svoje vrste, ili kako se sam izražavao, »činovnik novog doba«. I trijezan, a još više pijan, imao je ambicija da održava »što tješnje veze s narodom« i da ga na lijep način pridobije za državnu i nacionalnu politiku. Ali u tom nastojanju nije bio tvrdoglav, jer na koncu konca njemu je sve bilo svejedno. Samo neka je veselo!

On se dakle odazvao. Mjesto blagajnika poveo je sa sobom nekakvog trgovačkog putnika, koji je baš toga dana bio natrapao na Bikovski Vrh, prodajući rodoljubne slike i svakojake knjige. Bilježnikovu ponudu, da pođe na seljačku svadbu, primio je s bučnim oduševljenjem. Jer je i on bio strahovito zagrijan za seljački narod... Kakva divna prilika za »direktni kontakt«, za upoznavanje narodne duše, narodnih običaja!... To se ne može naći ni u knjigama, niti vidjeti u kinu!...

Bio je to inače prilično otmjen gospodin u kožnom kaputu i sa sportskom kapom na ćelavoj glavi. Tvrdio je za sebe, da je bivši aktivni kapetan, pa mu je to na Bikovskom Vrhu — u koliko su mu naime vjerovali — dosta diglo cijenu.

Otputiše se dakle g. bilježnik Franjo Čvek i taj g. bivši kapetan Zvonimir Hampel veselo na svadbu. Razumije se, pješice. Jer je Jaguštović-brdo tek nekih 6 kilometara od Bikovskog Vrha i jer se po onim cestama ljepše putuje na vlastitim nogama nego na bilo kakvim kolima. Usput su, htjeli — ne htjeli, morali svratiti u tri kuće. Narod bio gostoljubiv, a bilježnik omiljen! Tako popiše u jednoj kući nekoliko većih čaša rakije (jer malih čašica tamo ne poznaju), u drugoj ih poslužiše sa dvije litre »direktora«, dok su u trećoj uhvatili priliku, da dobrom okom »cijepljenoga« vina poprave loš okus poslije »prokletog direktora«.

Njihova se radost razmahala ludo, njihov se zanos raspalmsao u oganj ljubavi za narod, za domovinu, za čovječanstvo. U tom su raspoloženju, srljajući kroz mrak, napokon stigli i na Jaguštović-brdo.

Velika Nemakova soba bijaše puna ljudi. Stariji i ugledniji zauzeše svoja mjesta, a od ostalih tko nije uspio da uhvati komadić klupe ili stolice, morao se služiti stojećke iza drugih, pa kad bi na stolu bila kakva čorba, grabio bi žlicom iz djele preko glava onih koji su sjedili, a kad bi iznijeli meso, pomagao bi se rođenim prstima i vlastitom škljocom. Ono pet-šest čaša raznog oblika i veličine kružilo je bez prestanka od ruke do ruke. Svako je točno ispijao i praznu kupicu susjedu dodavao.

Posebno su ipak »štimali«, cijenili Juru Blažinčića i njega su najviše nudili jelom i pićem. Ali on je bio umjeren.

Inače bijaše to na prvi pogled čovjek sasvim običan, seljak kao svaki od njih. Kao u mnogoga od njih, tako je i u njega bilo dobro, plavo oko i mekan, plav brk. Samo mu je držanje bilo nekud odmjerenije, skoro odviše ozbiljno.

Njegova se riječ s poštovanjem slušala i njemu se vjerovalo. Jer je on jedini između njih bio kadar da i na skupštinama govori, pa čak i u novine da piše. On je skupštine stvarno i sastavljao, ljude sazivao, upućivao. On im je donosio dobre i loše vijesti iz Zagreba i ostalog svijeta, on ih tješio i hrabrio, podržavajući vjeru u bolju budućnost. Njega su žandari svaki čas posjećivali, kuću mu premetali pa ga i u zatvor vodili, ali on je ostao uvijek isti: s jednakim blagim i malo nasmijanim pogledom, gledao prijatelja ili neprijatelja, bio u zlu ili u dobru.

Za Franca Jaguštovića bila je velika čast, što se Jura Blažinčić odazvao. Jer mu Jura nije bio ni rod, niti neki naročiti znanac ili prijatelj. Osim toga niti je bio iz njihove župe niti iz općine. Ali eto, bijaše mudra glava, narodski čovjek i zacijelo budući zastupnik.

Bivalo je sve življe i veselije. Tamburaši se bili već okrijepili i jelom i pićem, pa stali udešavati svoje instrumente. Razgovori bivali već glasniji, gotovo bučni.

Ali najedamput utihnu sve. Zijevnuo muk. Iz mraka kao dvije divlje životinje banuše u sobu među goste gospodin bilježnik Čvek i prijatelj mu g. Hampel. Gospodin Hampel mahao je svojom sportskom kapom, vičući oduševljeno:

— Čestitam! Čestitam!... Živili mladenci! Tako treba! Tako treba!...

I gospodin Čvek je nešto urlikao, ali kako mu se jezik zapletao, nitko ga nije mogao ništa razabrati.

— Živili mladenci!... neumorno je vikao g. Hampel i ogledavao se na sve strane, ne bi li opazio nekoga od tih mladenaca.

Zaredao zatim kod onih što su sjedjeli za stolom, i pružajući svakom ruku, najučtivije se predstavljao:

— Hampel, kapetan!...

Ljudi se dobrodušno rukovali, gledali ga u čudu ali i sa simpatijom, pa potom stali jedan drugoga gurkati i pripitkivati:

— A gdo je taj gospon? . . .
— Kaj ti ja znam! . . . Nekakvi stranjski! . . .
— Valjda je bilježnikov prijatel!

Dotle je gospodin bilježnik stajao nasred sobe raskrečivši se, kako bi održao ravnotežu. Pokušavao je da se ozbiljno porazgovori, ali mu riječi zapinjale kao da su mu svi zubi rasklimani, a jezik omlohavio.

Da bi se prenuo iz te rasklimanosti, iz tog muteža i vrtoglavice, on je razjapio usta koliko je mogao, i proderao se iz svega glasa:

— Živio seljački narod! . . .

Narod dakako prihvatio, prilično složno i veselo:

— Živio! . . .

— Živila narodna gospoda! — urlao dalje g. bilježnik, a svatovi prihvatiše i taj poklik, tek sa nešto manje poleta.

Tu je uostalom g. bilježnik zapeo i klonuo. Izdale ga sile. Svalio se na ponuđeni mu stolac, traljavom rukom primio čašu i ona se izvrnula. On ju je žalosno-prezirno pogledao, nešto promumljao, pa onda umorno položio glavu na sto i u istom trenu zaspao.

Njegov suputnik g. Hampel bijaše mnogo jači i življi. On je bio svijestan, da je došao na svadbu. On je znao, da je ženidba u ljudskom životu i društvu događaj od ogromne važnosti. Treba dakle dati oduška i izraza velikim mislima i osjećajima.

Zato je iz džepa izvukao patentnu aluminijsku čašu, i opazivši snebivanje mnogih, samosvijesno i blagohotno im rastumačio stvar:

— Danas mora čovjek biti praktičan! . . . Ja, vidite, nosim uvijek čašu, široko grlo mi je dao Bog, a vi ćete mi natočiti vina, ha?! . . . Toči rujno vino! . . . podigao on glas teatralno, pa onda osuo u stihovima:

Kolomeja, Ravaruska,
Amerika, bomba, puška!
Expres Zagreb—Beograd,
U zdravlje mlade pijem sad! . . .

Iskapio dabome do kraja, zadivio sve i osvojio sva srca. Nudili ga da sjedne, ali on još nije bio gotov s programom. Ogledao se naokolo, pa opazivši Jakoba Jaguštovića, strička Franca Nemaka, čovjeka silnih brkova i teških obrva, zaključio da je to otac mlade.

Stao preda nj, pa mu se obratio drhtavim, tronutim glasom:

— Prijatelju dragi, ja znam što je roditeljsko srce! . . . Ja sam ovdje stranac . . . Uostalom, oprostite, čast mi se je predstaviti: Zvonimir Hampel, hrvatsko ime, njemačko prezime, junačko srce, inače bivši kapetan, da, molim lijepo, bivši kapetan, a sada zastupnik . . . no što vas gnjavim, ukratko raja, inteligentna raja! . . . Ja sam dakle ovamo upao nepozvan . . .

— Nikaj zato — rekao je dobrodušno brkati Jakob, a i drugi potvrdili:

— To je lepo od vas, da ste izvolili dojti! . . . Čast! . . .

— Dakle, došao sam s mojim intimnim prijateljem . . . Uostalom o tome nije riječ! . . . Ja hoću da kažem: razumijem roditeljsko srce! Ja nemam kćeri, ali dragi prijatelju — govorio je on dalje neumorno Jakobu Jaguštoviću, koji ga je strpljivo i pažljivo slušao — ja potpuno shvaćam tvoje roditeljsko srce, koje se doduše veseli sreći svojega djeteta, ali koje također krvari . . . da, da, krvari i puca od žalosti . . . Jer je došao čas rastanka! Tvoje dijete, žensko dijete, odlazi u drugu kuću, drugom ocu i . . .

Bijelo ga je gledao Jakob Jaguštović pa stao u čudu uzmicati:

— Kaj vi to, gospon, meni pripovedate? Em nis' ja otec tomu detetu! . . .

— Niste dobro potrefili, gospon! — zagrajali su i drugi. — Nij' to otec mlade! . . . Ej ljudi, komedije! . . .

Začudio se i kao malko uvrijedio Zvonimir Hampel.

— Što? Kako? Pardon, ne razumijem! . . .

— Što se tiče, čast — ispričavao se učtivo Jakob — samo je otec mlade eto taj! . . .

Navikao u životu i u poslu na sve moguće peripetije, gospodin Hampel nije se mnogo zbunio, nego se s jednakim žarom i elanom obratio Francu Jaguštoviću. Nije se dao smesti grajom i uvjeravanjem svih, da je Franc gluh kao mrkla noć. On je i njemu svoju zdravicu izgovorio s najvećim govorničkim zanosom i na kraju slatko se izljubio s njim, te se ovomu ta srdačnost i ta burna ljubav nepozna-

tog gospodina sasvim svidjela. Drago mu je bilo, što ga eto taj stranac poštuje i voli! ...

Odmah zatim gospodin Hampel je uspio da se predstavi samoj mladoj i njezinoj mami, pa je i njima rekao nekoliko vrlo laskavih i toplih riječi. Napokon se upoznao i s mladencem Imbrom Futačem, na koga su dotle bili svi zaboravili, kao da se njega čitava ta svadba ništa i ne tiče.

Uostalom, tako se osjećao i držao on sam. Sjedio je doduše na počasnom mjestu, u novom odijelu, ali ga nije mnogo zanimalo, što su drugi govorili i radili. Nije ga čak mučila briga ni zbog mlade, koja je jedva nekoliko minuta prosjedjela kraj njega pa se onda izvukla i pomiješala s ostalom ženskadijom. On se dobro najeo, gucnuo malo vina, pa onda s apetitom zapalio cigaretu! Pa tako redom: dim za dimom, cigareta za cigaretom, i nitko sretniji od Imbre Futača.

Pošto se najučtivije i najsrdačnije upoznao sa svim svatovima, pa čak i s kuharicama i redušama, gospodin Hampel je iz kuhinje sam vrlo svečano donio dobar komad prasetine, sjeo za sto (sve juhe i čorbe je galantno prepustio »prostijim gostima«) i počeo da se hrani. Ništa mu nije smetalo ono piće usput popito. Još mu se, regbi, otvorio zmajevski apetit.

Francu Nemaku to bijaše vrlo milo, a i ostalim sviđalo se srdačno i neukočeno vladanje gospodina kapetana. Lijepo je to od njega što nije gizdav, što cijeni i preštimava siromaha-seljaka. Isto tako sviđala im se i njegova glava, koja je bila ne samo ćelava nego i obrijana, sjajna i bijela kao glavica očišćena kupusa. Od te se bjeline divno isticala mrka, kao palac debela bradavica na vrh čela. Ispod snažnih obrva i bikovskih očiju izbio, iskočio hrabro, gotovo vodoravno, snažan nos kao drven klin, a ispod njega se crnila oštra četka podrezanih brkova.

— Baš je zgoden i špajsen taj gospon! ... Baš je dobro kaj je došel; bu nam veseleše! ...

Uto se dogodila mala nezgoda. Gospodin bilježnik Čvek, sve polako, polagacko klizeći sa stolice pao pod sto. Priskočiše i podigoše ga, ali uzalud. On se kao puna vreća opet svalio na pod.

Tu je Zvonimir Hampel ustao i na veliko veselje svima izmolio i otpjevao jedan »Circumdederunt me« nad pija-

nim truplom, blagoslovio ga i naredio da ga odnesu. Tako su i učinili. Bacili ga u Ivinoj kući na jedan krevet i ostavili. Gospodin kapetan se međutim opet prihvatio prasetine. Jer za dalju zabavu trebalo je snage.

Zasvirali tamburaši, zapjevali što ih grlo nosilo. Zaorila kuća od pjesme kao gora od šumskoga slapa.

Ali u toj buci, u toj orljavi širokih glasova, razgovori među ozbiljnijim svijetom nastavljali se, oživljavali, bivali sve topliji, sve dublji. Jura Blažinčić onima, koji su oko njega sjedili, govorio o skoroj pobjedi seljačkih želja i pravica. Ugodno je to bilo slušati, ali je ipak Jakob Jagуštović, onaj isti brkajlija, na koga je nabasao g. kapetan, namrštio sumnjičavo guste i čupave svoje obrve i rekao:

— Da bi Bog dal, da bi tak i bilo, kak nam ti, Jura, to pripovedaš! Ali ja se bojim, da toga nigdar ne bu! Muž, bumo rekli selak, navek bu bogec i rob! ...

— Zakaj bi bil? Kad bu naša vlada, onda se buju porezi drugač plaćali i gospoda buju drugač tancala! — upao oštro Miško Grebenec, čija je vjera bila živa i vatrena.

— Tak je, tak! — potvrdili i drugi. Ali Jakob je i dalje gudio svoju crnu pjesmu.

— Čekaj malo, ja nis još sê povedal! Ima tu i druga stvar, a ne samo politika i porezi. Pogleđ na primer, bumo rekli, baš Franca, našega Nemaka. On je denes priličen gazda. Ima zemlje skorom dosti. Ali kad zaklopi oči, kaj bu onda? Ni leto dan ne bu prešlo, dečki se buju razdelili i od jednoga gospodara, bumo rekli, ostane pet siromakov.

Tu su opet zažagorili, i kroz onaj urnebes od muzike i plesa jedva se čulo što je koji govorio. Zato je jedan stariji Jaguštović mirno i poučno rekao:

— Dečki, nije tu sad čas mudruvati i politiku naganjati, nego treba piti i dobre volje biti!

— Tak je! ...

— Ta ti je spametna! — potvrdili sa zadovoljstvom svi i čaše su i pehari krenuli od ruke do ruke. Dotle se g. Hampel nahranio pa sa zadovoljstvom dodao svoju misao:

— Braćo, ja sam za svaku stranku, koja je na vladi! Ja sam za svakoga koji dobro plati, ali opet, ja vam iskreno kažem, za narod i za domovinu dao bih svoju krv, svoj život! ... Živio narod!

Njegove su se međutim riječi izgubile u sve većoj graji. Muzikanti su svirali s punim srcem i najživljim tempom. Cvilila je violina Franca Čakanca, te su ludi srsi golicali razigrana srca, glas bisernice zvonio kao glas ševin u proljeće, brujale su dvije bugarije, brundao krupni bajs, a hrapava muzikantska grla neumorno se derala:

— Tri koraka sim,
Tri koraka tam —
Okreni se moja mila,
Če se imaš kam! . . .

I doista, teško je bilo i koraknuti u ovoj šarenoj gužvi, a nekmoli okrenuti se. Ali ipak se plesalo, ipak se vrtjelo. Lica bila zažarena i znojem oblivena, oči sjajne i radosne. Što nije stalo u sobu, to je igralo pred kućom na ledini. Tamo je i dječurlija juškala i poskakivala.

Digao se g. Hampel, da i on zaigra. Učtivo se ispričao onima za stolom, pa se ogledao, ne bi li spazio kakvu zgodniju curu ili snašu. Da možda nađe koju veseliju, slobodniju, pa da u vijenac svojih ljubavnih uspjeha uplete i jedan cvijet iz narodne bašče! . . . Jer je već prije čuo, da su seljačke svadbe divna prilika za svakakve pustolovine.

Ugurao se on dakle u gomilu, koja se po taktu muzike talasala i drmusala u jednom dahu, pa sve vikao: Pardon! — onima kojima je sam očepio noge, kao i onima koji su gazili po njegovim cipelama. Samo neka je veselo! . . . Uto je međutim muzika prestala i plesači pohitjeli, neki da popiju čašu vina, neki da se rashlade na svježem zraku.

Prijeko, u kuhinji Ive Jaguštovića, koja se prilično ispraznila, jer su reduše svoj posao uglavnom bile završile i otišle u tanac, razgovarahu ljubazno dvije prijateljice, majke mladih, mršava i tanka Roža Jaguštovićka i koščata i snažna Kata Futačka. Obadvije ozbiljne i tronute. Nije doduše običaj, da mladenčevi roditelji dođu kod mlade, ali Futačka, svršivši svoje poslove, nije mogla srcu odoljeti, da ne vidi kako zabava teče i kako joj se sin drži. Nije joj bilo daleko, pa je lako skoknula samo na časak-dva.

— Draga prijateljica — govorila je toplo i nježno Roža Jaguštovićka — ja ti morem povedati, ne zato kaj sem mati, nego kaj je to živa istina: moja je Barica dete

dobro kaj je samo moguće. Starešega oće posluhnuti i sê, kaj se joj veli, oće delati! . . .

— Je, delati se mora! — rekla je Kata Futačka važno, a pritom joj se oštro štucnulo, jer se još kod kuće, za svoje goste spremajući, bila dobro najela i napila. — Brez dela nij' življenja! . . .

— To je istina! — potvrdila Roža s uzdahom. — Ali ti, draga prijateljica, kaj se tiče, moraš dobru reč za nju imeti! Znaš i sama, od matere nigdar nije reč tak teška i tak trda, kak je od svekrve! . . .

— To ti dobro povedaš! — odgovorila je Kata. — Morem ja, draga prijateljica, prerazmeti, kaj je dete. Imam i ja žensko dete, a imam i dve snehe. Kak vidiš, tak i sama sudi! . . . S Matinom se ženom dobro slažem, a z Ljubom Dugijankom, ž njom je teško. Ona ti je svoje fele! . . .

— Je, to sem čula! . . . Samo ti velim, ne zato kaj sem mati, nego kaj je živa istina, moja Barica bu ti sneha, kakòve nima pod suncem nebeskim! . . .

Još su izmijenile nekoliko riječi, a onda se prijateljica Futačka, ispričavajući se i zahvaljujući, uputila kući. Da se naspava i odmori za drugi dan i noć.

U živim razgovorima, u piću i jelu, u pjesmi i plesu, u veseloj gužvi i graji stiže i ponoć — vrijeme, kad se sabiru darovi. Miško Grebenec, rođak Rože Jaguštovićke, čovjek hitra jezika, oran i za svađu i za šalu, uhvatio jedan tanjur i nož, pa zazvonio oštro:

— Mir! Pozor! . . . uzviknu on svojim reskim tenorom. — Dragi i preštimani gosti, rođaki i rođakinje, kumi i kumice, susedi i susede i svi dobri ljudi i svati! Sê je to do sad lepo i veselo bilo i saka čast vami, a još vekša čast domaćinu i gospodaru i gazdarici, ki su nas tak fino i pošteno dočekali i počastili! I jeli smo i pili smo — i još bumo, ako Bog da — a komu u čast i zdravlje? Mladencem, to se zna, nek ih dragi Bog poživi! . . . Ali kad smo znali tak točno i pošteno i jesti i piti i tancati, sad je red da i drugač pokažemo, kak mi mladu štimamo i kak ju rad imamo! . . . Zato saki pošten gost simo dojdi, tu se skupi kod ovoga stola, saki gliboko posegni vu svoju kesu i daruj mladu, kak god bolše moreš. Pazi samo, da se mlada ne bu sramuvala, nego da gizdavo dojde u svekrovu hižu! Kajti, kaj tu dobi, to je

nezino! Ako budete poštene i dobre ruke, od vašega dara mogla bi se koji cajt oblačiti i drugu koju hasnu imeti. Jer i sami znaste, Pavel Futač je jako dober i pobožen, ali penez ne da rad iz svojega debeloga šrajtoflina! . . .

Bilo je tu gromkog smijeha i odobravanja i upadica, ali se istodobno soba prilično očistila. Nepozvani gosti, pa razni nedorasli derani, a i po neki zreliji susjed, u koga bijaše ne samo mršav džep (kao i u ostalih), nego i stisnuto srce — sve je to gledalo da neopaženo izmakne.

— Jesi li ga videl, kak je zmeknul rep!?

Neke su i zaustavljali, bez pardona.

— Kaj te nij sram? Najesti i napiti si se mogel, a sad bi štel vujti kakti cucek! . . .

Ovako uhvaćeni i postiđeni gost branio se, kako je najbolje znao:

— Ne bežim ja, kak to moreš povedati! Ja sem samo štel ženu nekaj pitati! . . .

Mlada je uto sjela kraj svoga mladenca, a s jedne i druge strane uhvatili mjesta kumovi.

Zazvonio tanjur. Prvi dar je dala mati. Drhtavom je rukom segla duboko u mršava njedra pa izvukla maramicu, a iz nje izmotala — dukat. Začudili se i zadivili svi, divila se i mlada, a najviše otac Franc Nemak. Ta na Bikovskim Goricama su dukati prerijetko posijani, a i tko je od njih mogao znati, da mati za svoju jedinicu čuva suho zlato, pravi dukat, kojega je još za vrijeme rata, i krišom od muža nekako bila nabavila i odonda brižno krila i čuvala za ovaj dan, za svadbu svoje — pored tolikih muškića — jedinice kćeri.

Pohvalio je Miško Grebenec dobru i darežljivu mater, a dječurlija povikala kao na komandu: — Živila! —, dok je muzika udarila »tuš«:

— Mnogo leta živa bila,
Mnogo leta živila! . . .

Došao na red otac, Franc Nemak, sav već zbunjen, a pomalo i pijan. Raskrečio se on široko, zbog ravnoteže, nekako se splašeno ogledao na sve strane, promrsio nešto što nitko nije razumio, pa bacivši hitro na tanjur sedam zgužvanih, papirnatih desetica izgubio se mašući objema rukama.

— Mogel joj je i više dati — rekao je Miško Grebenec — kad joj je otec! Ali znaste i sami, čovek se je istrošil i dete je lepo opremil! . . .

Padali su tako darovi, i u novcu a i u »naturi«, u obliku kakvoga rupca ili slične stvari. (Jura je Blažinčić dao svoj dar i otputio se, unatoč zadržavanja od svih, kući, jer da ima posla.) Za svakog darovatelja imao je Miško Grebenec neku zgodnu riječ, bilo pohvale, bilo šaljive, prijateljske pokude, dok je muzika svaki dar savjesno popraćala tušem, a djeca svojim urnebesnim: Živio! . . .

Naročito su burno pozdravili Zvonimira Hampela, koji je velikim gestom na tanjur bacio jednu stotinjarku, a odmah zatim prilijepio primašu Francu Čakancu deseticu na čelu.

Neku su malenkost dala i braća Baričina, osim malog Lojze, koji je, zataknuvši ruke u prazne džepove, sa živom pažnjom brojio darove, što su padali na tanjur vujca Grebenca. Jedino nigdje nije bilo vidjeti Jože Svetoga. On se još poslije podne krišom od svih uspeo na sjenik, iznad staje, i tamo u molitvi, gorljivoj i zanesenoj, proveo čitavo to vrijeme. Samo nije po svom običaju molio glasno, u strahu da ga ne bi pijani gosti pronašli i iz njegova skrovišta izvukli.

Teško mu je bilo, jer on bučnog veselja nije volio. Povrh toga bijaše ga stid. Premda je skrušeno priznavao Premudrost Božju i uopće osjećao duboko poštovanje prema svim svetinjama, on je prema sakramentu ženidbe bio oduvijek raspoložen samo neprijateljski. Činilo mu se, kao da se taj nevrijednik nezasluženo i s lukavstvom bio uvukao u svoje sveto društvo . . . Na kraju krajeva, ako i to mora biti, čast i tom sakramentu ženidbe, ali on i opet nije mogao da razumije: kako da njegovu sestru Baricu, za koju je znao da ima dušu čistu kao cvijet što se ispod snijega javlja, kako da nju nije stid i pomisliti na spavanje sa stranim čovjekom, s tim eto klipanom Imbrom Futačem?! . . . Ta njemu je meso bilo odvratno, i na njemu samom i na drugom, pa i ono koje se jede — jer on mesa nikad nije jeo. Zgranjavao se i čudio Sveti Jože već dugo, ali danas, kad je najzad došao taj čas, naprosto mu se duša pomračila. Zapravo on nije ni dopuštao da se predodžba i misao o

tome u njegovoj glavi potpuno izrazi, ali one se, kao sablasti, kao nakaze i sablazni javljahu neprestano i uporno.

Iako bolesno svijestan »grijeha protiv Duha Svetoga« (na koji je često upozoravao nemirnu mu dušu njegov ispovjednik), on nije mogao da se ne buni. On je klečeći i sklopljenih ruku, u pauzama, između bezbrojnih očenaša, litanija i drugih raznih molitava (jer je čitav molitvenik znao naizust), u dubokoj skrušenosti i biranim riječima, pa opet s teškim prijekorom govorio Stvoritelju Svijeta:

— O sveti i svemogući Bože, sê si na ovome svetu krasno i fino uredil, samo ovo nisi! Veliki je greh kaj se to usudim i pomisliti, ali mi moje srce tako kaže ... Dece mora biti i narod se mora množiti — Tebi Bože na slavu i diku — to ja znam! Ali kaj to ne bi bilo moguće na kakov drugi, lepši način, a ne ovak točno kak i životinje, bez srama i poštenja?! Čast svetom sakramentu ženidbe, koji to, kak veliju, posveti — ali sê to itak, napokonec konca, na isto dojde ... Čital sem ja, pak i sam vidim, kako je to uređeno kod bilja. Na primer vrba, zatekneš šibu v zemlu, pak eto novoga drveta. Ili ono kad veter i kukci i pčele nosiju prah od cveta do cveta, pak se zametne plod i rod. Sê tak fino i brez mrskoga greha! ... Ili kak ja svoje kipe delam, škljocom iz drveta ih režem pak zglediju kakti da su živi, makar im dušu ja nemrem dati ... Pak i ti si prvoga čoveka od blata naredil i dušu mu udehnul! ... O Bože, zakaj pri tom nije ostalo?! ...

Takve eto misli, očajno buntovne i duboko pobožne kovitlahu se raskidanom i svetačkom pameću Jože Svetoga, sina Franca Nemaka, dok se slavila svadba jedinice sestre, dok se od silne buke, plesa, razuzdane cike i vike tresla rođena mu kuća. I ukoliko je ta graja bivala žešća i bučnija, utoliko se bolnije stezalo srce Jože Svetoga.

Noć je bila vedra i hladna. Novembarska noć. Mjesec je rano zašao, ali su zvijezde divno sjale.

Iako je ponoć bila već poodmakla, na Jaguštović-brdu bijaše još živo. Iz kuće, gdje se održavala svadba i gdje je bila kuhinja, veselo se smijahu rasvijetljeni prozori. Inače je prevladao mrak, kroz koji su svaki čas promicale nekakve sjene. Ili bi se neke cure vrišteći i hihoćući natezale s momcima. Ili bi neka snaša pojurila u obližnji svoj dom,

jer joj se, dok je tancala, u najvećoj buci i rusvaju, učinilo kao da joj plače dijete u zipci. Ili je kakva baka, pošto je do potpunog umora zadovoljila svoju susjedsku i rodbinsku radoznalost, polako — sve mrseći nešto kroz rasklimane zube — odlazila na spavanje.

Najednom se ispod same staje, u sjeni ogromne stare kruške, sastao neobičan par. Žena je došla, upravo šmugnula prva. Nju je Sveti Jože sa svog sjenika odmah i prepoznao i malo te nije pljunuo. Bila je to Marena, na glasu vesela udovica. Onda se došuljao, kao mačak, oprezno, jedan nepoznat muškarac, očito gospodin. Gologlav, a ćelava mu se glava čudnovato ljeskala u tami.

Uhvatio je taj gospodin Marenu za ruku (tu je Jože Sveti okrenuo glavu i zabušio je u sijeno, samo da ništa ne vidi i ne čuje!), i povukao je nježno ali i čvrsto niz brdo, gdje se mračno i gordo ustremio širok, glomazan stog sijena. Otimala se Marena kao da joj je to prvi put, ali opet blago i popustljivo, dozvoljavajući svome kavaliru da je, korak po korak, odvuče u zgodniji zaklon.

— Najte, gospon, najte! — javio se glas probuđene savjesti. — Grijota je velika, bude nas dragi Bog! ... šaptala je Marena moleći uvjerljivo, toplo i umiljato.

— Ništa se ne boj, golubice moja — tješio je, šapćući u baritonu gospodin kapetan. — Sve ću to ja uzeti na svoju dušu!

— A, je? ... Vi to samo tak pripovedate! — drhtao je šapat Marenin.

— No kad ti velim! — uvjeravao je žarko hrapavi bariton, a snažna se ruka ovila oko znojna pasa. Nakrivila se poculica na Mareninoj glavi, cmoknuo poljubac.

Ali uto se žena trže i skoro kriknu:

— Joj Majka Boža, ogenj! Vatra! Tam velika vatra gori! ...

Pomislio Zvonimir Hampel, da je to ženska smicalica i varka, nalik na one, kakvima su se nekoć služili junaci narodnih pjesama, pa se samo nasmija ne puštajući udovice iz čvrstog zagrljaja.

— Bogme i ja gorim! ... I još kako! ...

Ali kao da je poludjela, Marena se ozbiljno otimala, sva uplašena, gotova da viče.

— Pustete me, gospon, tam je velika vatra! . . .

Tu se i gospodin Hampel okrenu sve držeći snašu oko pasa (za svaki slučaj), i doista, u daljini, koju on nije znao procijeniti, od časa do časa liznuo bi silan plamen, nebo se blijeskom zasvijetlilo.

— Meni se vidi, to gori pri Futači! — zgrozi se Marena, (ta i sama bijaše sa Futač-brda), i otevši se zablenutom kavaliru, poletjela sve vičući iza glasa:

— Oj ljudi, vatra! . . . Vatra! . . . Pri Futači gori!

Tako je utrčala u kuću među svatove, u svatovsku halabuku i rusvaj.

Kao da sve žice pukoše u isti mah, tako je u trenu zamuknula i muzika, i pjesma, i svaka riječ, te sve živo, iako sasvim ne vjerujući, prestravljeno rušeći stolice, čaše i tanjure, ispalo pred kuću. I doista na drugom, trećem brijegu zažarilo se nebo i oganj se rasplamsao divlje, strahovito. Činilo se da se iz daljine čuje praštenje suhih dasaka, jauk pogorelaca i zadah paljevine. U tom času, dok su sve oči, začuđene i zgranute, bile tamo uperene, kroz svakoga od njih, kroz stara i mlada, kroz muško i žensko, prošao je sve do kosti ledeni srh groze i straha, kao pred golemim, natprirodnim užasom.

Zaključiše, da je požar doista na Futač-brdu i da gori zacijelo baš kuća Pavla Futača. Zaleleknule žene i djevojke, a ponajviše mladenka Barica i njena mati (jer su dan prije bili odvezli Baričinu opremu, krevet, ormar i sve ostalo u svekrovu kuću). Međutim, trebalo je pohitati u pomoć.

Dohvatio tko lonac sa štednjaka, tko limenu vedricu, tko drveni škaf, pa svi trkom odjuriše, odsrljaše u noć, suludo vičući i derući se:

— Va-tra! . . . Va-tra! . . .

Jedan od Jaguštovića, koji je imao ključ od kapelice svetoga Mihajla, požurio onamo, te se uskoro začulo i sitno tužno zvono, udarajući zlokobno »u stranu«, budeći i plašeći u dubokoj noći i ostale žitelje Bikovskih Gorica. Zahvatila strava mirne i pospane bregove kao ljuta nenadana groznica.

Vatra je bila ogromna i doista strašna. Kuća i staja, pa čak i jedan stog slame — sve svojina Pavla Futača — gorjeli su punim, nesavladivim plamenom.

Pavel Futač bio je sasvim izvan sebe. U gaćama i košulji, gologlav i bos, kako je iz kreveta skočio i našao sve u plamenu, on je plačući i trčeći od kuće do staje i opet natrag, vikao, cvilio, zaklinjao:

— Ljudi božji, ne dajte! . . . Ne dajte, ljudi božji! . . .

Kata Futačka i snaha joj Jaga, i one bose i slabo obučene, zaplakane, raščupane, pa druge žene i ljudi trčahu nizbrdo i uzbrdo, noseći u malim sudovima vodu iz izvora pod brijegom, bacahu je izdaleka u vatru, jer se blizu nje nije moglo — ali se sva ta voda rasplinjala u toj jari i vrućini kao pljuvačka. Oči su bile zaslijepljene, a obraze šibao i palio žarki vjetar. Ljudi se znojili kao usred ljetnog dana.

Malo se toga spaslo. Pa i to je bilo samo ono u prvi mah. Nešto posteljine i odjeće, što se prvo uhvatilo.

Najstariji Pavlov sin Mata, i on bos i gologlav, jurnuo sa sjekirom u ruci, da razbije stajska vrata, da spasi stoku, ali je i za to bilo prekasno. Baš se preda nj srušila plamena, teška greda i zakrčila mu put.

Pucketalo je i rasipalo se zapaljeno sijeno u ludo, ognjeno iverje, leteći po zraku kao vatrene čupave zastave. Čuo se užasni, promukli muk goveda, grozna rika i topot konja, što su živi morali da izgore, te jeza svakom stezala srce i nagonila suze na oči.

Praskalo drvo, praštile stare hrastove mosnice i grede, kao da se sve skrivene, stoljetne snage u njima lome i krše, srljajući u veliku, strahovito osvijetljenu noć u hiljadu divljih varnica, jezika, zmajeva. Kao da su one mirne i pitome drvenjare, ta kuća i staja, nekud sablasno oživjele, kao da se ono teško drvo pobunilo, pomahnitalo, pobjesnilo, pa hoće nekud u nebo, u svemir, u ogromno, strahovito ništavilo.

Sve je bilo osvijetljeno neobično silno. Jasno i strašno. I nebo i čitavo naselje Futača, a naročito ljudi bijahu poliveni oštrom svjetlošću, žutom i crvenom, na mahove i zelenom. Sjene bijahu jasno odrezane, ali promjenljive, kao olujom vitlane, pa svi likovi i svi obrazi u onoj jurnjavi i gužvi izobličivali se i cerili nakazno, bolesno i očajno.

Bio tu i Joža Sveti. Čuvši Marenin vrisak i razbravši nesreću, on je skočio iz svog skrovišta sa tavana i prvi poletio Futačima u pomoć. Ali ubrzo je uvidio, da se više ništa ne da obraniti. Zato je on i svjetovao, da se ostave uzaludna posla i da radije brane što se još sačuvati dade: susjedne kuće, staje i stogove sijena. Jer su sve jače iskre, kao plameni stršenovi, kao sjajne granate lijetale zrakom i cvrčeći padale po obližnjim krovovima.

Počeše polijevati kuće i krovove, sijeno pokrivati mokrim vrećama i ponjavama.

Svima je bilo razumljivo, da drukčije ne može biti, samo nije bilo Futačima.

Kata Futačka zajauknula:

— Kaj nam ne bute pomogli, nama bokcima, pogorelcima? Kaj srca nimate?!...

Uzalud joj dokazivali, da se tu više ništa ne da spasiti, a pomoći se može ali na drugi način. Pogorelac se i mora pomoći koliko god tko može, građom i hranom i radom, ali takvu vatru mogao bi zaustaviti samo svemogući Bog.

Pavel Futač je isto tako i dalje trčao tamo-amo, kao bez glave, i cvilio, preklinjao:

— Ljudi, ne dajte!... Ne dajte, ljudi božji!...

Sad je tek palo pitanje: otkuda tolika i takva vatra? Sad su tek svi opazili, da su tu svi Futači, muški i ženski, pa i Imbra, nesretni, zaplakani, sasvim smućeni mladenac, samo da nigdje nema Ljube Dugijanke.

— To je ona i včinila! — povikala Jaga, Matina žena. — To je njeno delo, prokleta bila!... To je za one dve hilade! To!...

Mata, Pavlov najstariji sin, zastao i zinuo, kao da je sada tek počeo da misli i shvaća:

— Kaj Ljube tu zbilam nema!... Kaj je to ona včinila?

— A gdo bi drugi?!...

— Ona je, ona! O Bože, jesi li videl, kakovo je to srce?!...

— Ej, prokleta bila, sad bu i njoj kraj! — protisnu kroz zube, krvnički, Mata Futačev, pa onako bos i gologlav, u samoj košulji i gaćama, ali sa sjekirom u ruci odjurio bjesomučno u mrku, hladnu noć.

— Mata! — vrisnula za njim žena mu Jaga. — Nikuć nejdi, to nij' tvoj posel!...

Ali Mata se već bio izgubio, nestao u tami, i žena opet stala da leleče.

Požar je malo jenjao. To jest, kad su grede i tramovi pregorjeli, survao se uz strašan lom i uz prasak crepovlja plameni krov, a urušile su se i bočne stijene. Plamen još jednom, s obnovljenom snagom, buknu pa se onda polagano stišavaše. Dogorijevale su stare grede kao cjepanice na ognjištu.

Gospodin Zvonimir Hampel, koji je sa svim ostalima ovamo bio dotrčao, stajaše tu uz mnoge druge gledaoce. Poput ostalih, i on je htio da nešto pomogne, ali nije bilo čime, pa se zadovoljio tihom konstatacijom, da je to prizor za Nerona, i sa nekoliko poučnih misli, koje je mudro izložio seljacima: o tome, kako bi trebalo da osnuju vatrogasno društvo i da nabave štrcaljku. Ali je u tom razlaganju brzo zapeo, jer se pokazalo, da na Bikovskim Goricama ni vatrogasna štrcaljka ne bi bila od velike koristi, dok su ovakvi putovi kakvi jesu, i dok nema pravih bunara.

Uostalom, on se od svih tih dogodovština, a ponajviše od trke po svježem zraku prilično otrijeznio, pa sjetivši se svoje kape i kožna kaputa, koji su mu mogli u tom rusvaju i nestati, u društvu jednog momčića vratio se na Jaguštovićbrdo. Ondje je našao sve u redu i ponovo se sastao i s pobratimom bilježnikom Čvekom.

Ovaj se baš izvukao iz kuće, kamo su ga bili bacili na nečiji krevet, prozebao, izobličen, izmrcvaren. Probudio se nesretnik od studeni, jer ga ničim ne pokriše, a vrata ostaviše otvorena, ali još više od strašna sna, koji ga nemilo izmrcvario. Sanjao je živo i jasno, da mu je glava natknuta na usijan, užaren željezni roštilj... Pali roštilj, a njega od muke i užasa probija leden znoj.

Prenuvši se opipao se i našao da je glava propisno nasađena na vratu. Samo mu je ždrijelo gorjelo. Mučila ga strahovita žgaravica. Izgarao u želucu ljuti direktor... Zato ga nije nimalo dirnula vijest o požaru na Futač-brdu. Raspitivao se samo za sodu bikarbonu — a sve drugo neka đavo odnese —, ali od ono nekoliko zaplašenih baba i žen-

skinja, što ostadoše da čuvaju kuće i djecu, nijedna još nije čula šta o tome čudotvornom prašku.

Odlunjali, dakle, obojica sa Jaguštović-brda, ne rekavši ni hvala ni zbogom. O njima, uostalom, već nitko i nije vodio računa.

Bilježnik htio, da skrati put, pa oni natrapali na neko oranje. Bazali po mraku, jedva izvlačeći i čupajući noge iz teške ilovače, a oranju nikad kraja.

Bilježnik proklinjao svoj udes, što mora svoje najbolje godine da zatuče u toj zabiti, među tim zaostalim svijetom. Ali šta će, previše je pošten, nije krvopija, nije režimlija, i to mu je hvala. Hoće s narodom dobro i lijepo, pa eto: oni ga pozivaju u goste, a nemaju ni sode bikarbone!

— Čitavu bih općinu prodao, sunce joj bezobrazno, za jednu žlicu bikarbone! . . .

Gospodin Zvonimir Hampel, gazeći blato, neprestano se bojao, da mu se koja od njegovih žutih »halbšua« ne zaglibi sasvim i ne ostane. I njega je žgaravica palila, pa je zlovoljno pljuckao. Usput je osim toga pravio i tihi obračun. Mjesto da se užio mukteševine, spiskao je na darove i na tamburaše čitavih 150 dinara, koliko nije ni zaslužio u ova dva dana od tih svojih glupavih knjiga i slika. (Bolje bi mu bilo, da je agent kojega osiguravajućeg društva, ili da prodaje vatrogasne sprave i štrcaljke! Kakva prilika na primjer danas! . . .)

Po odlasku gospode počeše se domari vraćati na Jaguštović-brdo. Grabeći na široko svojim dugačkim nogama stigao je kući i Franc Nemak, i još uvijek silno uzbuđen, stao ženi svojoj, mučenici Roži, tumačiti i pokretima i strašnim mucanjem, kako je Pavlu Futaču izgorjelo sve — baš sve — pa i oprema njihove Barice! Odmah zatim stiže i nesretna mladenka Barica s bratom Lojzom. Kako ugleda mater, samu brigu i žalost, pritrča k njoj i na njenim prsima zakuka:

— Mamo, kam sem ja sad prispela?! . . .

Na Futač-brdu kraj zgarišta ostalo još nekoliko ljudi, većinom samih Futača, da čuvaju stražu. Ostao s njima i Joža Sveti.

Vatra je međutim uglavnom učinila svoje. Ono što je ostalo, polagano se kuhalo, cmarilo, tiho cvrčalo, pušilo se

i tinjalo. Zaplamsalo bi od časa do časa, pa se opet smirilo. Ali zadah po paljevini bivao je sve snažniji i odvratniji.

Smirilo se prilično i Futač-brdo. Prošla je bila opasnost, da se zapali još čije stanje, pa su ljudi bez prava posla švrljali amo-tamo, sabirali se u skupove, raspravljajući na dugo i široko, šta je i kako je bilo. Prepričavalo se, kako je to bila fina svadba i kolika je šteta te je takvom nesrećom pokvarena. Nagađalo se, što će biti s mladima, s Imbrom i Baricom, da li će se vjenčati ili ne.

Naišlo dosta radoznala svijeta i sa drugih brda, pa se ista priča ponavljala i po deseti put, svršavajući se stalno s historijom Ljube Dugijanke, koju je Mata otišao da ubije. Neki su je strahovito kleli i proklinjali — naročito Futači —, a neki su blago i oprezno tumačili njezin postupak. Onda se opet spominjali drugi požari, nesreće od gromova i druga čuda i nevolje. Čitav vašar! . . . Tako je svima prolazilo vrijeme dosta zanimljivo, pa i samim nesretnim pogorelcima bijaše nekud lakše, kad im se dala prilika, da se pred kim do volje isplaču i izjadaju. Ljudi im obećavali pomoć. Ne mnogo, jer su i oni sami sirotinja, ali ipak jedan će dati kukuruza, drugi krumpira, a možda će se odnekud namaknuti i kakva drvena građa. Na primjer, od Zemljišne zajednice . . .

Samo Pavla Futača nikako nisu mogli da uvedu u bilo kakav razgovor, niti da ga otkinu od ostataka njegova imanja. Obilazio je on oko zgarišta, neumorno i uporno, kao noćni leptir oko svjetiljke, gotov da u nju padne. Samo što leptir to čini bezazleno i bezbrižno, igrajući se veselo, dok je Pavel srljao naokolo mahnito i očajno, sve zureći u oganj, kao u bunar koji nema dna.

Ljudi bi ga kadikad pogledali, pa bi netko — tko s većim, tko s manjim saučešćem — primijetio:

— Taj bu pamet zgubil! . . .

Onda bi dodao drugi, vjerojatno bez zlobe:

— Je, dragi moji, možebit je to i kaštiga božja! . . .

— Sikak, nesreća je velika, a mogla je biti i vekša! . . . Ali je vraža ženska i ona Dugijanka! . . .

Joža Sveti nije ništa govorio. Svi događaji toga dana duboko su uznemirili njegovu pobožnu dušu. Dok je još vatra punim plamenom bjesnila, on je upućivao muške i

ženske, što da rade, i svi su ga slušali, vjerujući u njegovu svetost, u njegovu mudrost i spremnost. On je bio strog zapovjednik, vodeći računa o svakoj sitnici, ali je u isto vrijeme s nesvijesnim uživanjem gledao strahoviti vatromet boja, vrcanje iskara, provalu plamena, ludu gužvu ljudi, i tu mu se potkrala želja i misao:

— Ki bi to znal naslikati, to bi bila krasna slika! . . .

Zbog te grješne pomisli zapekla ga savjest, i on se pokajnički prekrižio, u nebo pogledao. Međutim gore na nebesima treperile zvijezde, žmirkajući nasmijano i hladno, kao da ni njih nije nimalo dirnula tolika nesreća u ovoj »dolini suza«. Pa još ako su one zapravo oči anđela, kako je Jože čuo pričati, tko bi onda sve to razumio?! . . . Nebo se smijucka, a tu na zemlji toliko zla! . . .

Sada, kad je sve bilo gotovo, sjedio je Joža Sveti s ostalima na nekakvoj kladi pred kućom Miška Futača. Priklopio i on gdjegod koju ozbiljnu riječ općem razgovoru, ali pred oči mu stalno izlazila ona slika, a u srcu se javljala želja, da je stvori. Samo još nikad on nije ništa naslikao, pa ga mučilo pitanje, kakvih bi tu sve boja trebalo, gdje bi ih nabavio i na čemu bi sliku izradio . . . Svakako najmilije bi mu bilo, u kapelici svetoga Mihajla, na velikom zidu.

Međutim se na istoku stalo nebo fino zračiti, rumenjeti i žariti. Iz mraka se sve jasnije pomaljale i udaljenije kuće, brda i šumarci, sve još u sanjivim zamagljenim oblicima.

Zacrvenjela se i kao zlatom prelila mala okanca skromnih domova. Pijetli se uskukurijekali u sav mah. Budilo se veselo seosko jutro.

Samo na mjestu, gdje je bilo zdanje Pavla Futača, ukazao se prizor još žalosniji i bjedniji. Zgarište bilo kao razbojište, golo, pusto i očajno. Kata Futačka, kao da se prenula, zajaukala, zakukala ponovo, ali promuklo i šuplje.

Ostali, kao da sad tek osjetiše umor i jutarnju hladnoću, stadoše se protezati i zijevati:

— Idem malo u štalu prigledati k blagu! — promrmljao je netko pospano.

— Bogme idem i ja k svojemu! . . .

Oklijevajući i lijeno, sve jedan po jedan, stiščući se u kakav tanki, traljav kaputić, odlazili gotovo bez riječi.

SVOGA TIJELA GOSPODAR

I.

PISMO

S Pavunčec-brdom ima pošta malo posla. Kad bi tako bilo i s ostalim selima i gradovima, ubrzo bi propala ta divna i zanimljiva ustanova, na veliku žalost i državnoj kasi i dobroćudnim ljubiteljima poštanskih maraka.

Zato, kad u taj čudnovati kraj dođe kakvo pismo, ono se smatra kao naročita rijetkost i odmah se zna od koga je, za koga je i otkuda je: da li je iz Amerike ili od advokata ili iz vojske. Jer samo sa ta tri svijeta korespondiraju Pavunčeci.

Tako i ovoga puta, kad je pandur Mata Domitrović, obavivši svoj službeni posao kod seoskog starješine Petra Pavunčeca, krenuo s pismom u ruci u dvorište Jakoba Pavunčeca, kao vjetrom pronio se glas kroz selo:

— Iva Bagušarov piše iz vojske! ... (Za razliku od drugih Pavunčeca, koji radi bliže oznake kuće, familije i možda kakve naročite odlike, nose predikate Suhorepec, Frček i Cviker, oni iz kuće broj 16 i još nekoliko brojeva zovu se Bagušari. To jest: »Zovem se Bagušar, a pišu me Pavunčec!«)

Kad pandur u dvorište, a ono sa sjenika po nekakvoj klimavoj »lojtri« spuštala se baš Roža, snaha Jakobova i zakonita žena istog ovog Ive, od koga je zacijelo to pismo.

— Evo ti piše muž iz soldačije! — veli joj Mata, a ona otresajući trunje od sijena lecnu se nekako, pa se začuđeno zagleda u pandura. Pravo reći, njezino otegnuto, žuto lice s očima niti bijelim, niti plavim, već nekud ispranim, kao da se stalno čudilo. Zato se pandur i obrecnu:

— Da, da, piše ti muž, kaj se čudiš?! Na, eto ti pismo!

Ali Roža ne prihvati, već bez riječi uleti u kuću, povikavši usplahireno:

— Japa! Oj japa! ... Jeste li čuli, došlo pismo od Ive ... Eto, pandur ga je donesel! ...

Zakašlja iz one glomazne, sure drvenjare nekakvo šuplje grlo, začu se srdito mrmljanje i napokon se na vratima pokaza mršav, dugačak, rutav i natmuren čovjek, to jest glavom Jakob Pavunčec. Nevoljko i lijeno prekorači prag, kiselo se pozdravi s pandurom i uze pismo. Okrenu ga dvatri puta, priškilji na nj iz daleka, pa ga vrati natrag.

— Daj ga ti prečitaj — rekne on s beskrajnom dosadom — mene boli želudec! ... I onda ... ne vidim dobro.

Vratilo se pismo opet Mati! Slabašna ona kuvertica bila je sva već izgužvana, isprljana i otrcana. Nije ni čudo, koliki je put napravila! Od Kosovske Mitrovice pa do Pavunčec-brda! Još se onda četrnaest dana vukla po svim stolovima općinskog poglavarstva na Bikovskom Vrhu (koje je ujedno neka vrsta pošte), dok je nije jednog jutra budno i pažljivo oko pandura Mate pronašlo u smeću. Kako je bio pismen čovjek, on je bez teškoće otkrio kome spada, i eto na kraju krajeva stiže to pismo na svoju adresu.

Časom se skupila sva družina, a i poneki iz susjedstva. Dohuktala teško sopeći od nekud iz polja i gazdarica Bara, mati Ivina. U nje su silni bokovi, široka leđa i obilna prsa, ali dah teško hvata. Ljepotica je nekoć bila, pa bi se i sad rado pohvalila da u onim danima nije bilo ni žandara ni financa, koji se ne bi za njom ogledao!

Inače je meka srca, pa kad je čula o čemu se radi, njene su se još uvijek žive, velike i plave oči, zalile suzama radosnicama i žalosnicama:

— Je li to moj Iva piše?! ... Ej milo dete moje, samo ako si mi živo i zdravo! ... uzdisala ona, pa se onda obratila panduru Mati: — Ajde Mata dragi, daj nam sve točno prečitaj! ...

Mata međutim već otvorio kuvertu i zagledao se u list važno, kao da će proklamirati kakav nedjeljni oglas pod lipom. Milo je to Pavunčecima, jer čitanje njemu ide glatko kao popu kod oltara. Znao bi to možda i koji od Pavunčeca, ali teško ti je takva razumjeti: sporo odgoneta ona slova, pa ih još sporije slaže jedno do drugoga, kao nevješt zidar cigle.

— Faljen Isus i Marija! — započeo čitati Mata, a slušaoci sve i nehotice odgovaraju:

— Na se veke budi faljen! ...

— Dragi moji roditelji — nastavlja pandur — to vam piše vaš sin Iva, koji vas s tim sve pozdravlja i želi sve dobro od dragoga Boga i od srca svoga ...

— I tebi Bog daj zdravljica, sinek moj — upada u riječ debela Bara, prenoseći se duhom u daljinu, i od ganuća otirući suze dlanom i rukavom. — Samo mi budi zdrav, da mi se srećno doma povrneš! ...

— Muči, baba, kaj zanovetaš! — ljuti se njen suhi i kosmati Jakob.

— Dragi roditelji — nastavlja opet pandur Mata — dajem vam znati, da mojoj vojničkoj službi bude skoro kraj i da nas budu doma raspustili. I dajem vam znati, da mi treba civilski ancug, da imam u čemu doma dojti, jer su mi ovoga moljci pojeli. I onda vas molim da mi toga ancuga pošaljete i još par dinarov za strošek, jer je put dalek. I onda vam nemam više šta pisati niti obznaniti nego primite pozdrav svi i otec i mati, i brat Jože i sestra Ljuba i sestra Bara, i nevesta Kata i stric Peter i svi njegovi, i tetica Mara Labudanka i stari japa. I još pozdravite Štefu Cvikerova i Miku Suhorepca. Drugo ništa, nego zbogom i pošaljite mi civilski ancug. Zelen javor, zelen bor, molim brzi odgovor!

Još mi pišite jeste li vole prodali, je li se Pisava otelila!

Saslušaše Pavunčeci pismo s oba uha. Presušiše suze u lijepim očima mamice Bare: zabrinula se ona, a još više njezin Jakob. Treba smoći dinare, moj sinko! Lako je to pisati!

Ostali se raspripovijedali o soldačiji, kako je nekad bilo, a kako je sad, pa još o Kosovskoj Mitrovici i o Štipu, gdje ima Arnauta i malarije, nesretne groznice, koja je počela nemilo drmusati ljude i po Bikovskim Goricama.

Samo se Roža, žena Ivanova, odvojila od ostalih naslonivši se na dovratnik. Zagledala se onim začuđenim, ispranim očima bez cilja. Trepavice ni da trenu, samo na tanku i dugačku vratu iskočile neke plave žile. Kao da se davi.

Najednom, u neobičnom uzbuđenju poskoči Roža do pandura, naglo ga potegnu za rukav.

— Čujte Mata, jeste li vi to sê točno prečitali? . . .

— A zakaj to pitaš? . . .

— Dajte pogleď te, kaj moj Iva mene baš niš' ne pozdravlja i niš' ne pita za me? . . .

U glasu treptjele suze. Osjetio to i Mato, pa spremno potražio pismo, ponovno ga pregledao, slegnuo ramenima, začudio se sam.

— Bogme, istina, za tebe baš ni slova nima! . . .

Dohvatila se Roža opet dovratnika, prilijepila se uza nj kao gusjenica. Pa onda zajaukala, zaleleknula, divlje i očajno:

— Mili Bože, ti sê vidiš! . . . Mili Bože, ti sê vidiš, ti sê čuješ! . . . Svih se moj Ivo spominje, i oca i matere, i brata i sestre, i cele familije. Ni vola ni krave nij zaboravel, samo svoje žene nijedne reči ne pošilja! Ni dobre ni zločeste! . . . Mili Bože, ti dobro znaš, kak se ja mučim i kak delam i ob svemu brigu vodim . . . Pošteno se vladam i reda držim, a moj muž zakonski nijedne reči za mene nima! . . . Je li to pravica? Je li to poštenje? . . . A jo-o-oj mati mo-ja, kaj si me ro-di-la?! . . .

Preneraziše se svi, i domari i susjedi, jer još nitko nije čuo Rožu da viče. Znali su za njenu nesreću, ali ona je dotada tiho sve snosila, pa ako se komu i potužila, bilo je to u po piskutljiva glasa.

Nelagodno bijaše svima. Počeše se razilaziti. Svekrva, mati Ivina, naljutila se, jer Roža nikako da umukne.

— Kaj mi tu nariječeš, em ti nigdo ni vumrl! . . .

— Sreća mi je mrijela! . . . projecala Roža, pa opet nastavila svoju tužaljku.

Jakob se također iskesio, opsovao joj pamet žensku i pozvao onda pandura u kuću na kupicu vina.

II.

KRAVA I JUNICA

Svemu tomu bijaše doista kriva jedna krava. I to nikakva naročita životinja, nikakva fina pasmina, već obična bijedna bušica, koja se odlikovala jedino tim, što je imala nekih dvadeset godina, a samo jedan kuk i jedan rog. Drugi

kuk i drugi rog propadoše u raznim dogodovštinama njenog prilično burnog života.

Nije dakle bila ljepotica, ali je davala obilno mlijeka, pa je u kućanstvu Jakoba Pavunčeca-Bagušara vrijedila mnogo. To većma što je bila jedina muzara u staji pored dva volića i jedne kržljave i strašno rutave junice. Jakob ju je zato mnogo cijenio, i kraj svih njenih spoljašnjih nedostataka bio upravo ponosan s tom svojom Rumenkom.

Njegova pak žena Bara znala ju je doduše na paši ili kod mužnje ružno opsovati, jer je Rumenka bila nemirne ćudi, ali ju je ipak iskreno ljubila.

Međutim glavna i upravo fatalna grješka Rumenkina bijaše njena pomamna strast za djetelinom. (To što je i s jednim rogom polazila u borbu, dragi joj Bog lako oprostio!) Ali djetelina je za goveda opasna biljka! . . .

I eto na tu sitnicu zaboravio je Iva, Jakobov sin, onda još sedamnaestgodišnji deran, koga je zapala dužnost da na Rumenku časom pripazi, dok se ova pasla na strnokosu podno kuće. Bijaše to nekog vrućeg ljetnog popodneva. Polje bilo okruženo snažnom živicom — sve grab, glog i lijeska — i njena hladovina privukla Ivu, da se zakloni od žarke nebeske zvijezde. Pa dok je Rumenka ozbiljno i promišljeno izabirala i griskala ono malo trave i drača, što ga je po suhom strnokosu nalazila, Iva se u hladu izvalio, pružio kao mali bog. U ono ga vrijeme nisu mučile nikakve teške misli ni brige, pa tako zirnuvši ispod oka koji put na Rumenku, dobacivši joj koju oštriju riječ (na pr. »Rumenka! . . . Kud ideš?« . . . »Mrrr-ci-na grda, strela boža vu te pukla!« . . .), zaplovi on u sladak san kao u toplu vodu. Zaklopiše se oči, rasklopiše se usta, a nos zasvirao tanku ariju kao zričak.

Nisu Ivu smetale ni muhe, štono su drsko zujale oko njegova nosa i komotno šetale po zdravim i prilično musavim obrazima, ni bumbari koji su krupno brundajući tromo lijetali sa cvijeta na cvijet. Spavao je dečko u onoj hladovini kao mačak na suncu.

Rumenka je dotle pasla, koračajući lagano preko slogova, sve dok nije došla do živice. Tu je stala brstiti lišće, ali joj uskoro zape oko za djetelinu preko živice, na oranici Jakobova susjeda i nekakvog stričevića Bagušara.

Djetelina nije bila baš bujna (jer na Bikovskim Goricama osim kopriva malo što bujno raste), ali je bila vrlo simpatična, vrlo privlačiva, možda neodoljiva. Zato Rumenka nije ni pomislila, da ta djetelina nije za nju, da će zaći u kvar, pa eventualno izvući debelih batina, izazvati procjenu štete i druge komplikacije; nije čak ni pomislila, da je djetelina za goveđe želuce vrlo opasna hrana. Povela se naprosto za željom svojom, pa lagana i spretna kako je bila, ona se bez mnogo teškoća provukla kroz granje, te pravo u djetelinu. Napasla se, nažderala kao nikada.

Kad se zasitila, onda je zadovoljno i lagano krenula kući. No jedva je zašla u dvorište i dva-triput zamukala, da bi joj otvorili vrata od staje, kad li joj poče trbuh da se naduva kao balon.

Stala se Rumenka napinjati, stenjati. Oči začuđeno i tužno izbečila. Uznemirila se. Osjeća pući će...

Iza štale, gdje je u hladu tesao nekakvu uporu, izvukao se stari Markan, otac Jakobov, kućegospodar u penziji. Starac zgrbljen, sipljiv dostrugao s teškim i razdrtim opancima, žmirkajući srdito upalim očicama, štono su ispod krupnih i čupavih obrva utonule u lubanju.

— Mh... kaj si ti to, nakaza božja?!... A gde ti je pastir?... pozdravio on kravu.

Al premda je bio slaba vida, odmah je opazio što se dogodilo. Usplahirio se starac, ušeprtljio, ustrčao, stao vikati i dozivati svojim šupljim glasom domare i susjede...

— Oj Ja-ko-be!... Oj Baro!... Rumenka se na-pu-nu-la!... Žurete se, bude nam poginula!

Kao da je kuća planula sjatila se družina. Stali kravu trljati, gubicu joj otvarati, petrolejom i uljem zalijavati, ganjati po avliji, ali bez vidljive koristi.

— I zbiljam nam bu krepala?! — zavapila u očaju gazdarica Bara, pa prionula još jače snažnim rukama gnjesti kravu.

— Mili Bože, smiluj se nam siromakom! Kaj bumo brez krave?!

Zaplakala Bara, zaplakala i njena kći Jaga, a i drugima se zavodeniše oči. Nesreća je golema, gubitak kojeg sirotinja ikad ili nikad ne nadoknađuje.

Kad vidješe, da kravi odista nema spasa, potrča netko po nož, da je prikolju. Nasta kuknjava i lelek kao na groblju.

Zaklaše kravu i na časak nastade tišina. Čulo se tek hloptanje, krkljanje krvi, koju je u veliku zdjelu hvatala gazdarica Bara, dok su joj niz obraze curile suze, kao krupna kiša.

Najednom se netko dosjeti:

— A gdje je Iva?... Kaj ju nij' on čuval?...

— On, on... Ali je zaspal zasigurno, tat Kristušev! Strela Božja vu njeg pukla!...

Jakob, otac mu, onako krvavih ruku od klanja, a očiju zamućenih i upalih od jada i nesreće, stao se ogledavati. Samo je kroz žute i krljave zube promrsio neku tešku kletvu i dodao:

— Kažite mu slobodno, na oči nek mi ne dojde, jer ga zakoljem, kak i ovu kravu...

Iva, nesretnik, baš se uto prišuljao, pa sakriven iza stoga sijena, provirivao da vidi što se događa. Kako se bio probudio i konstatirao da Rumenke nigdje nema, naslutio je zlo, to više, što je već izdaleka načuo kuknjavu i graju.

Teško mu je bilo, ne samo što se bojao batina i sramote, nego je i sam uviđao, u koliku je nevolju uvalio čitavu kuću. Ali glavu i leđa trebalo je ipak čuvati. Zato on bez mnogo premišljanja kidnu na drugi brijeg, k nekakvom vujcu Dugijanu.

Podveče stiže k Jakobu židov Mukić sa Bikovskog Vrha. birtaš, a za nuždu i mesar, te nateži se amo, nateži tamo, za jeftine pare kupio Rumenku, i kožu i meso.

Odvezao on to sve na nekakvom šugavom bijelcu, a na kuću Jakoba Pavunčeca-Bagušara pala briga i žalost, kao crni oblak na krajinu.

No od same žalosti i velike koristi nema. Živjeti se mora, kad je dragi Bog tako naredio, i mučiti se mora. Tako je i Jakob orao i kopao i drva vukao iz šume, a sve mislio i razmišljao, kako da dođe do druge krave. Da li da pozajmi novac pa da je kupi, ili da proda junicu, od koje ne će nikad biti valjane muzare, kako se činilo. Ili nešto treće? A što, tomu se nitko nije domislio.

Junicu su prodali, ali nove krave nisu nabavili. Premalo su novaca dobili, a bilo je i drugih potreba: porez, namet, pa brašno i nekakve cipele, opanci... Nesta novaca i junice...

Svakojako se domišljalo, sračunavalo, sve dok se najednom nije našlo rješenje, najprostije, najjeftinije i upravo jedino moguće. Pravo čudo, te se nitko nije na nj prije sjetio!

Vraćajući se jednog dana s nekog sajma, a preko sela Batinjana, našao se Jakob Bagušar s dobrim svojim znancem i kolegom iz Amerike, s Jurom Batinjanom.

Zajedno su radili tri godine, negdje u Millwauke, a onda se Jakob vratio u »stari kraj«, dok je Jura ostao još par godina. Tako je i zaradio malo više, a bio je već od prije dobar gruntaš: dosta zemlje i dobre zemlje!

Zadržao se Jakob kod njega na čašici vina, sjećali se oni starih dana, pretresali nove brige i kucali se pomalo. Vidio i doznao Jakob, sve kako se činio dremovan, umoran i kiseo (takvo je u njega već lice!), vidio on, da je Jura gazda čovjek. Tu je divna štala, nova hrastova građa, crijepom pokrivena... U staji nekih pet-šest krava, a med njima jedna šarena junica, već steona, lijepa, kao kakva frajlica. Baš je Jakobu za oko zapela.

Vidio dalje Jakob, da su tu dvije cure i jedan dečko. Jedna od cura već prilično stara: dvadeset i četiri godine! Ta se više udavati ne će.

Razglagoljala se o tom Jurina žena nadugačko, ma da je nitko i nije pitao. Ali njoj to očito bijaše na srcu. Muka joj bila, oni tako dobra kuća, pa da hrane »staru deklu«. Osim toga tu je i mlađa kći, petnaest joj je godina, udavala bi se i ona, a eto starija se ispriječila pred njom!...

Nije, veli joj mati i sama, nije baš »fest«, nije ljepotica, ali je dobra i radina. Tiha je, i ne zna se za nju. Pomalo su, kaže, i oni, roditelji, sami krivi, što se nije udala. Bilo je prosaca, snuboka, ali oni prebirali, nijedan im nije bio za volju. Tako i odoše godine kao magla, neopazice.

Sluša to Jakob i, regbi, slabo ga to zanima. Međutim on naćulio svoje i bez toga odvrnuto uho, priškiljio još onim pospanim okom, pa kako cura prođe kroz sobu, on je »šecuje«, premjerava.

Curetina velika, koščata, ali nekud »nesklavurna«. Prsa joj kao daska, a lice se otegnulo kao litanije svih svetih. Kao da će zaplakati... Govori tiho i cmizdravo, rekao bi, trbuh je boli. (Ej, njegova Bara, to je nekad cura bila!... Jer Jakob, iako je sada stalno kiseo i dremovan, bijaše nekoć spretan momak. Samo sad ga želudac boli i brige ga taru!...). Međutim, sve to još ne bi smetalo, jer kakva korist od ljepote, tek učinilo se njemu, da cura pomalo šepa. Lijeva joj noga ima nekako zavrnuto stopalo, pa sve misliš, zapet će s onim opankom o desnu nogu! To je već falinga ozbiljnija!...

Ali opet, kad bi Jura dao onu junicu, sve kako je steona, sve bi to čovjek oprostio. I drugi bi ga razumjeli, čak bi mu i odobrili, jer takve krave još nije bilo na Pavunčec-brdu.

Međutim, mudar je bio Jakob, pa je mudro prešutio šta misli. Onako samo mimogred natuknuo nešto o svom Ivi, kako je dobar i pametan, premda je mlad. Tako se i oprostio od prijatelja Jure i njegove razgovorne žene, pa zagrabio oštro prijekim putem, da ga noć ne uhvati.

Ugrijalo ga malo vino, malo ove misli, te se pred njegovim očima ukazala jasna slika: kako šarena junica, teško bređa, lagano i ponosno šeta u njegovo dvorište!... U njegovu staju!...

Došao kući, izuo opanke, skinuo blatne i znojne obojke, a žena ih prostrla pod peć, da se osuše, dohvatio zdjelu s krumpirom, pa kad ostadoše na samu, rekao joj sve. Ona uglavnom odobrila. Nezgoda jest: sedam godina starija mladenka od momka, pa još s jednom nogom zavrnutom! Ali opet, oni su već tri mjeseca bez krave! Zna ona, muka će biti Ivi, ali zar nije sam kriv?! On je jednu kravu zatrajao, on neka drugu dobavi. Tako je i pravo. Uostalom, šta je to ljepota i mladost?! Neka je samo cura vrijedna i poslušna!...

Sutradan već bilo vijećanje s teticom Jelom Futačkom sa Futač-brda, mudrom ženom i poznatim diplomatom.

Kroz nekoliko dana spremila se Jela, nakon mnogo tihih i važnih dogovora s Jakobom i njegovom Barom, u selo Batinjane. Imala ona tamo neku kumu, pa će malo k njoj, a znat će potrefiti i do Jure Batinjana. Utanačiše ovako:

ima ona samo da pita curu, za kaparu te uglavnom za miraz. O junici za sad ni riječi! . . .

Otišla tetica Jela u zoru, a vratila se podvečer kasno, te se nije ni svraćala na svoje Futač-brdo, nego pravo k Pavunčecima. Izvještaj bio povoljan.

Daje Jurica Batinjan curu s veseljem, to se zna! Upravo ne toliko on sam, koliko njegova žena, ona je sasvim za to. Dat će, veli, tri hiljadę forinti (»četiri bu dal, da mu boga amerikanjskoga!« — progunđao Jakob), dat će krevet i fini ormar s ogledalcem, po najnovijoj modi, i kravu, naravna stvar. Samo nije rekao koju, a tetica Futačka nije ni pitala. To se nje ne tiče! . . .

Sad je trebalo poći u uglede. Nikakvog zgodnog sajma ni proštenja nije bilo baš u to vrijeme, pa ne preostade drugo, nego da se ide izravno do mlade.

Udesila se Bara, koliko je bolje mogla. Posudila od neke kume njenu novu »cabajku«, t. j. crnu jaknu, u ruke uzela cipele, koje obuva samo na velike blagdane, pa bijelu rubinu. (Da su joj godine dopuštale, stavila bi i šareni zaslon — ali ovako obukla se jednostavno i ozbiljno, kako i dolikuje materi, koja ima sina za ženidbu.)

I Ivu udesiše, koliko se dalo, pa se onda mati i sin zaputiše prema Batinjanima. Naprijed mati, za njom sin. Da su išli kakvim drugim poslom, bilo bi obrnuto, ali ovako Bara se svaki čas ogledala, nije li joj suputnik pobjegao. Usput ga i poučavala i razlagala mu situaciju. Uvijek jedno te isto. Ženiti se, veli, tako i tako mora. Ako i jest tek prebacio sedamnaestu, nije prerano. Onda, na mladost i ljepotu neka puno ne misli, jer to, kako i sam velečasni kaže, brzo prođe a koristi velike ne nosi. I ona je eto nekoć bila lijepa, pa šta je od toga imala, i kako je to dugo trajalo? A ako je na ponudu dobra i vrijedna cura, makar i malo starija, pa još i tako fina kravica i četiri hiljade, kako to sve otac špekulira, e onda tu nema cifranja i izmotavanja, nego treba posluhnuti starije i pametnije. Pogotovo kad i sam zna, kako je jednu dobru kravu baš on upropastio. (Eh, toga se on već naslušao! . . .).

Ive međutim objesio tužno svoj kukasti nos, otegnuo usko i dugačko lice (sav je na ćaću!), pa ni glasa da dadę od sebe. Tek pošto stigoše do sela i napitaše za kuću Jure

Batinjana, stade Iva upravo kao junac pred nepoznatim vratima.

— Joj, mamo, ja nejdem! . . . Hote vi sami, mene je strah . . .

— Jesi li ti bedast, Iva?!

— Nejdem, pa nejdem! . . .

Ali Bara, snažna ženetina, zgrabi njega čvrsto za ruku, oštro ga povuče, te on, upirući se nemoćno s noge na nogu, uđe u dvorište. Tu opet zape za neku krušku, prilijepi se uz nju, te ni makac. On će, veli, iza kruške da vidi curu. Na sreću ispade iz kuće Jurina žena, pa srdačna i razgovorna kako je bila, uvede ih oboje u kuću.

Tu se razvio divan baš od srca. Bara i Jurina žena, kao dvije buduće »prijateljice« fino se sporazumješe. Samo se Iva na svom stolcu ukočio, kao da sjedi na čavlu. Kad je pak ugledao curu, koju mu izabraše, obli ga znoj od muke. Bila se i mati mu Bara prilično prenerazila, ali opet, imala je ona pamet i razum.

Dok se tako matere zanijele u razgovor i pripovijetku, Ivan se neopazice izvukao napolje. Sjetiše se napokon i njega, ali njemu ni traga. Zagledali iza kruške, pa iza svakog drveta, iza suše i staje, ali dečko iščezao — pobjegao junački.

To mu međutim ne pomože. Isprosiše ipak curu. Zakapariše je. Jura Batinjan pristao dati, a najzad i dao onu divnu šarenu i bređu junicu, iako s teškom mukom i na uporno nagovaranje svoje žene. Ali je krvavo zamrzio i tu svoju curetinu, nesretnu Rožu, i svog nekadašnjeg američkog kamerada Jakoba, sadašnjeg »prijatelja«.

Doktor dao za dobre novce i debelu gusku svjedodžbu, da je momak zreo za ženidbu. Velečasni na Bikovskom Vrhu zapisao i triput oglasio, a na svetu Katu i vjenčao mladence.

Slavila se svadba najprije kod mlade. Sutradan pred podne odoše u crkvu na vjenčanje, a onda se pošlo k mladencu. Sve propisno: s barjakom, s tamburašima i s juškanjem.

Istrčali Pavunčeci, kolikogod ih je bilo, da vide svatove. Pala tu i tamo poneka šala na račun mlade, ali ne odveć oštra, jer su junicu već svi vidjeli i iskazali joj svaku čast. Znali su u ostalom, da je tu važnija junica, negoli cura.

Izašla i mati Ivina, ma da je bila u velikom poslu. Podno brijega vijugavom i kliskom stazom, a i preko oranja penjali se svatovi vrišteći i urlajući. Sagledala mati svog sinka gdje sitan i neugledan nevoljko klima kraj svoje nezgrapne mlade. Jedva joj do ramena. Držala ona njega za ruku, pa s onom iskrivljenom nogom samo vesla, vesla, penjući se uz brdo.

Uzdahnula Bara. Rasplakalo se njeno materinsko srce.

— Mili Ivek, mili sinek moj, kaj si ti dragom Bogu skrivel?! . . .

Međutim u maloj i kvrgavoj glavici tog njenog Iveka, pod novim šeširom, okićenim šarenim papirnatim cvijećem (najnovija moda) i zelenim ružmarinom, u toj tvrdoj glavi rodila se već, i stalno, uporno kroz dva dana i kroz jednu noć ponavljala se tvrda misao:

— Dobro, dobro . . . Bumo već videli, gdo je moga tela gospodar! . . .

I doista, kad je poslije večere, plesa i čitave te slave trebalo da mladenci pođu spavati, nestade Ive. Ustumaraše se po svim kutovima, zaviriše na tavan, na sjenik.

Otkriše ga slučajno čak u suši nekakvog njegovog strica. Upro on da ne ide. On je, veli, svoga tijela gospodar! — Jesi li ti pri sebi? — zgranjavaju se ljudi. — Kaj se mlade bojiš?

— Nek š njom spi gdo oće, ja ne ću! Ja sem svoga tela gospodar! —

Pod vrhovnom komandom strica mu Tome zgrabiše tog neobičnog mladenca te ga odvukoše do mlade. Bilo je tu posla, jer se dečko trgao i rukama i nogama, grizao i drečao. Bilo je i smijeha, jer takva čuda još nitko nije doživio.

Položiše ga konačno uz mrsku mu mladu, što se umirući od srama, zabušivši glavu u debeli, novi jastuk, stisnula sasvim do zida. Iva bio najzad svladan, ali se zavio u svoj gunj, pa se ukrutio, uvukao u se, kao zmija pored ježa. Tako ukočen, sve ponavljajući kroz stisnute zube svoju misao vodilju, kako je on »svoga tela gospodar«, on je i zaspao. Zaspala jedva jedvice i mlada, odrvenjela, zgrčena i kao smrznuta.

Tako te noći. Tako i druge i treće i sve ostale. Tako pune četiri godine. Sve dok Iva nije pošao u vojsku.

Roža ostala ni žena ni djevojka. Kud je već žuta bila, požutjela još većma. Kud je tiha bila, umuknula skoro sasvim. Glas joj se otanjio, kao na izdisanju, drhtav i jedva čujan.

No prigovora joj nije bilo s nijedne strane. Radina i brižna. Ranoranilica i svakome pokorna, ona je godinama svoju žalost u srcu nosila, sve moleći Boga da on tu posreduje.

Ali Iva od prvog dana pa sve do odlaska u soldačiju uvijek isti. Poštuje njenu vrednoću i dobrotu, ali to ne pokazuje.

Ne grdi je, ne bije je, ali ne gleda ni milo ni mrko, ne govori joj bez velike nužde ni loše ni dobre. I tako oni zajedno spavaju (i to samo zimi!), zajedno idu na posao i s posla, u crkvu i iz crkve, na sajam i sa sajma — jedno uz drugo, ili jedno iza drugoga, bez riječi, bez pogleda, bez dodira.

Kao dva točka u kolima, što isti teret nose, istim smjerom putuju i istim se tempom kotrljaju, sveđer u istom razmaku ne hajući jedan za drugoga, vezani tek kakvom blatnom osovinom ili grbavom srčanicom . . .

Majka Božja bistrička i sveti Antun padovanski, pa još kakva vješta baba, možda bi tu mogli štogod stvoriti. Nada još nije bila umrla u srcu žene i djevojke Rože.

Trebalo je sačekati Ivin povratak iz soldačije.

III.

ŠIŠMIŠ

Po sjajnom, gvozdenom kolosjeku dogrmio, dohuktao crn željeznički vlak. Žuto, uvelo lišće, što je umorno ležalo između tračnica, zakovitlalo se divlje i prhnulo u zrak kao jato poplašenih vrabaca. Kondukter spretno iskočio i zameketao kondukterskim glasom i akcentom: — Veliko Gnijezdo! . . . Jedna minuta! . . .

Izvuklo se nekoliko baba s košarama i sa zavežljajima, elegantno se s visokih stepenica spustila neka otmjena dama, a iz zadnjih vagona uz topot bakandžâ poskakala tričetiri momka sa šajkačama na glavi. Među njima i Iva Pa-

vunčec. Tako je barem pisalo na crnom drvenom koferu, na kojem je osim imena i prezimena ćirilicom bila naštampana i njegova četa, puk i mjesto.

Skočili oni, zastali i zablenuli se. Kao da još nikad na toj stanici nisu bili, a to im bijaše oduvijek prva i najbliža štacija. Tu su prvi put očima ugledali čuveni taj »ajzliban«. Ali oni se zagledali, kao da ne vjeruju, da su ipak tu i da je osamnaestmjesečni san napokon ostvaren. Onda požuriše k izlazu, ali ih ondje nitko nije čekao. Doduše, jedan je od njih — onaj iz Šćapovca — pisao kući točno dan, kad će doći, no ocu je valjda bilo žao tjerati konja ili je koja kobila možda bređa.

Pođoše dakle pješice. Trojica istim smjerom, a četvrti se odmah odvojio, jer je njegovo selo na protivnoj strani.

Pođoše prijekim putem. Mekana im se učinila ta zemlja. Domaći taj kraj nekud smiješno pitom, a nebo i zrak i odviše blagi. Drugo je bilo tamo dolje...

Korak i držanje im je još vojničko, šajkače naherene, u grudima samosvijest, koje »tamo dolje« nije bilo... Ali sad su tu doma oni nešto »ekstra«. Nisu još pravi civili. Bar ovo prvih nekoliko dana ili dok se šajkača ne otrca i ne zamijeni kakvim škrljakom.

Stigoše na prvo raskršće, gdje se odvaja put za Pustike. Tu se oprostio Lovrek Stepanić. Zaustavili se, porukovali se ozbiljno i svečano, salutirali i propisno udarili petama. Tako svaki put, kad se koji odvoji. Ne opraštaju se dugo. Nema ni velike žalosti, ali opet svakomu je nekud teško. Kidaju se nevidljive niti. Nisu više ono što su bili i više nikad ne će biti.

Ostade napokon sam Iva Pavunčecov, i on zagrebe oštrije. Za čas ugleda malu i bijelu crkvicu, što je kano glava šećera sjela na vrh Bikovskoga Vrha, a u tu župu i Iva Pavunčecov spada. Sad istom osjeti, da je blizu doma. Jer on tu pozna sve, i velečasnoga gospona župnika, učitelja, bilježnika i židova Mukića. Poznata mu skoro svaka kuća, a malone i svaka njiva. Vinogradi već obrani, a kukuruz upola. Jesen.

Milo je njemu. Sve je to njegovo, njemu blizu, domaće. Siromaštvo doduše veliko, daleko od svijeta, zemlja slaba, puno ljudi, zarada mršava... Ali opet njegovo, njemu najmilije i najdraže!

Isprsi se on još jače, promaršira ponosno kroz Bikovski Vrh, ali ga nitko nije baš naročito primijetio. Nekakva snaha, što se vraćala s bunara, nasmiješila mu se, Mukićev Šarko lijeno na nj zalajao i opet zadrijemao, a bilježnik ga zagledao kroz prozor, ali ga nije prepoznao niti se zanimao tko je i što je.

Sad još pola sata dobra hoda, pa je kod kuće!

U isto vrijeme nekako, kad je sa stanice Veliko Gnijezdo pošao Iva Pavunčec-Bagušar, u to isto vrijeme krenula se i njegova žena Roža sa sasvim protivne strane svijeta a k istome cilju t. j. kući na Pavunčec-brdo. Razlika je bila samo u tom, što je ona imala dva, tri kilometra hoda više.

Ali kako nije moguće mutava nadgovoriti, tako ne ćeš ni šepava nathoditi, te nesretna Roža s onom svojom iskrivljenom nogom veslala brže negoli njen Iva s oba svoja vojnička kraka.

Nije po dobru Roža pošla na tako dalek put. Stara žalost i nevolja njena natjeraše je tamo. Zar da i nadalje ostane ni žena ni djevojka? Zar da joj se smiju kojekakve babe i curetine? Zar da trpi, gdje Iva nju ne dira i ne gleda, a onamo se šulja u šikaru k Jagi Škrinjarićevoj, dok ona svinje čuva, toj staroj curetini, s kojom se natežu svi seoski dečkiri i pastiri? Sto godina da se o njoj pripovijeda, kako je muž nije ni taknuo, a s njom spavao? Jer toga čuda nije bilo, otkako je svijeta i vijeka.

Nije Roža bila nikakva vatrena ženska, nije u njoj ključala nikakva strast ni grješna želja, niti je bila željna neke naročite ljubavi i nježnosti — o tom ona nije snivala — njoj je bilo samo do toga, da bude žena, kad je već po zakonu žena, i da bude možda mati (no ta je željica bila već dublje sakrivena...). Mogla je i ona naći kakvog klipana, da joj je bilo do grijeha, ali ona je htjela baš Ivu, htjela da bude sve po zakonu i poštenju, i po starim običajima. Šta je ona Jaga bolja od nje, pa Iva ide k njoj? Ako je Roža šepava, Jaga je zrikava, a to je sličan đavo.

Nego je Iva tvrda glava. Hoće da joj se osveti. Kao da je ona kriva. Je li ona njega prosila? Je li mu ona zatrajala kravu? Nije li mu donijela četiri hiljade i finu junicu, koje njezin ćaća još ni sad zaboraviti ne može? Takve ju-

nice još nije bilo na Pavunčec-brdu! Šta je ona dakle bila kriva, da on nju toliko mrzi i prezire?! Nije li dobra i vrijedna, kao crv? Nije li poštena i tiha?! Istina, ni on njoj nije zao, nijednom je još nije udario, ali što joj to vrijedi, kad je nije ni pomilovao.

Ej, sve bi to ona njemu rekla, da može do toga doći! Da se on samo malo omekša . . .

Dok je bio u vojsci, bilo je još blaženstvo. Mir božji. Nije ga bilo, pa je žalost i nesreća nekud bila manje očita. Ali otkako je došlo ono njegovo pismo, gdje se svih sjeća samo nje nimalo, otkako mu poslaše nekoliko dinara za put, pa kako ga stadoše očekivati svakoga dana (— Morti denes dojde! . . .), od toga se časa uznemirila Roža kao još nikad u životu. Sva je strepila od straha i muke, da će se opet nastaviti stari život, stara sramota i nevolja.

I ona se povjerila, stojeći jednom na paši kod blaga, nekoj susjedi, Mareni Mike Suhorepca. Ljubezna je i preljubezna bila ta Marena, i Roža je inače nije baš voljela. Ali eto sad ovako smućena, nemirna, zaplašena, izjadala se baš njoj kao još nikome svome.

Saslušala Marena nju sa živim saučešćem, uzdišući teško, tresući i uzmahujući glavom, prevrćući svijetloplavim očima, naprosto snebivajući se, kao da je to prvi put čula, a ono cijela fara znala tu komediju. Onda joj je ona u najvećem povjerenju saopćila, da poznaje neku babu tamo u njenom kraju (Marena bijaše iz daleka), koja će joj dati sigurno sredstvo, takvu »copriju«, kojom će Ivu toliko začarati i zacoprati, te će srljati za njom kao puran za purom. Sav će, veli, biti lud od prevelike ljubavi i želje. Samo neka ode k toj babi, u nekakvo selo Taborište.

Spremila se dakle Roža, mudro i oprezno, da će tobože k materi u pohode. Spremila košaricu, pa u nju jaja, sira i meda (što je nekako pred svekrvom sakrila i omaknula), te na put. Ponijela i nešto dinara, jer iako baba ništa ne traži, na mito se ipak ne ljuti.

Stigla ona u to selo Taborište. Selo na brijegu, sirotinja zgoljna, veća nego na Pavunčec-brdu.

Kućice malene, nakrivljene, slamu s krovova kao da je vjetar raščijao, pravo selo za vještice.

Smutila se Roža na ulazu u selo. Ne zna, kojim bi smjerom i kako bi pitala za babu Katu, stidi se i nezgodno joj . . . Zastala ona pred prvom drvenjarom, što ni plota nije imala, a slamni krov se naherio kao otrcan šešir na pijanoj glavi. Na prozorčiću crni mačak, a na pustom dvorištu nekoliko repatih crnih kokoši i čupav štrkljast pijetao. Ni staje, ni svinjca ni kokošinjca, već nasred gole ledine izrasla ta garava, jadna kućica kao stari varganj.

Sumnjiva joj se učini ta zgrada, a kad se iz nje izvukla teško sopteći mala i mršava bakica, savijena u pasu i pogrbljena, kao osušeno stablo dunje, s dugim šiljastim nosom, e onda se tužna Roža krišom prekrižila i duboko uzdahnula:

— Mili Bože, oprosti mi grije', i budi mi na pomoći, ali meni se sve vidi, da je to baš ta coprnica! . . .

Javi se ona babi, nježno i ponizno, ali baba gluha kao noć. Ipak ju je razumjela, i preko onih golemih očala namignula joj lopovski. Odmah je Roža osjetila, da ta stara sve zna i da s vragom ima posla. Zato se ponovno prekrižila ulazeći u zadimljenu sobicu preko praga. Tu je, vičući u uho, objasnila babi svoju nevolju i zamolila je za pomoć.

Naškubila baba suha usta, zaklimala glavom, pa prislonivši ljestve na tavanski otvor popela se stenjući i sikteći kao leglo zmija. Bila baba sipljiva, i uleknute njene grudi svirahu kao pokvareni mijeh. Šalabazala ona po tavanu, sveđer nešto mrmljajući, nerazumljivo i strašno. Onda se polako spustila dolje.

Donijela odozgo nešto crno, čađavo. Nekakvu krpu, kao komad kože . . . Kad li Roža bolje pogledala, učini joj se kao osušena žaba, ali onda prepozna noćnu životinju, šišmiša.

Rastumačila joj vještica, da se taj šišmiš sedam godina na njenom tavanu suši, i da mu je taman sada vrijeme da se upotrijebi. Zatim je stara dohvatila nekakav drveni mužar i dala Roži da šišmiša stuca. Zgrabila Roža batić i stala udarati, a sve od neke jeze i groze hladan znoj je probijao. Dotle baba primila čašu vode te, šapćući, sikći sve neke neobične riječi. Čarolije svakojake.

Kad je bilo gotovo, sasula stara prah od nesretnog šišmiša u krpu, poškropila ga malo vodom, smotala i turila

Roži u njedra. Tu da ga nosi tri puta po sedam dana, a onda da ga uspe u piće onome, koga hoće da zacopra.

Ostavila Roža babi dinare, jaja i ostalo, pa, kao da je i sama začarana, pojurila kući. Ništa joj nije smetala ona nakrivljena noga. Grabila ona njom, te se sva cesta prašila.

Jedva stigla kući na Pavunčec-brdo i sklonila se u hlad, da odahne, kad li neki od ukućana povika:

— Ej, ljudi, je li ono naš Iva ide? . . .

Skočila Bara, mati Ivina, pa sve trlja oči. Jest, on je, njezin Iva, predragi sin! Suze joj odmah udarile na oči, istrčala ona na dvorišna vrata, zagrlila svoje dijete, iscmakala ga i izljubila, da se na kraj sela čulo.

Zakašljao se Jakob, otac Ivin, ali se nije nimalo uzrujao. Digao se polako i još sporije prekoračio prag, pa kroz zube kiselo promrsio:

— A, jesi li došel? . . . i onda mu pružio ruku.

Skupili se i svi ostali. U blaženom nekom iznenađenju širom otvorili oči i gledaju »soldata« kao neko čudo. Mjere ga i gutaju očima od šajkače pa do bakandžâ. Rukuju se redom, malo nespretno i teško. (Nemaju za to svaki dan zgode!).

Pristupila i Roža, još zajapurena od puta, pa s hrabrošću dotada neviđenom pružila svom zakonitom mužu ruku i rekla mu:

— Zdravo, Iva! . . .

Prihvatio on ruku srdačno, kao i ostalima, samo ju je začuđeno pogledao i nasmijao se:

— Zdravo, Roža! . . .

Red bi bio da je poljubi kao ženu, i ta mu je misao u jednom hipu naglo projurila kroz mozak, ali to bi bilo previše. Još bi se tkogod i narugao. Mati uto zgrabila Ivin kofer pa onda svi uđoše u kuću. Palo stotinu pitanja sa svih strana, kako mu je bilo, da li se veseli što je kući došao, da li se dobro hranio, da li se tukao s kačacima, kakvi su to ljudi, i još svašta. Odgovarao on spremno, ali važno.

Promijenio se mnogo. Razjačao se, udebljao, uozbiljio. Vidjelo se, drži dečko do sebe.

Zagledala se u nj Roža. Gledala ga s ljubavlju i poštovanjem. Milo joj je, što ju je ovako dobro pozdravio. Možda coprija već djeluje. O da bi dragi Bog dao!

Međutim prošao je taj dan bez ikakvih osobitih događaja. Iva otišao spavati na sjenik. Ni na pamet mu nije palo da legne sa ženom. Bila mu je kao i prije strana, iako ne više možda mrska, ali ipak sasvim ravnodušna kao neka starija žena ili kakva tetka, strina, na koju ne bi ni pijan grješno pomislio.

Prolazilo vrijeme u redovnim poslovima. Dovršili iskapanje krumpira. Pobrali nešto kukuruza što prije nisu dospjeli. Počeli orati za ječam i pšenicu.

Roža brojila dane. Ispočetka strpljivo, a kad prođoše dvije sedmice, ona se opet uznemirila. Kako će to izvesti, da ni Iva ni itko drugi ne opazi. Hoće li taj prašak djelovati ili ne će? Zar da mu saspe odmah sve ili samo malo? Ili da mu u kruh zamijesi? Ali što, ako japa pojede mjesto sina?

Raspravljala ona o tom s Marenom, susjedom svojom. Sprijateljila se s njom slijepo. Ona joj je bila jedina utjeha. Ali Marena je putila svaki dan drukčije. Očito nije znala ni sama. Samo se smijuckala.

Uto počelo i selo šuškati koješta. Pričalo se, da je Roža bila kod coprnice Kate. Stadoše peckati i Ivu.

— Bogme te bu baba zacoprala! . . .

Nije se mnogo obazirao, ali opet prije nego bi kašikom zagrabio zalogaj, sumnjičavo bi zagledao u lonac. Na tom je i ostalo.

No dan sv. Martina biskupa bio odlučan.

Jedno zato, što se baš taj dan završavala treća sedmica, a drugo, što je toga dana bio veliki sajam na Bikovskom Vrhu, pa sve živo na Bikovskim Goricama, koje ima posla i koje je bez njega, sve to ide na vašar.

Pavunčeci-Bagušari namislili prodati volove. Otputili se na sajam svi, osim gazdarice Bare. Jakob i sin mu Iva tjerali volove, a Roža ponijela u košari dvije kokoši i jednu gusku, da bude trgovina veća.

Kišan i otužan bio dan. Zahladilo. Raskvasile se staze i putovi, ali strpljivi narod hrabro je gazio blato, i sa svakog brdašca spuštala se malena procesija ljudi, žena, praščića i rogatog blaga. Zamukala tu i tamo koja kravica, zacvililo prase, vezano užetom za zadnju nogu, zarzalo neko ždrijebe. Inače sve mudro i ozbiljno.

Raspoloženje svečano. Svakako za stepen više nego kad se ide u crkvu. Jer godišnji je sajam svetkovina svoje vrste. Netko se veseli što će vidjeti mnogo svijeta, djeca se raduju »ringlšpilu«, neki snatri o mukteševini (prikrpat će se uz koje »likovo«), a neki kruto računa i smišlja.

Na sajmištu uhvatiše Pavunčeci s volovima dobro mjesto. Bilo je još rano. Prava trgovina nije počela. Trgovci i prekupci krstarili pijacom raspitujući se preko ramena za cijene. Ali malo pomalo napuni se sajmište, stadoše udarati dlanovi o dlanove, nasta dreka, nadvikivanje, natezanje, nadmudrivanje. Doskočice stare, otrcane, surove, ali neophodne u uspješnoj trgovini.

Naišao neki čiča i do Pavunčeca, kupio bi volove, te udri ovako i onako, izderaše nemilo dlanove, izgrdiše se na pasja kola i raziđoše se. Tvrde su glave Pavunčeci. Ne daju se oni tako lako. Zamalo vratio se opet isti čiča, pa pripovijest počela iznova. Najprije tiho i prijateljski uvjerava jedan drugoga, ovaj da su volovi fini, dobri, zdravi i jaki, a onaj kako je njegova ponuda izvrsna i da roba nije bog zna šta. Onda opet pljesnuše dlanovi i drugi i dvadeseti put. Opsovaše se strašno. Mislio bi, pobit će se, ali kad je najstrašnije izgledalo, čičica popusti, dlanovi kresnuše još jednom, da se u svečanom živom luku raskinu, što znači: pogodba je sklopljena!

Odahnuše. Odbrojaše novce. Dadoše prenijeti i potvrditi pasoš, a onda po starom običaju svratiše pod šatru Mukića, Židova sa Bikovskog Vrha. Mora da se popije likovo.

Zovu jednu litru. Zovnuše i drugu i treću. Sad su najbolji prijatelji. Jakobu Pavunčecu razvezao se jezik, zaboravio on na svoj želudac i na želučanu bol, pa on o svojim volovima čuda priča. Žali što ih je prodao. Gotov da zaplače. Takvih volova nikad više! Ali kupcu želi svaku sreću i blagoslov.

Našla se tu i Roža. Prodala i ona svoje kokoši i gusku. Kupila neke sitnarije. Sjela k njima, a oni i nju nude da pije.

Pod šatrom i pred njom graja sve veća. Pečenjari deru se iz sveg grla. Cvrči svinjetina i opasno draška nozdrve.

— Ajda, vrrrrući! . . .

Pekari i kolačari, limari i kotlokrpe, dalmatinski Ilije, kramari i platnari, sve to viče i nadvikuje se zove i zove, pa ne zna čovjek je li pijaniji i veseliji od te divne galame ili od one čašice vina.

Sjedi Roža do Ive a on kavalir. Kako popije svoju kupicu, stalno natoči i njoj, a ona se ne brani. Milo joj je, ali sve strepi. I mraz i toplina podilazi je. Sad ili nikad?! Svaki čas pipne rukom onaj zamotak sa čarolijom. Na kraju ne izdrža, izvuče se iz šatre te zaklonivši se iza nekakvih kola, izvadi malo te prašine, saspe u šaku i vrati se. Piju njezini. Došla već četvrta litra, a njima se razvezali jezici.

— »Sad ili nikad!« misli Roža i sama zagrijana, luda, smućena.

Ponudio Iva njoj opet čašu, ona je uze te otpi tek malo, ali onda brzom gestom sasu prašak u vino. Povrati mu čašu drhtavom rukom.

— Na, popij to do kraja, ja već nemrem! . . .

Ali Iva u zao čas opazio. Sinulo mu glavom: dakle ipak! Doista hoće ona njega da začara! E to je bezobrazluk!

Sijevnu njemu oko. Zadrhta laloka.

— A kakvi je to prah u vinu? . . .

Prah dabome. Očita stvar. Sve je ispalo vrlo glupo. Sve je propalo. Roža ga pogledala blesavo, nasmijano, a do kraja uplašeno.

— Kakvi prah? Bogme ja ne znam! — splela se jadnica, te one njene bezbojne očice ne znadoše kud bi gledale.

— Ej, sto ti zvezda nebeskih, ti buš mene coprala!? . . .

Planu pljuska. Šarena, paradna marama od udarca i od straha poletjela na zatiljak. Prasnu još jedan šamar. Ajmeknula Roža, kao udovica na groblju. Povila se po klupi.

Skočiše ljudi. Šta se dogodilo? Stvar doduše nije tako neobična, ali opet batine na tuđim leđima uvijek su zanimljiv prizor.

Međutim u supijanoj Ivinoj glavi rastao bijes. Uvrijeđen je on. Uzbunio se tu ponos. Muški ponos. Vojnička samosvijest. Odslužio je on vojsku. Bio u svijetu. S kačacima ratove vodio. Zna li ona, tko je on? Pa zar njega da babe truju coprijama?! . . . Poslije svakog takvog pitanja mjesto upitnika udarac.

Umiješao se svijet. Cika i vika. Došao i pandur. Isti onaj Mato Domitrović, jedini policajac u općini. U širokom je bio raspoloženju, brk mu nakvašen, ali ipak: — U ime zakona, kaj je to? Mir dečki! . . .

Usprotivi se Iva. Kakav mir? On ni u koga ne dira, a što ima sa ženom razgovor, to se pandura ne tiče.

— Je li moja žena morebiti državna ili općinska stvar? — upita on pandura, važno i učeno, mjesto svakog daljnjeg opravdanja. Pandur Mata, inače filozofska priroda, tu je zapeo. Nije nimalo bio raspoložen za rješavanje zagonetaka. Osim toga po ćudi i po shvaćanju policijske službe više miroljubiv nego mirotvoran. Odmahnuo rukom, slegnuo ramenima:

— Pak si ju slobodno tuci! . . . Samo su tu žandari . . .

Međutim se Roža u toj učenoj raspravi već izvukla i nestala, pa kad pred Mukićevim šatorom zablistaše žandarske bajunete, nije bilo više razloga za uredovanje.

Diglo se društvo i pošlo kući. Popila bi se još koja litrica, ali taj mali nesporazum ohladio srca i glave. Na izlazu iz sajmišta čekala ih Roža gledajući zastrašeno i ponizno nekud u stranu. Iva zaškrinu zubima. Još ga čeka? Šta hoće od njega, stotinu joj gromova?! Sitne i tvrde njegove oči sijevnule paklenom, neohlađenom mržnjom.

— Baš ste me fino oženili! — dobacio on ocu. — Nate, poglečte si ju! Je li to ženska za me? . . .

Pođoše sredinom puta. Pod opancima mljaskalo blato. Od silnih kola i blaga bilo se raskašilo kao čorba.

Gacaju oni, a Iva nikako da prokuha, da zaboravi uvredu. Došlo opet pitanje, sada postavljeno sa još većih visina: Znade li ona, tko je on? . . . Nije li on, još kad je bio šmrkavac, rekao njoj i svima, da je on svoga tijela gospodar? Kako se dakle usudila pokušati njega da začara? Zar da on, čovjek na mjestu, sada pobenavi za njom, takvom nesrećom i nakazom? Kako da je ne bije? Ubit će je, nema joj spasa!

Opet se spustio udarac, ovaj put svom snagom u zatiljak. Pružila se Roža u blato kao žaba. Priskočio Jakob, zgrabio sina. Ženska je bedasta, to je istina, i kriva je, i to je istina, ali je dobra i vrijedna. Za svoj grijeh dosta je

dobila! . . . On kao kućegospodar ne dopušta da je dalje bije.

Ali Roža dižući se iz blata, usprotivi se:

— Ne, ne, japa! Nek me samo tuče! . . . povika ona i kao suluda srnu, onako blatna, jadna, izbečenih bijelih očiju, do Ive . . . — Vudri, mili Ivek — drečala jecajući — vudri, neka bar po šake tvoje znam da sem ti žena! . . .

Odmaknuo se Iva, prenerazio se, lecnuo. Stisnuo zube i bez riječi požurio dalje. Za njim otac Jakob, a otraga Roža, kaljava, raščupana, naričući i brišući suze dlanom i pregačom.

B R E Z A

Sva nagađanja, puna životne mudrosti, i sva dobrohotna navijanja, da bi se Janica ipak mogla izvući živa, a možda i zdrava, iz postelje, na kojoj je ležala nekih četiri pet nedjelja, presjekao je stari Mika Labudan, šef kuće broj 27 na Labudan-brdu, a u selu Bikovcu, svojom dostojanstvenom, odlučnom izjavom:

— Bude mrijela, to je gotova stvar!

— I meni se vidi, — provukla je kroz svoj dugački nos njegova prilično čađava i stara supruga Kata, — nema joj spasa! Ej, sirota boga, škoda ju je, itak je još mlada . . .

Samo Janica — čula, ne čula — ležala je bez riječi, tek je po neki put umorno otvorila oči, prepune velike žalosti.

Čitava se stvar razvijala prilično brzo. Dva mjeseca prije toga rodila je Janica dijete. Nije na žalost bio dečko, već curica. Curica malešna kao žemička, a glasna kao jare.

Odležala Janica par dana u krevetu, desetak dana muvala se po kući, a onda je potjeraše na pašu. — Kaj bi se tu po hiži potezala, kakti kakva frajla! — rekla je stara Labudanka.

Nije Janici bilo baš najslađe, ali tko da vječno ratuje s babom! Što se mora — kažu ljudi — nije ni teško. Uostalom, sve bi dobro bilo, da se dragi Bog umilostivio, pa da je dao lijepo i toplo vrijeme, ali eto udariše jesenske kiše, hladne i beskrajne, pa badava i ona stara golema ambrela, badava novi opanci, Janica se vraćala sva mokra, prozebla, prokisla do kosti, a plava kao šljiva.

Ma da nije bila od neke gospodske pasmine, Janica je ipak bila nekud odviše tanka i fina, pa joj od tih šetnja na pašu stali sve jače cvokotati oni lijepi, sitni zubići, stala se ježiti koža, oblijevati je čas vrućina, čas ledena hladnoća, pa sve tako, dok joj se jednoga ranog jutra, kad je ustala, ne okrenu soba oko nje i ona pade.

Dolazile babe, pa sve složno rekoše: — Prehladila joj se krv! — (Osim toga moglo je biti i što drugo, da je na-

gazila, da su je urekli i t. d., ali prehlada krvi bijaše glavna bolest).

Metali joj svakakve obloge, mazali je svinjskom i pasjom mašću, davali joj piti sve od kravljeg mlijeka do konjske mokraće, puštali joj krv, prelijevali uroke — sve kako je koja baba ili iskusniji čovjek preporučio — ali bez uspjeha.

Dolazila je i baba Roža Ježovitka iz Grđijanke, pa i slavni Rok Ćuk; »govorili« su i »pregovarali«, kako god su najbolje znali i umjeli, ali Janici nije bilo suđeno da ozdravi!

Umrlo joj u to vrijeme i dijete. Vidjelo siroče, da za nj nema života i da je samo na nepriliku. Mati ga nije mogla više dojiti, a kravsko mlijeko nije mu nikako prijalo. Došli užasni grčevi i mala se curica preselila na drugi svijet, prije negoli je pravo ovaj i zagledala. Uostalom, pravo je učinila! Svi su joj to odobrili, jer šta će tu bez matere!?

Janici međutim sve gore. Oslabila toliko, te već ni glave nije mogla podići, ni žlice u ruci držati.

Sve vrućine, strahovite vrućine, pa boli u utrobi, pred očima sve mutno, sve drugačije. Počela je buncati i »fantazirati«, o nekakvim anđelima, o cvijeću, o muzici, o tamburašima, pa opet o svom mužu Marku. Tepa ona njemu kao malom djetetu, pa onda spominje njegove oči sokolove, njegov gizdavi brk i perjanicu za šeširom. Nasmijali se koji put domari, makar je stvar bila žalosna, jer je sve to bio očit znak, da joj se mlada duša sprema na vječni put.

Mudri i oprezni, kako su bili, vijećali su Labudani još tri dana, a onda zaključiše jednoglasno, da bi trebalo otići po velečasnoga i po doktora.

Za doktora već kako tako, jer kad ni Roža ni Rok nisu pomogli, šta bi onaj zelembać doktorski znao! Nego, tek toliko da se ne bi reklo te su to propustili, pa da im ne zamjeri koji od gospode — a s gospodom se Labudani dobro paze — recimo gosp. bilježnik, učitelj, a naročito gosp. nadšumar, koji bi im znao reći, da su »zalupanci i zamazanci« i da su »sto godina iza drugog svijeta«.

Što se tiče velečasnog, stvar je već mnogo važnija, jer bi bila velika grjehota, da duša ode bez svetih sakramenata pred prijestolje Božje.

Spremio se dakle stari Mika Labudan na put na Bikovski Vrh. Uzeo u torbu luka i kruha, u usta nasuo baguša, a povrh toga zapalio i lulu.

Izlazeći iz sobe, on je kritički priškiljio na bolesnicu, a onda skeptički i obilno pljucnuo, pa važno i zamišljeno zakimao glavom.

— Bog sveti zna, je li je budem jošće živu našel? — rekao je rezignirano. — Morti bi dobro bilo, da se i za daske za škrinju propitam...

— Ej Bože-e, na sve se mora misliti i ob svem skrbeti, samo da si čovek dušu spasi! — odgovorila je s uzdahom njegova Kata.

Samo Janica nije rekla ni riječi.

*

Lijepo ti je biti malko bolestan! Tek toliko da čovjek od rada nešto odahne, da umorne kosti protegne i ogrije, i da se malo naspava!

Mnogo je puta to od sveg srca poželila Janica, mlada snašica, otkako se unatrag godinu dana udala za gizdavoga Marka, najstarijeg sina Mike Labudana.

Na priliku, zimi. Mrkla i hladna noć još zjapi kroz mala zamagljena okanca, niz strehu vise dugačke ledene svijeće ili curi beskonačna, prežalosna kiša, čovjeku još srce i duša spava — o kako bi se divno spavalo! — a ono već se sa svog kreveta dižu, kao dvije sablasti, stari Mika i njegova Kata. Janica, onako u polusnu, čuje kako stari hriplje i pljucka i kako stara traži žigice. Strepi Janica, jer zna, čim ta vještica od svekrve zapali onu čađavu lampicu, odmah će zaurlati, kao da viče sa drugoga brijega (a ono, krevet je iza kreveta):

— Oj Ja-no-o! Diži se!...

Pa ne skoči li u isti mah, ona će i opet zagrajati:

— Kaj se tu protežeš? Valda si se dosta nacrkevala!...

Šta će drugo nego da ustane brzo, ali teška srca, po neki put bez riječi, a kadikad se na svekrvu i oštro otrese:

— A kaj tu zijate, kakti da ste v šumi! Nis ja bormeš gluha!...

Studeno je u sobi, ma da su sinoć dobro naložili onu veliku peć na kojoj se suše bezbrojni, komplicirano musavi obojci i teški opanci. Marko, Janičin muž, ostaje u krevetu

i gospodski hrče dalje, jer on je lugar, pa ga se kućni poslovi ne tiču.

Spava i Jaga, žena drugoga Mikinog sina, koji je u vojsci. Nju stara Kata ne goni, jer ona tobože kućevne poslove obavlja, a u stvari njih dvije složno drže protiv Janice. Drugi Mikin sin oženio se puno prije od starijeg brata Marka, pa tako njegova žena ima prvenstvo. I nju je svekrva prije gnjavila, ali otkako je došla Janica, složile se njih dvije protiv Janice i postale prisne prijateljice. Da se oženi treći sin, onda bi se protiv pridošlice složile sve tri. Stari Mika gleda to i kima glavom: kao u soldačiji, rekrut uvijek strada!

Ždere to Janicu, što Jaga spava, ali od svađanja nema koristi. Treba ustati, nahraniti i napojiti blago, jer stari Mika jedamput hoće, drugi put ne će, a treći put ga reumatizam muči.

Naljuti se po neki put Janica, misleći, pući će od jada, sve bi ih pobila, dabome osim Marka. Ali brzo je srdžba prođe, pa krotko, čak i veselo posvršava svoje poslove.

Tanka je ona i slabašna. Ali visoka i strojna. Pa dok druge cure i snaše teško koračaju kao medvjedi, u njenom hodu ima nešto ritma, možda čak i elegancije. Oči su joj plave, plavije od jasnoga neba, a za kosu rekoše neki, da je crvenkasta, a neki, da je zlatna ili pozlaćena. Svakako izvrsno je pristajala onom okruglom, bijelom lišcu i onim nasmijanim, malim usnicama.

Neki šumar, to jest, sam gospodin nadšumar, Markov šef i bog bogova, kad je vidio Janicu još kao djevojku, sav se bio oduševio.

— To je cura! — rekao je on. — Vidiš li, kako je tanana, pa visoka, pa fina, kao breza! Upravo kao breza! Gotovo bih rekao: otmjena pojava! . . .

— Gospodin nadšumar ima pravo! — potvrdi Marko službouljudno.

Naljutio se g. nadšumar.

— Šta tu brbljaš! Otkuda ti znaš, šta je to otmjeno? (Marko se vojnički stavio kao kip). Otmjeno, ha? Šta je to? Vidiš, da ne znaš! . . . Sad slušaj: što je breza među bukvama i grabrima, to ti je ta djevojka među tim vašim glomaznim curetinama! . . . Razumiješ li sad?

— Molim pokorno, razumijem!

Bio je Marko čovjek službben, pa tako je valjda došlo, te je izabrao baš Janicu za ženu. Da ugodi g. nadšumaru i da se pogizda pred drugom gospodom!

Inače bijaše on svjetski čovjek, a pomalo i stariji momak. Mislili su već, da se (na sramotu ćaći svome i kući Labudanskoj) ne će ni ženiti, kad li na čudo svemu selu on izabra Janicu. Drugi je ne bi nitko uzeo, jer bogata nije bila, a onako tanka malo se momcima dopadala. No Marko je bio u Americi, pa prošetao po čitavom svijetu za svjetskog rata, bio godinu dana pokusni žandar, pa šumski radnik, pa »cimerman«, živio neko vrijeme u gradu, bivao mnogo s gospodom, pa eto, on drukčije gleda na svijet!

Konačno se smirio kao lugar Zemljišne zajednice. Položaj baš nije bio visok, a niti plaća velika, no lugarski šešir s perjanicom izvrsno mu pristajao, a puška, koju je nemarno prebacio preko ramena, davala mu službben karakter i znatnu važnost u selu. Mnogoj curi, mnogoj udovici, a i udatoj ženi zapelo bi oko za onu perjanicu, pa za one uvijek propisno zavinute plave brkove i za one oštre, sokolove oči. Pa kad je njegov izbor prošle jeseni iznenada pao na Janicu Turkovićevu, ona se od čuda snebila, od silne sreće i ponosa zadrhtala i zanijemila, da poslije, kada se već snašla, sve do udaje dodija svim curama i babama svojim hvalisanjem sa svojom izvanrednom srećom.

Lijepo ti je biti bolestan dva-tri dana, onako ko od šale, ali ležati četiri-pet tjedana na tvrdom krevetu, u neprestanoj i nepodnošljivoj žari, tako da se čovjeku pamet muti, kad utroba hoće od grčeva i boli da se iskida i izgori, e to je muka velika, jad golemi! Pogotovo, kad Marko kao da svega toga ne vidi. Inače bio je on prilično dobar, tek malo strog, kako i treba da je pravi čovjek. Čušio je Janicu u ovu godinu dana, kako zajedno živu, tek jedamput. Pa i tu je ona bila kriva, priznala je i sama, jer koji ju je đavao gonio, da se na nj otresa, kad je vidjela da je malo, ko reći ćemo, pijan.

Ali sada, otkako je bolesna, dolazi on tek na ručak i na večeru, a i to kanda izbjegava, ništa je ne pita, niti je gleda. Zna ona, da on ne voli tih ženskih bolesti, mrski su njemu ti bolni uzdasi i ti žalosni razgovori. Sve to ona zna

i razumije, pa zato dok nije još bila sasvim klonula, u njoj je rasla silna, upravo divlja čežnja za zdravljem. A poslije, kad joj se od onih vječnih vrućina i strašnih bolova stala već mutiti pamet, kad su joj stali dolaziti neki divni, nasmijani anđeli, kad je sve od nekud čula tamburaše, kad se od časa do časa ona čađava sobetina punila svakakvim divnim cvijećem, ona je u lakšim momentima znala naćuliti ona prozirna mala uha, ne bi li s dvorišta čula krupni Markov glas, s teškom je mukom nadizala svoju umornu glavicu, ne bi li kroz pomućeno okance gdjegod ugledala njegove krasne brkove.

Od časa do časa njene su male, izgorjele usnice jedva čujno šaptale:

— O lepi moji gizdavi mustači! Mile moje oči sokolove! . . .

*

Stari se Mika nekako teško otpravljao na put. Ne što on ne bi volio koji put da odmakne od kuće ili što bi mu bilo teško gaziti ono debelo jesensko blato, nego jer se nikako nije mogao odlučiti, da li da uzme volove, pa da odmah doveze i daske za mrtvačku škrinju ili da to odgodi, kad mu snaha doista umre. Istina, očita je stvar, da joj spasa nema, ali opet ženskom čeljadetu nije nikad vjerovati. Može se najedamput predomisliti!

I stara njegova Kata bila je tog mišljenja, jer je ona uvijek mislila onako, kako i njen muž. Ako ne inače, a ono bar u njegovoj prisutnosti.

Njegov sin Marko stajao je u suši, duboko zamišljen, mučeći se sastavljanjem nove klopke za hvatanje tvoraca. Bio je to »patent«, kojim je mislio iznenaditi gosp. nadšumara, a možda steći i mnogo para.

Marko se nije pačao u domaće poslove, pa se tako nije izjavio, niti da se dovezu daske za lijes niti protiv toga. Njemu je bilo sve svejedno.

Druge su njega brige trle. Svatovsko je bilo vrijeme i za nekih desetak dana trebala je biti svadba kod Žugečića, u bogatoj kući na Žugečić-brdu. Njega Marka Labudana, lugara Zemljišne zajednice, pozvali su za zastavnika. Poznata je stvar bila, da u tri župe nije bilo takvog barjaktara, kakav je bio Marko Labudan. Bio je on čovjek od

oka, a kad je progutao koju litru, ni vrag ga ne bi nadvikao, ni nadskakao. Pun šala i vragolija, koje je pokupio širom svijeta, on je izazivao udivljenje u ženskog i muškog. Pa kad se još uzme u obzir njegov lugarski rang, njegov šešir s perjanicom, pa puška, onda je jasno, što je to značilo za svatove, za mladu i za mladenca, imati Marka Labudana za barjaktara. Da ih on predvodi, da on pred svatovima poigrava, da on juška i vrišti, kako to samo on zna!

I sad baš u takvo vrijeme razboli mu se žena! Kolika neprilika! Šta će, umre li mu u nezgodan čas? Recimo, uoči samih svatova.

Udešava Marko svoju patentnu klopku, pa se sve češe iza uha. Jedan zaponac ne radi onako kako bi trebalo, ali još mu je veći jad ta njegova žena i njena bolest.

Najbolje bi mu išlo u račun, kad bi pričekala bar dvije-tri nedjelje, pa onda umrla, ako već umrijeti mora. Ili da umre odmah! Samo da mu ne bi pokvarila te svatove, jer zbogom onda barjaktarija, zbogom ono veselje, pa gospodsko društvo (jer bit će tamo sigurno g. bilježnik, blagajnik, učitelj, a možda i sam velečasni), zbogom onda dobra večerica i ono fino Žugečićevo vino! . . .

Ne može se reći, da Marko nije volio svoju ženu i da mu nije žao bilo što će umrijeti, ali opet: može li joj on pomoći? Pa da plače dan i noć, njojzi od toga nikakva korist!

Dotle se njegov stari odlučio, da nabavku dasaka odgodi, pa otišao pješke sam s izglodanom lulom u ustima i grbavom batinom u ruci.

Jednolično su mljaskali omašni opanci po blatu, a Mika je, pljucnuvši od časa do časa, intenzivno razmišljao: što će i kako će.

Ima li, na priliku, smisla zvati doktora? Pomoći joj ne će, to je sigurna stvar, samo će biti više troška. Ako je vozi k doktoru, umrijet će putem, ako li pak doktora zove, tu mu konja nahrani i napoji, pa još slušaj njegove prigovore: zašto pijete svi iz jedne čaše, zašto jedete iz jedne zdjele, zašto toliki spavate u istoj sobi, zašto obojke sušite na peći? Zašto? Zašto? Lako je gospodi prigovarati, ali je teško siromahu čovjeku živjeti! Muči se on na sve fele i načine čitavu godinu i onda na koncu ništa nema!

Bez velike muke i bez grižnje savjesti došao je Mika do zaključka, da ne će zvati doktora. Čisto mu je odlanulo, kad se tako odlučio.

— Mili Bože, zlo ti je denes živeti! ... Sve košta penez! — stao Mika opet filozofirati. — Kad se dete rodi, strošek je. Doduše nije veliki, ali opet ... Kad se sin ženi ili kći udaje, to ti je kakti da bi zgorel! Nek ti negdo vumre, opet strošek! Ljudi oće piti, oće jesti! ...

Zna Mika, da već koji taj jedva čeka, kad će Janica izdahnuti. Nije da bi joj želio smrt, nego kad već mora da bude, čovjek postaje nestrpljiv: bit će onda prilike, da malo mukte gucne. Jer kad mrtvoga čuvaju, moraju piti, da ih ne bude strah i da im noć brže prođe. Kad ga pokopaju, moraju piti, da si žalosnu dušu razgale a umorno tijelo okrijepe, da o mrtvom koju dobru riječ reknu, a za spas njegove duše iskape koju kupicu vina ili rakije.

I sam Mika je to volio! Tužne su to i čemerne dužnosti, ali godi čovjeku da popije čašicu-dvije.

Tako su jednom, još prije rata, čuvali pokojnog Jakoba Dugijana. Leži Jakob među dvjema svijećama, a ljudi oko njega sjede i piju. Piju i žene. Malo pomalo s plačem i sa suzama stao se miješati i smijeh, a neki bi već i zapjevao. Jedva ga utišali. Ali za koji sat zapjevaše svi — tko je započeo, Bog bi znao — najprije neku crkvenu, pobožnu, da bi ispalo malo zgodnije, a onda udariše i druge pjesme, pa i one, što su momci iz vojske donijeli. Orila se pjesma kao u svatovima.

Desilo se međutim, te dva financa zalutaše negdje u šumi, pa noću šalabazali amo i tamo, dok nekako ne natrapaše na Dugijan-brdo. Idu selom, a selo spava. Tek u jednoj kući svijetlo. Čuje se pjesma, graja — veselje. Poveseliše se financi misleći da je svadba. Kucnu oni, otvore vrata, a ono užas! Na stolu ispružio se neki suhi mrtvac, žut, ukočen, a jednim poluotvorenim okom nekako koso i vrlo mrko škilji ... Prekrstio ruke ...

Nema sumnje, mrtvac pravi pravcati! ... A oko njega, u blijedom svijetlu dviju lojanica, koje drščući dogorijevaju, ljudi izobličeni, žene raščupane, deru se, viču kao podivljali, grle se, pjevaju ...

Kuražni su ljudi financi, ali im se ipak kose nakostriješiše toliko, te im se nadigle one zelene kape na glavama. Učinilo im se, da vide neki prizor iz drugog svijeta. Kao da su duhovi ili sami nečisti vragovi priredili gozbu oko odra ... ili su ljudi poludili od neke žalosti? Ili je sve to tek nekakva strašna prikaza?

Bez daha i bez riječi grešni financi kresnuše vratima, pa pojuriše u noć, koliko su ih noge nosile. Jedva ostadoše živi od straha.

Sutradan se čitavo selo smijalo (a pomalo i zgražalo), samo se tužna Jakobova udovica, kad se rastrijeznila, nije smijala, jer su joj popili sve vino.

Sjetio se Mika toga, jer je i on tamo bio, pak je ozbiljno preduzeo, da se ne bi što slično kod njega dogodilo. Glavno je, da se on sam ne opije.

— Treba biti spameten! — zaključio je on gazeći ono debelo blato i odbijajući dimove iz svoje stare, oglodane lule.

*

Jedna od devet »dužnosti kršćanskih« nalaže: bolesnoga pohoditi.

Dobar je i pobožan ženski svijet. Može li ikako, on se drži zapovijedi božjih i crkvenih. Treba doista bolesniku olakšati muke, prikratiti mu vrijeme, pružiti mu čašu vode, dati mu dobar savjet i lijepom ga riječi utješiti.

Pravo reći, Janici zadnjih dana nije bilo ni do razgovora ni do utjehe ... Ležala je nemoćno, sa zaklopljenim očima, disala kratko i teško, dok su kroz onu malu njenu glavicu sporo prolazile neke mutne misli, čudne i neobične slike, neodređene i nejasne želje.

Nije njoj do posjeta. Jedino da joj Marko dođe, ali inače bi najvoljela mir. Samo mir i tišinu.

Međutim žene ipak dolaze. Kako koja dospije od posla. Dolazi obično svaka za se, a neka ponese i dijete na ruci. Lica su im tužna i zabrinuta. Zaleti se, doduše, i neka cura ili mlada snaša, još sasvim neozbiljna, pa ne shvaćajući tragiku situacije, uniđe bučno i nasmijana. No strogi pogledi starijih odmah ju upokore i ona se postidi i odrveni kao kip.

I toga su dana dolazile žene. Kako koja dođe, uzdahne tužno i još tužnije nazove:

— Faljen Isus!...

— Na sve veke budi faljen! — odgovara stara Kata Labudanka, kao da pamuk kroz nos provlači.

Ona je sitna, gurava i vječno nekud čađava kao da u dimnjaku spava. Od posla, razumije se, i nema kad da se uredi, a nije joj više do cifranja. Muva se ona po svoj kući. Sve prigleda. Skokne na dvorište, svađa se s kokošima, doziva piliće, zagleda i u štalu, pa vikne koju susjedu preko plota, pa se opet zaleti u sobu.

U sobi je sumorno i nekako kiselo. Možda od onog napoja uz peć ili od krumpira i drača, što se na peći kuha za svinje.

Dva okanca, mutna i malena (toliko da glava nešto jačeg kalibra ne može kroz njih), propuštaju malo svijetla. U kutu do peći sjedi stara majka, mati Mike Labudana. Ona je slijepa, gluha i bez zubi. Nitko joj godina ne zna i ona u kući ništa ne znači. Vječno prede u svom kutu ili čija perje, i one prazne, upale čeljusti neprestano nešto melju. Nitko se na nju ne osvrće, a ona vječno nešto mrmlja. Da li psuje ili se Bogu moli — tko bi to znao i razumio! Do nje se uz peć protegnuo stari pepeljasti mačak (on se jedini oko nje mazi!), pa s njom prede u istom taktu.

Po zemljanom neravnom podu koprca se dvoje musave djece Janičine jetrve Jage. Oni se natežu, dreče i natjeravaju po sobi. S njima zajedno provodi dane i jedna pura, jadni invalid, kojoj je neki ljubazni susjed prebio nogu, a Marko joj napravio nekakvi majstorski patentni zavoj, neku protezu, pa ta ćurka svečano šepa i tužno pijuče.

Žene se na sve to ne obaziru. One posjedaju po krevetima, jedna do druge, kao kokoši na grani. U posljednje ih vrijeme naročito interesira, da li ih i koju od njih još Janica pozna. Zato je svaka pridošlica pita milo i slatko:

— Janek!... Oj Janica! Je li me još poznaš?... Oj Janek, daj me poglej, daj!...

Ali Janica toga popodneva nije nikom odgovarala. Ona bi tek neku od njih pogledala tužno, pa odmah zaklopila oči.

Žene bi se samo značajno pogledale i kritički zaklimale glavama.

— Ej, mila moja, kaj me zbilja ne poznaš? — uzviknula je gotovo uvriježena Janičina tetica Jela. — Em sem to ja, tvoja tetica!...

— Morti vas i pozna — rekla je Bara Pavunčecova — ali joj siroti nij do govora, ni do razgovora!...

— Kak samo zlo izgleda! — uzdahnula druga. — Bleda je i žuta kakti list v jeseni!...

— Ej, Janica, Janica, na kaj si došla! Da ti sebe vidiš, ne bi se poznala! Bi se, bogica boga, sama sebe prepala!...

Marena Brezovka, jedra udovica, kojoj je predlani grom ubio muža (a koja je rado na Marka pogledavala), uzdahnu i reče:

— Žene drage, ako ćemo pravo, ona nigdar nij ni bila prejaka. Ne ću ja nju ogovarjati, ali vi i same znaste, da je navek bila tenka i slabašna. Pak je i nadšumar rekel, da zgledi kakti breza...

— Istina, istina! — potvrdila je i tetica Jela, koja još nije mogla prežaliti, što Marko nije uzeo njenu kćer. — Ja se ni denes nemrem dosti načuditi, da je Marko baš nju štel zeti!...

— Bogme, takov čovek!... Mogel je dobiti curu debelu kak mesaricu, pak još i bogatu...

— E, kaj ćete, takva vam je muška pamet!...

Prisjela je i stara Kata, pa nadošla i Jaga, druga snaha, koja se baš vratila s paše.

— Oj Janek, je li ti kaj treba?...

Ali Janica nije davala odgovora.

— Je li ti, Janica, čuješ, kaj se mi razgovarjamo? — pita je opet Marena Brezovka, ljubezno i preljubezno.

— Ej, bogica boga, ona svoje misli ima! Morti se ona već i s ajngeli spominja... Samo da bi joj Bog i Majka Božja dali zdravljica!

— Teško da bu toga! — primjećuje kroz nos stara Kata.

— Sê je vu bože ruke. Dragi Bog sê može, fala mu budi i dika!...

— To se zna!...

Onda opet stara Kata nadovezuje, kakva je Janica bila kao sneha. Otvoreno govoreći, nije bila baš »prenajbolja«. Raditi je htjela, tek je previše bila gizdava, svoje glave, a

kojiput i oštra jezika. Puno nije pripovijedala, niti se puno svađala, ali je znala dobro odbrusiti. Ipak, šteta ju je, jer je mlada, pak bi se popravila.

Malo pomalo prijeđoše žene na drugi razgovor: o kokošima, o predivu, o muževima i susjedama. Dok su one tako pričajući zaboravile na bolesnicu, da je bodre i tješe, Janica najednom uzdahnu i mučno prošapta:

— Marko... ja-bu-ko... moja! Zovete mi Marka!...

Potrčala jedna od njih na vrata.

— Oj Marko! Janica te zove!... Žuri se!...

— Bum došel već! — otresao se on. Nije on to volio, pa gotovo. Osim toga nije imao ni kad, jer je baš svršavao tu svoju patentnu klopku za tvorce.

Zagledala se Janica u vrata, ne će li Marko doći.

O, koliko je tuge, koliko beskrajne žalosti i najnježnije čežnje bilo u onim divno plavim, djetinjskim, a tako umornim očima!

Ali Marko nije dolazio.

I najednom se te prekrasne i prežalosne oči, koje su se već stale zaklapati od napora, naglo i silno otvoriše. Zjenice se raširile u užasu jednom, divlje, preneraženo, kao da su ugledale nešto neviđeno strašno.

Žene su osjetile, da je u sobu došla Smrt.

— Joj, žene, Janica umire! — viknu jedna.

— Sveću! — zavapi stara Kata. — Sveću! Jaga, brže daj sveću!...

Poletjela Jaga, da nađe svijeću. No prokleta škrinja nije se dala otključati. Priskočiše druge u pomoć, priskočila i stara, otvoriše škrinju, ali svijeće nema.

Stala stara psovati, vikati, očajavati:

— Gde je sveća? Gde je sveća, za pet ran božjih? Samo da nam ne vumre brez sveće!... Bu nas dragi Bog! (Velik je to grijeh pustiti nekoga da umre bez svijeće, da mu duša ostane u mraku. Čijom se to krivnjom dogodi, taj će se teško moći »uzveličiti«, t. j. doći u diku nebesku).

Zagledala Jaga iza greda, pa u krevete, pod jastuke, a stara poletjela dotle do Janice sva očajna, izvan sebe.

Djeca na podu prestala se igrati i prestravljena zanijemila od čuda. Ona šepava pura digla glavu, izbuljila oči, pa stala poplašeno, zloslutno pućkati i pijukati.

— Oj Janek, Janica draga, — vapila je stara Labudanka, — naj mi mreti, dok ti sveću ne zapalim! — preklinjala je ona nju. — Janica mila, naj mi brez sveće mreti, ne bu ti dušica puta videla vu nebeske dvore!...

Ali Janica, kao da se nije na to osvrtala. Njen je pogled bivao sve tvrđi, sasvim ukočen. Njene su ruke klonule, slabašne i prozirne, a iz lijevog oka odronila se jedna bistra suzica.

Kad se svijeća našla, bilo je već kasno. Janica je bila umrla.

Žene su kleknule, i topli, pobožni očenaši zabrujaše kroz sumornu i kiselu atmosferu bolesničke sobe.

Zapalili su svijeću iako je bilo kasno, a stara Labudanka nije mogla da se smiri.

— U-u! Bože-e, Bože-e!... Sê bi dobro bilo, samo da nij brez sveće mrijela... Bogek dragi, oprosti mi moje teške grehe!...

*

Marko je upravo dovršio svoju patentnu klopku i digao glavu, kad je ugledao gdje se sa njegove kućne strehe podigla bijela golubica. Podigla se i otprhnula naglo i nestala u mutnom jesenskom nebu.

Kako u čitavom selu nitko nije imao bijelih golubova, Marko se odmah dosjetio, što se dogodilo. Znao je on da je to bila dušica njegove Janice.

Pa premda je time bilo riješeno krupno pitanje (hoće li ili ne će Žugečiću na svadbu), iako je bio oslobođen velike kućne nevolje, pa bi morao upravo odahnuti (jer nema goreg, nego duga bolest u kući), ipak se na njegovu oporu dušu svalilo nešto teško i žalosno.

Na dnu njegova snažna srca nešto ga ljuto bocnulo.

Uto je izišla Marena Brezovka, ona kojoj je grom ubio muža (a kojoj se Marko već odavno ugnijezdio u glavi i srcu).

Izašla je ona, sva uplakana i žalosna.

— Oj Marko, Marko! — zavapila je čemerno. — Žena ti je mrijela!...

Izvukla se i tetica Jela, nesuđena mu punica, pa je jednako tužno, ali s nekim naročitim akcentom nadodala:

— Ej, Marko, nesretni Marko — sad si udovec!...

On se smrknuo i bez riječi unišao u kuću. Tu je stao kod vrata, pognuo glavu, prekrižio se i bacio skrivećki, plahi pogled na mrtvu ženu, štono je bijedna, još mnogo sitnija i tanja ležala na tvrdom krevetu, opružena i nepomična. Začudio se i prenerazio, koliko je u bolesti propala, jer je do sad pravo nije ni vidio.

Oko njenih malih usana opazio je neki čudni podsmijeh. Neki smiješak, pun žalosti i prijekora.

Spustio je glavu niže, a oči upro u pod, dok su mu usne automatski šaptale »očenaš«.

*

Tužni jesenski vjetar donosio je s Bikovskog Vrha glas zvona, koja su zvonila za pokoj uboge duše Janičine. Kiša je sitno sipila kao magla, a kroz selo na Labudan-brdu sporo su se vukla kola s Janičinim lijesom. Bio je pokriven šarenim peškirima i lijepo izvezenim zaslonima, a kako je put bio loš i razvaljen, njihao se lijes s Janičinim tijelom kao na valovima.

Kola su vukli Rumen i Rogec, dva volića Labudanova, a vukli su ih lako, kao da i nije onoliko blato. (To je najbolji znak za Janičinu dušu, jer kad je na pr. umro stari Rok Matušin, premda je cesta bila suha, nisu ga četiri vola mogla izvući, sve dok nije velečasni došao i blagoslovio — ali Rok je bio poznati grešnik.)

Uz volove je stupao stari Mika Labudan. Bio je umoran i pospan. Čitavu je noć probdio, sve u razgovoru s ljudima i ženama, točeći i dijeleći od časa do časa svakome po čašu vina. Bio je u tom poslu oprezan, tako da su svi ostali više manje trijezni, a njega samoga uhvatilo tek negdje ujutro. Zato je prije negoli je pošao na groblje, stavio u unutarnji džep bočicu šljivovice, da se putem krijepi.

Stara njegova Kata ostala je doma, da kuha večeru za karmine. Sva je sirota bila smućena. Kud je i sama bila očajna, što je Janica umrla bez svijeće, tud je još stigao i velečasni malo iza Janičine smrti. Dojahao on na svojoj krakatoj i repatoj bedeviji, noseći presveti sakramenat u ruci. Bedeviju je vodio zvonar Janko, cinkajući tako milo i svečano, da se sve krstilo i klanjalo, kudgod je velečasni s otajstvom prolazio.

Dojahao dakle velečasni, pa s konja pita:

— Gdje je bolesnica? . . .

— E, mrijela je! — pokunjeno, postiđeno i poplašeno odgovaraju ukućani. Savila se stara Labudanka, kao stara šljiva, pa sve kroz nos mrmlja neku ispriku, da tko bi to mislio tako brzo, pa ovo, pa ono . . . A velečasni se raspalio:

— Sram vas bilo, vi nesretnici! Zar sam vas ja tako učio? Vi i ne znate, koliki ste grijeh navukli na duše svoje!

Od svega toga, pa od probdivenih noći, od popita vina i rakije, stara je Labudanka bila sva smetena, tako da se njen Mika ozbiljno bojao, kakvu li će večeru spremiti i ne će li je one babe, što joj pomažu, okrasti.

Iza lijesa stupao je Marko, mrk i ozbiljan, s velikim ali nerazapetim kišobranom u ruci. Uz njega je išao i njegov brat od strica, a iza njih sve sama ženskadija. Nije ih bilo mnogo: mati i sestrica Janičina, pa jetrva joj Jaga, pa tetica Jela, Mara Brezovka i još dvije-tri babe.

Tiho je odmicao sprovod kroz selo, pa kako je prošao kraj koje kuće, žene bi iz škafova izbacivale vodu.

— Hajd Rumen, hajd Rogec! — oglasio bi se od časa do časa stari Mika, pa bi onda kradom gucnuo rakijice.

Bijaše duboko tronut. Jer ipak je Janica bila dobra, a i mlada je bila. Šta, svega ako je imala osamnaest godina! Tako mlada, pa pod ledinu!

No bijaše i žedan, neobično žedan. Što je njegov dugački, čupavi brk bio vlažniji, Mika bijaše žedniji, ujedno i skloniji dubokom razmišljanju.

— Kaj ćemo, kad je sudbina takva! . . . Je li svi moremo biti srećni? — pitao se on i odmah odgovarao kratko i decidirano:

— Ne moremo! . . . To ti je tak, kak da ni svi nemremo biti bogati niti svi gospoda! Dragi Bog zna vre zakaj je to tak uredil, pak nek se vrši volja boža! . . .

Dugačak je to bio put, jer je od Bikovca do Bikovskog Vrha jedan sat hoda.

Žene su iz početka glasno plakale, a onda sve tiše, neke su molile krunicu, a na po puta sve su tiho i mirno vodile svoje obične razgovore.

Marka je mučila želja za cigaretom. Zato je zaostao malo iza žena s Ivanom, bratom od strica, pa smotali svaki po cigaretu, zadimili i pošli lagano za ženama.

— Buš išel Žugečićima na svadbu? — pitao ga Ivan.

Smrknuo se Marko i malo se kao posramio.

— A kaj ja još znam! — rekao je, odbivši nervozno dim.

— Žugečićima je jako stalo, da dojdeš! . . .

— Znam, ali . . .

— Pa, kaj ne bi išel? . . . Dotle prede osem dan . . . Pa onda to je i drugo selo!

Marko se samo suho nakašljao i nije rekao ni riječi.

Kad stigoše na Bikovski Vrh, Marko je, ispušivši već i drugu cigaretu, zlovoljno odbacio čik, pa pristao opet iza lijesa, dok se Ivan požurio naprijed, da obavijesti velečasnoga.

Tužno su zvonila zvona na bijelom tornju one male, lijepe crkvice. Tužno su zvonila, i njihovi lelujavi puni zvuci lomili se nad rastrkanim, pogurenim kućicama, gubeći se kao crne ptice u tmurnim oblacima. Hladna je bila jesen, pa je ta pjesma bila još žalosnija i srca se još većma rastužila. Žene ponovo zaplakale. Stari Mika povukao još jednom iz svoje boce, otro čupavi brk, pa s dubokim uzdahom opomenuo svoje spore volićke.

— Hajd Rogec, nä Rumen! . . . Hajd! . . .

Sasvim mu se neobičan činio taj Bikovski Vrh. Nekako, kao da je velik, a tužan svetak . . .

Dočekao velečasni sprovod, blagoslovio lijes, blagoslovio grob i otišao. (Za paradni sprovod nisu Labudani imali novaca. Malo tko si je to mogao priuštiti.)

Odnesoše lijes do groba, došao zvonar i crkvenjak, pa oni s jedne, a Marko i Ivan s druge strane postaviše se, prevukoše užeta, te nakon opsežnog pregovaranja spustiše škrinju u uzani grob. Zakukaše žene, zacviliše setrica i mati, i grude teške i mokre zemlje počele se rušiti u grob, muklo udarajući o drveni, goli sanduk.

Na cesti ispod groblja stajao je stari Mika kraj svojih volova. Rastužio se i on.

— Itak mi je dobra bila! Vredna je bila, Bog joj daj dušici lehko! Kuliko je puti mesto mene blago naranila i očistila, štalu osnažila . . .

Tvrd je inače i mrk bio Mika Labudan, ali sad se je raznježio. Možda i zato što je boca bila već prazna. Osjetio on potrebu, da i on pođe na grob, da svojoj snaji baci grudicu zemlje, da joj grobić blagoslovi. Zamolio nekog znanca, da mu na volove pripazi, a on sam se uspeo na groblje. Malo se zanosio u hodu, malo je i posrtao, spoticao se preko zaraslih humaka, ali je ipak stigao.

— Ej Janica, draga moja snejo, — zavapio je on nagnuvši se nad raku — mirno tu počivaj i naj mi nikaj za zlo zeti! Znaš, čovek je star, pa je i koji put zločest . . . Ej, dušica moja mila . . . daj da ti i ja grudicu zemlje bacim! . . .

Nagnuo se stari, ali malo previše. Skliska je bila i mokra ona teška ilovača, a njemu tako mutno i čudno pred očima. I omaknu se stari Mika. Tek jeknu preplašeno:

— A joj! — i već pade naglavce u jamu.

Zastade svima dah. Zaledi še se žile. Strašno, strašno! Da to nije prst božji!? . . . Kuda to sluti? . . .

No nije bilo ništa. Jer stari je Mika doduše bolno i prestrašeno, ali snažno povikao:

— A joj, vlečete me van! Ne ću ostati v grobu — još ne — još ne! . . .

Izvukoše ga s teškom mukom, blatna, musava, prestravljena. Kao da je došao s drugog svijeta.

— Ajd, fala Bogu — nisam ostal . . . Aj Bože moj! . . . Itak je lepše na oveme svetu! . . .

Lagano se povorka vraćala kući, a stari Mika zaostao idući s volovima. Oporavljao se polako od pretrpljena straha.

Kiša, hladna jesenska kiša stala je curiti sve jače i sve tužnije. Kisnuo je Bikovski Vrh i one sure drvenjare se zgurile kao pokisle kokoši. Žene su capkale po blatu, a stari Mika sjeo na kola i potjerao volove.

Njemu je ipak bilo lijepo. Bilo mu je milo što je živ, pa kad se sjetio Janice, koja je ostala u onoj blatnoj jami, upravo mu se od srca otelo:

— Tužna moja Janica, baš ti mora ružno biti! . . .

*

Općenito se priznavalo, da su svatovi kod Žugečića izvanredno uspjeli. Tu se jelo, tu se pilo, pjevalo, igralo, a kako je red, bilo je i tučnjave. Bogata je bila kuća. Ne samo po zemlji, jer po samoj zemlji, ako je nje i bilo prilično, ne bi svadba bila tako svečana ni gozba tako mrsna,

jer tko na Bikovskim Goricama samo od zemlje živi, taj je sretan ima li kukuruznog tvrdog kruha, ima li graha i krumpira, a za meso se i ne pita. Na svadbama pak na stolu se izreda sedam, osam jela, a to sve neke čorbe, u kojima tek izvježbano oko može da uhvati kakav komadić mesa ili slanine. No kod Žugečića bilo je mesine u izobilju, bilo je i rakije. Zato su bili sretni i blaženi oni, koji su imali priliku, da tamo omaste brk i okvase grlo.

Dolari su to donijeli! Dolari i tvrdi žuljevi na rukama Tome Žugečića, koji ih je zaradio u blaženoj i slavnoj zemlji Americi.

Kako da u takvu kuću ne ode na svadbu Marko Labudan? Pa da su mu tri žene umrle u isti dan, on bi otišao. Svaka čast ženama, ali ima toga zelja na pretek!

Odličan je bio zastavnik taj Marko! A nije to bila laka stvar!

U Bikovskim Goricama ne voze se svatovi, pa ni oni najbogatiji. Tko da se vozi onim teškim, blatnim putovima, gdje se točkovi zarežu do osovina, pa po onim bregovima i šumama?! Imadu ljudi dobre noge, pa su na njima i sigurniji. Konji se mogu poplašiti, kočijaš opiti, pa eto nesreće. A ovako pješice, padneš li, lako se i digneš ili te drugi podignu. Ide se dakle pješke, a barjaktar vodi.

Vodio je Marko svatove gizdavo i pregizdavo. Na dugačkoj motci privezane silne marame, šarene i svilene, pantljikama i trobojkama ni broja se ne zna, a na vrhu pozlaćena jabuka s ružmarinom.

Odostraga muzika: dvoje gusle i dvoje tambure, a nije manjkao ni silni bajs. Ciče gusle, sve čovjeka u srcu i u tabanima nešto škaklja, one tambure divno sekundiraju, dok bajs u dubokom basu, kao medvjed: brunda, brunda . . .

Pred Markom ide dečkić mali, brat mladenkin, pa još jedan deran, nešto veći, obojica s velikim peškirima preko ramena, poigravaju sitno, okreću se kao na žici. Ali njih nitko i ne gleda. Sve gleda u Marka.

Istim putem, kojim je pred osam dana sprovađao svoju Janicu, vodi sada svatove. Šešir, na kome se uz perjanicu vije još i ružmarin, naherio bećarski, preko ramena prebacio prekrasni, šareni ručnik, a u ruci mu zastava.

Poigrava Marko, vrti se, sve sitno nogama veze, da onda divlje poskoči, sve po taktu muzike i onih ludih gusala.

Ali kad uđoše na Bikovski Vrh — onda je trebalo pokazati, tko što zna i umije i čija se svadba slavi.

Zaciliknuše gusle, zavrištaše snaše i cure, zavitlao Marko zastavom, pa se one pantljike zalelujaše divlje, a kad je on još zajuškao, zaurlao, što ga grlo nosilo, eh onda je sve živo na Bikovskom Vrhu poletjelo, da vidi svatove! Neka se zna, da Tomo Žugečić, najbogatiji i najpametniji od svih Amerikanaca, ženi sina.

Večera je bila izvrsna. Bilo je doduše i tu deset čorbâ, ali je bilo u njima i obilje mesa, bijaše i kolača za ženskadiju, a svi od bijelog brašna. Bilo je i vina, pa se oštro pilo.

Velika soba sva nagruvana i zvanim i nezvanim gostima. Oni što nisu mogli u kuću, ti se navališe na prozore, pa zijevahu gledajući druge sretnije, kako se časte.

— Čuješ, Jože, daj meni komad mesa! . . .

— Kaj ne bi meni dal kupicu vina? Baš sem žeđen! . . .

A ovi unutra podašni, dobro raspoloženi; a napokon i nije njihovo. Ima Toma Žugečić!

Od gospode je bio samo gospodin blagajnik i pisar općinski, pa tako je i Marku cijena porasla.

Bila je ovo već druga noć kako se pilo. Prvu noć kod cure, a kod momka ima da bude, dokle tko izdrži. Marku grlo već ohrapavilo, ali ga nije izdalo. Pjevao je on, da se sve orilo. Vodio je pjesmu, kao nekoć u vojsci, kad su išli na frontu.

Snaše i cure pomamile se za njim.

— Ej, Marko, sad si udovec! — veli mu jedna sva zajapurena udovica. Neka pak cura, kojoj je vino dalo prilično hrabrosti, pitala ga izazovno:

— Bute se skoro ženili? . . .

I on se pomamio za ženskadijom. Igra on s njima, štipa ih, natjerava, ljubi — čitav rusvaj.

Poprijeko ga gledahu momci sa Žugečić-brda. Iz početka mučahu još, a onda stali da ga guraju — sve kao slučajno. Podmeću mu noge, staju mu na prste, gruvaju ga laktima. On to sve opaža, ali čeka. Još je malo trijezan i priseban. Sam je u čitavom društvu. Od njegova sela baš nikoga, pa mu je nezgodno. Ni puške nije ponio, bojao se:

ukrast će mu je tko, jer u svatovima se nemilo krade. Trebala bi mu sad, da im on pokaže.

Zabava bila sve življa, sve veselija, žene sve luđe. Ljudi zagrljeni pjevaju i urliču, žene i cure raščupane i zajapurene samo bi se ljubile, lete na muške kao obadi na volove.

Najednom prasnu ćuška, kao da se zdjela razbila. Prasnu šamar, i netko se nađe na zemlji. Vrisnuše žene, ušuti muzika. Šta je? Šta je?...

Marko Labudan odalamio jednog Žugečića, i ovaj se svalio kao klada.

— Kaj buš ti mene? Znaš li ti, gdo sem ja, da ti boga lopovskoga!...

Stenjući i blijed, izbuljenih očiju dizao se mladi Žugečić (iz druge kuće na Žugečić-brdu). Bacio bi se on na Marka, ali se ne usuđuje.

— Zakaj si ti mene? A?...

— Buš li ti mene u rebra, kaj?

— Mir, dečki, mir! — zaklinjao je Toma Žugečić.

— Mir, dečki, mir! — prihvatiše i drugi.

Ali teško je bilo smiriti uznemirene duhove. Pokušaše da zaokruže Marka, no on, vješt i oprezan bojovnik, privukao se leđima uza zid. Prijeteći ga strijeljalo bezbroj izbečenih, divljih očiju, rušili se bogovi i sveci, stradavali ocevi i majke, dizale se šake.

I najednom, kao zrele kruške kad vjetar dune, stadoše po Marku i po njegovoj tvrdoj glavi padati pesnice, kvrgaste, žuljevite i crne. Odletio mu gizdavi lugarski šešir s perjanicom, raščupala mu se pažljivo uređena frizura, zatutnjila glava kao bačva.

Potrajalo to sekundu, dvije, a onda Marko zaurlao kao zvijer, razmahnuo rukama na obje strane, povaljao ono nekoliko slabijih, dohvatio stolicu i prokrčio si put.

Zagrajaše i zalelekaše žene, srušiše se stolovi, prolilo se vino, urlik, cika, kletve prolomiše se, kao bura iznenada.

Majstor je bio Marko! Ma da mu se mutilo od silna vina, on je znao, da mora spasiti živu glavu. Zavitlao stolicom, srušio lampu, jednu, pa drugu, pa onda kroz mrak, kroz užasan mrak, mlateći oko sebe, rušio sve što mu je bilo na putu i sretno ispao napolje.

— Sad bute vi znali, ko je Marko Labudan! Pričekajte samo jednu vuru, dok ja z mojom duplonkom dojdem, da vam boga vašega! — dobacio im odjurivši u noć.

Poletješe neki za njim, ali našavši se u mraku, pred šumom, odustaše od opasne borbe.

Gorjelo je u Marku. Gorjela je rakija i vino i strahovita srdžba. Oni njega, Marka Labudana, lugara, ovako operušati! I šešir mu još zatrajaše! No, on će im pokazati!

Noć je bila velika. Nebom se ganjali oblaci, a između njih drhtale rijetke zvijezde. Staze su bile skliske. Marko je padao, ali se i dizao i oštra koraka najprečim putem jurio kući, na svoje Labudan-brdo. Pušku samo da uzme, pouzdanu svoju dvocijevku, pa da ih postrijelja kao zečeve.

Tutnji mu glava, žari ga jedan jači udarac iznad lijevog oka, koje mu neprestano suzi, ali mu nije žao — tek šešira im ne može oprostiti.

Iza oblaka pomolio se mjesec, upravo polovica mjeseca. Razli se blaga mjesečeva svjetlost poljem i osvijetli stazu, a Marko obodren požuri korak.

U daljini sjali su se prozori na Žugečić-brdu, još se čula neka potmula graja, pusti lavež pasa — inače ništa.

Tišina. Noć.

Zašao Marko u šumu, poznatom stazom, i tu mu je mjesečina više smetala nego koristila. Sjene se pružile čudnovato, grmlje se činilo strašno, i on je teško razaznavao stazu. Desilo mu se, te je preskočio neku grabu, a ono nije bila graba, već sjena kakve bukve.

Najednom, kad je bio već pri izlazu iz šume, pa da udari na svoje Labudan-brdo, on zastade. Zaustavio se, ne od svoje volje, već preneražen, zgranut razrogačio oči, zaustavio dah.

Na pedeset koraka, prema samom kraju šume, stajala je sva u neko zlatno, prozirno, drhtavo tkanje odjevena njegova žena. Njegova pokojna Janica. Ona ista, koju je pred osam dana sahranio.

To jest, ne ona ista, već nekako drukčija, ali opet ona. Visoka je bila, bijela je bila i tanka... Strašno je visoka bila... Stajala je mirno i smješkala se čudnovato, onako nekako kao i onomad, kad ju je ugledao na krevetu, ukočenu i mrtvu.

Da li je šutjela ili je nešto šaptala ili je to šuštalo lišće — toga nije mogao Marko razabrati. Samo on se ukrutio, odrvenio, pa ni makac. Koljena klecnuše, grkljan se stisnuo, srce se steglo, pa onda ludo zakucalo, zatreptalo kao da će kroz grlo.

Je li ona? Je li to doista ona?

— Janica, kaj si... ti to?... promucao je Marko, ali mu se jezik zapleo, zubi zacvokotali.

Nikakva odgovora.

Suho lišće na zemlji šuškalo čudesno, neobično, drvlje se ustremilo strašno, dublje u šumi zahuknula sova, a Janica, pokojnica, stoji prozirna i bijela, pa kao da se njiše u bokovima, kao da joj se vjetrić poigrava onom zlatnom, crvenkastom kosom. Kao nekoć kad je ko cura navrh brijega, pored šljivika, dočekivala svoga Marka, nasmijana i sretna.

Janica, pokojnica, stoji eto i šuti. Ah, da progovori bar riječ, pa da je nestane, ali ona stoji sveđ na istom mjestu i smješka se. Podsmijeh je taj užasan. Od njega se diže kosa, dršću i trepeću noge, nestaje dah.

Prostajao Marko dugo tako, naslonjen, upravo prikovan uz neki grab, pa ni da se makne. Ni okom da trene. Znao je, kad bi stao bježati, ne bi se zaustavio tri dana! Poludio bi od grozote.

Napokon zapjevaše pijetli u njegovu selu. Zvijezde i mjesec poblijediše. Oblaci, koji su se nebom ganjali, rastrgani i teški, pa i nebo samo, stadoše se zračiti, lagano vedriti.

Ptice zažvrgoljiše u gnijezdima, šuma oživjela, zamirisala, odahnula, a Marko stoji sveđer na istom mjestu i gleda. Gleda sve šire, sve benastije, i sad opet ne vjeruje svojim očima. Trlja umorne oči i opet bulji.

Ta to nije pokojnica, ta to nije Janica — bijaše to jedna tanka, vitka, visoka breza, na samom obronku šume!

Posramio se Marko, nasmijao se kiselo i preko volje, opsovao nešto krupno, pa onako gologlav, raščupane kose, okrvavljen pojurio iz šume.

Spustio se niz brdo, pa se opet stao penjati uz živice, kroz šljivike, kao tat — samo da ga nitko ne vidi!... Zavukao se na sjenik i zaspao, zahrkao gromko.

Mutno i teško mu bijaše sutradan u glavi. U ušima brundao je bajs još uvijek onaj svoj stalni: — brunda — brunda... tutnjili su još i teški udarci, naročito onaj nad lijevim okom. Gorilo je grlo od vina, od duvana i od juškanja.

Umio se Marko, stavio na glavu šešir — nekakav stari, otrcani, bez perjanice i pošao u šumu. Ponio sjekiru. Mrk, ljut, krvavih očiju. Nitko ga nije ništa pitao.

Na obronku stajala je breza. Visoka, tanka i prava. Na njoj još nekoliko listića, žutih, crvenkastih, uvelih, zlatilo se na onom jutarnjem jesenskom suncu. Oko nje i iza nje stajala je šuma. Velike i snažne bukve, čvornati i grubi grabovi. Hlad i tišina.

Lišće je padalo tiho i monotono.

Kad je Marko stupio u šumu, prhnuo je jedan crni kos i zakliktao uplašeno. S vrha velike bukve lagano i gospodski sletio je širokim krilima silni jastreb, pa visoko zaokružio povrh šume.

Zaustavio se Marko pred brezom i pljunuo u dlanove. Posjeći će je, da ga više ne sjeća sramote, da ga više ne plaši... Omjeri je krvavim okom, a ona stoji visoka, vitka i prava. Bezazleno mu se učini to fino, nježno drvo s bijelom, tankom skoro svilenom korom. Tako je bila mila ta breza, tako fina i lijepa! Kao neka svetica...

Nije li to možda ipak njegova pokojnica, Janica?

Zadrhta mu ruka i nemoćno se spusti. Okrenu se naglo Marko, ispane iz šume, pa udari kući.

Sve je bilo tako nejasno, tako mutno i mučno u njegovoj glavi, te mu se još većma zamutiše one njegove nekoć slavne, jasne sokolove oči. Objesio se, tužno i nemarno, onaj još jučer gizdavi brk.

KRIZA

Petnaestmjesečni junac Jelen i njegov gospodar Mika Brezovački vraćahu se kući u selo Gladovec, s godišnjeg sajma u Velikom Gnijezdu. Naprijed je išao Jelen, sam i slobodan, s užetom omotanim oko malih rogova. Nekoliko koraka za njim teško je i nesigurno hvatao ravnotežu njegov gazda Mika.

Obojica bijahu ozbiljni. Junac miran, mučaljiv i flegmatičan, kako je to već u naravi njegovu rodu. Mika, naprotiv, mrk i duboko zamišljen stenjao je, mrmljao i uzdisao, a kojiput se i razmahao rukama, kao da s nekim razgovara.

Stvarno, on je razgovarao sa samim sobom, i to vrlo živo. U toj debati on bi po neki put zastao i kao da se od sna probudio, širom blenuo u tog svog Jelena. Jednom bi se zagledao milo i toplo, uživajući koliko je junac zgodan i pametan, a malo zatim pogledao bi ga divlje i krvnički, psujući mu oca i mater, i još štogod svetije.

S tim juncem on doista nema sreće. Nije da mu ne bi napredovao! Raste on da je milota, ali kao da je s njim u Mikinu štalu ušla nesreća. Jer nije se taj Jelen kod Mike izlegao, već ga je on još prošle jeseni kupio na sajmu, da bi bio par njegovom, doma prigojenom junčiću Plavecu.

Dao Mika za nj čitavih sedam stotina i pedeset dinara (ili po domaću: petnajst stotin forintov). Računao: bit će lijep i složan par volova, jer su bili i po dlaci i po uzrastu sasvim jednaki, kao da ih je jedna krava u isti dan otelila. Ali došla nevolja, te Plavec ovoga proljeća bez velikih priprema otegnuo papcima u najžalosnijem smislu tih riječi.

Ostao novajlija Jelen bez parnjaka, a Mika Brezovački bez mladih volova. Pomišljao da opet potraži drugog junca. Ali što, ako mu i taj pogine? Izgubio je volju za te skupe eksperimente, jer je očito bilo, da Jelen nije sa srećom kupljen i da će najbolje biti, proda li ga za vremena. Pogotovo, jer je trebalo platiti porez i namet.

Malo pred Uskrs bio na Bikovskom Vrhu godišnji sajam, te se Mika s Jelenom otputio onamo. Sajam bio dosta slab, jer je Bikovski Vrh predaleko od svijeta, a ceste loše, te strani trgovci malo dolazili. Međutim naišao tu i tamo kakav prekupac, pa mu ponudio, neki pet stotina dinara, neki pet stotina i pedeset, a samo jedan šest stotina.

Bila tu i Kata, žena Mikina, stvorenje inače krotko i ozbiljno. Ali tu bi svakome u oči skočila. Šta oni misle? Gdje je tim ljudima pamet i poštenje? Nisu ona i njen muž junca ni ukrali ni na cesti našli, već ga još prošle jeseni kupili za sedam stotina i pedeset dinara, čitavu ga zimu suhim sijenom hranili, pomalo ga i »šrotali«, pa sad da ga dadu za sto i pedeset, pa i čitave dvije stotine gubitka, mjesto da zarade barem tri stotine?! Imadu li ti prekupci duše?! . . .

Ali badava im i najuvjerljivije riječi, junca nisu prodali. Nisu uostalom bili bolje sreće ni u Kupskom Dolu, kamo su s Jelenom pošli mjesec dana kasnije.

Poslije već gazdarica Kata i nije išla na sajam, jer bi »od jada sušicu dobila.« Doista nije bila ni potrebna, pošto se junac već toliko naučio na šetnje po sajmovima, da ga nije trebalo voditi. Išao on mirno i pametno cestom i kroz sela. Nije se po običaju svojih suplemenika zagledavao ni u šarena vrata, niti je srljao pod automobile. Na ulazu u sajmište bez velika natezanja i otimanja dopuštao, da mu veterinar zagleda u gubicu.

Obišao tako Mika s Jelenom desetak sajmova: triput bio u Kupskom Dolu, četiri na Bikovskom Vrhu, u Kiselici bio dvaput, a u Velikom Gnijezdu dva ili triput. Marvinska putnica bila odozgo pa do kraja izlijepljena taksenim markama te išarana plavim štampiljama, sve kako je produljivahu od vašara do vašara.

Uto pobraše kukuruze, mošt u bačvama zakipio, kod hitrijih već i rakija procurila, a Jelen još stalno u staji Mike Brezovačkog. Porastao za dobru šaku, divno ojačao i okrupnio, ali cijena mu stalno manja. Mika nije mogao dovoljno okajati, što ga još proljetos nije prodao, nego sve u nadi »skočit će cijena!«, gledao kako, mjesto cijene, živo skače i raste gubitak.

Uviđao je sve to Mika, jer nije bio prazna glava. Naprotiv smatrao se on sam mudrijašem, pa ga i drugi takovim držali, dok su ga oni na općini, gdje je bio jedan od »najzadrtijih« općinskih odbornika, nazvali fiškalom. Sive njegove oči oštro su, ali i nepovjerljivo gledale u svijet. Stalno je držao čvrsto stisnutu koščatu šaku, dok mu je u mršavom, malo guravom tijelu živjela, odražavajući se u hodu, gestama pa i na samom ćoškastom, tvrdom čelu odluka i deviza: »Ne dam se!« . . .

Tako i tu, kad god je trebalo popustiti, pokoriti se svaki put nižoj tržnoj cijeni, koliko bi mu pamet rekla: »Daj!«, srce nije moglo pregorjeti, i Mika bi odsjekao:

— »Ne bum ga dal po toj ceni!« . . .

Stigla tako i sveta Terezija, poštovana i uvažena svetica, već i zbog toga, što se na njen dan u Velikom Gnijezdu održava znameniti godišnji sajam.

Pošao onamo dabome i Mika Brezovački, i to s čvrstom odlukom, da se ovaj put s Jelenom više ne vraća, nego pošto poto da ga proda. Samo da ga već u staji ne gleda i da po vašarima opanaka ne dere.

Pošao rano izjutra, jer je put dalek. U torbu stavio kruha, sira, luka i politru šljivovice.

Inače, kad se polazilo na sajam, bio to u kući čitav svetak, nervoza, neobično raspoloženje. Sinovi bi se nadvikivali, sve gurajući i čupajući jedan drugoga: »Ćaća, idem i ja!«, a curica bi cvrkutala: »Ćaćek, kaj mi bute kupili na sejmu?« . . .

Sad ga na odlasku ni žena nije pravo pogledala, ni njega ni junca. Muka joj bila. A i njemu samom postalo to smiješno i benasto. Tješio se tek, što nije jedini te sreće.

Sa postranih, krivudavih seoskih putova, puteljaka i staza, sa tužnih brežuljaka, gdje su se u jutarnjoj magli dimili glomazni i suri slamni krovovi, slazili ljudi i stoka, sve jedan za drugim slivajući se svi na glavnoj cesti u dugačku, jednoličnu procesiju.

Kravice gackale zanoseći krivim sabljastim nogama, nespretno i zamišljeno. Tu i tamo otimalo se kakovo blesavotele navaljujući svom silom u jendek ili neku livadu. Ili opet neko jogunasto prase, užetom privezano za nogu, divlje drečeći zaintačilo, da će kući a ne na vašar. Vidjeti je

bilo, iako rjeđe, po neki par dostojanstvenih volova, kako jednomjerno i ozbiljno kroče.

Baš se toga jutra, poslije desetak divnih i toplih dana, sjever nešto razljutio, noseći iz nemirnih, tmurnih oblaka kišicu, tanku i finu kao rosa, a oštru kao poledica, pa sve u lice. Zarumenili se nosovi i obrazi a ljudi se stiskali u slabe kapute. Ženama ispod debelih bijelih lanenih rubača zebla gola koljena i stegna, jer vjetar svuda stigne.

Putem, koji vodi iz Pustika, naišao neki Mikin kum Vid Barberić. Gonio volove na sajam, i on već valjda četvrti — peti put. Volovi mu ljepota: gojni i strojni, par složan što može biti.

U Vida Barberića, visoka i snažna čovjeka, široko lice, uredan plav brk i veselo, plavo oko. Uvijek je dobre volje, pa i ovaj put. Opazivši Miku doviknuo mu nasmijano:

— Kaj, kume, idemo opet na špancer?! . . .

— To se zna! — udobrovoljio se Mika. — Em doktori veliju, da je zdravo šetati se po friškom ljuftu! . . .

Nasmijaše se svi, pa će svaki nešto dobaciti, tek je jedna baba, što je dugačkim prutom pred sobom gonila desetak purica i purana, ostala pesimistički disponirana.

— O ljudi — uzdisala ona gledajući žalosno i zabrinuto u svoje lude tuke — čemu je to spodobno?! To nas bu zatrlo — sî bumo propali, sî kaj god nas je! . . .

Ali neki čičica noseći na ramenu košaru jabuka fatalistički je tješio i babu i sebe: — Nekak bu već zišlo! Sî baš pokrepali ne bumo! . . . Gdo bi se onda na zemlji mučil i potezal, kad ljudi ne bi bilo?! . . .

Prolazila tako i neprestano se povećavala procesija ljudi i žena, krava, volova, svinja, telića i purana, kola i konja sve uspinjući se i spuštajući mokrom cestom (jer sedam bregova i breščića treba proći dok se sa Gladovca stigne u nizinu).

Sajmište u Velikom Gnijezdu prostrano je i široko, a sve se napunilo stokom i ljudima. Šatre birtaša, licitara i čitave ulice kramara svih struka, igrale na vjetru kao jadra u sivoblatnom moru. Žamor i graja. Ali ma da je bilo već skoro jedanaest sati, uzalud se derali pečenjari, kestenjari i pekari.

Pazar je slab, jer pravog života nema baš tamo gdje je najvažnije, gdje uz drvene grede stoje privezana goveda. Ni u svinjskom rajonu nije bilo bolje. Ljudi ili sjede na »gelenderima« pored svog blaga žvačući svoj kruh i sir, ili šetkaraju s rukama u džepovima, razgovarajući mrzovoljasto i bez buke, dok svinje tiho rokćući ruju mokru zemlju. Pazari se tu i tamo, sve ukratko suhoparno, bez većeg zanimanja.

Uzdah ide od usta do usta, uvijek jednak i dosadan, kao razgovor o ružnom i lijepom vremenu.

— Nema trgovine! . . . Nema trgovine! . . .

— Kakva je ta godina devetstotridesetprva?! . . .

— Takve još nije bilo! . . .

Na Miku Brezovačkog natrapao ipak neki mesar. Udešen kao fini gospodin: kožni kaput, žute polucipele, obrijani brkovi, mirisna cigara.

Pogodiše se na vagu: dva dinara kilogram žive vage. Mika doduše još nije tako trgovao, nego po seljački: poprijeko. Uostalom nije bilo više premišljanja, vrag je svoje već odnio, pa neka odnese i junca. Nema više onog dugačkog pogađanja, koje je trgovini davalo tolik čar, nema onog lupanja u dlanove, natezanja i nadmudrivanja, već kratko i bez pogovora: hoćeš ili ne ćeš?! . . .

Gospodin mesar, Zagrepčanin, izvadio otmjenom gestom (kao doktor) niklaste škare, urezao u dlaku Jelenu nekakav znak, pa još, kao od šale, podsjekao mu i kitu na repu.

Gledao to Mika mrk, promrzao i pomalo gladan (ne jede mu se kruh sa suhim sirom, tek što ga ova rakijica nešto grije), i krivo mu . . . Krivo mu, što njegova muka tako sa štetom uludo prolazi, a ovaj tu gospodski kicoš još i sprdačinu pravi.

Kad na vagu, a ono golemo razočaranje! Računao Mika Brezovački (čovjek svoje uvijek ljepše i deblje vidi), da junac ima tri stotine kilograma, pa da će ga zapasti šest stotina dinara. Taman toliko je pred sedam mjeseci dobivao! Međutim, kad junac na mosnu vagu, onaj pisar iz kućice pročitao i zaviknuo:

— Dvije stotine dvadeset i pet! . . .

Svršio je Mika nekoć samo dva razreda, ali je sad u sekundi sračunao, da je to svega četiri stotine i pedeset dinara!

Kao toljaga, ta ga je cifra tresnula po glavi. Smutilo mu se na čas pred očima, a onda mu sijevnulo onih sedam stotina i po, koliko je prošle jeseni dao za tog istog, samo mnogo manjeg Jelena, pa svi oni troškovi po sajmovima, pijacovina, pasoš, taksene marke što je sve trebalo plaćati skupim dinarima. A gdje je još sijeno, a gdje je briga i muka?! . . .

— Ne dam ga! — zastenja Mika muklo i tvrdo.

— Kaj ne daš? . . .

— Junca ne dam! . . .

Nasmija se mesar, slegne nehajno ramenima i poigra s onim otrcanim, išaranim pasošem.

— Nema ništa! Junac je prodan. Kaparu si dobil, trgovina je gotova! . . .

Ali se Mika maši svog tankog buđelara, izbroji pet desetica, koliko je primio u ime kapare, i pruži ih odlučno mesaru.

— Jesi li ti bedast?! . . . dreknu ovaj. No Mika mu onda svih pet banki gurnu silom u šaku, ščepa svoj pasoš iz mesarovih ruku, istrgavši samo polovicu. Skočio mesar, uvrijeđen i bijesan, zamahnuo šakom, te Mikin šešir odletio u blato, a on sam posrnuo četveronoške.

Nasta strka, graja i smijeh. Mika međutim pokupio šešir, povukao junca za uže, opalio bičalom strahovito, pa odjurio psujući sve svetinje i pravice na svijetu, spominjući čak i bunu i revoluciju.

Mesar pak, ma da je imao pravo na dvostruku kaparu, ostao džentlemen: opsovao stotinu bogova »zalupanom mužu« i odmahnuo rukom prezirno. Svoje desetice stavio u džep, a tužni ostatak Mikina pasoša odbacio. Što da se još i za takove stvari uzrujava? Ima danas robe i za dinar i po! A bit će i gore, pa će ta raja još doći moliti i preklinjati, da mu kupi po jedan dinar kilogram žive vage! Neka mu dakle bude, tko mu je kriv, što pameti nema!

Odsrljao Mika, sav smućen, kroz onu gužvu prema izlazu, sve vukući Jelena. A junac kao junac, ne shvaćajući gospodara, uzjogunio se pa ne će da ide. Možda baš i zbog

glogove bičalice, kojom ga je Mika nemilice opletao, po leđima, po rebrima i po samoj njušci. (Dobra polovica tih udaraca bijaše namijenjena onome mesaru — tek to Jelen nije znao.)

Mutno je bilo u Mikinoj glavi, a u grudima kuhala sve ljuća srdžba.

Baš hoće ta gospoda da oderu kožu siromaku, seljaku. Gdje je taj Bog, gdje je pravica?! Gdje je kolera da podavi sav svijet?!

Na samom izlazu zaustavio se on, sav zadihan, drščući od jada, naglo se okrenuo te grozeći se podigao stisnutu pesnicu. Strašnim krvavim pogledom prosijecajući sve ono široko polje sajmišta, svu onu nebrojenu množinu ljudi i životinja, Mika je u duhu vidio svog neprijatelja, gizdavog mesara, pa je njemu promuklim grlom upravio ove teške riječi: Ti da si gospon?! . . . Fakin si ti, tat, lopov i gulikoža! . . . Samo dragom Bogu zafali, da ja nisem pijan, nego trezen! . . . Znal bi ti, koga si šakom po glavi, strela božja vu te pukla! . . .

Ali, tu ga prekinuo blag, nasmijan glas:

— Na koga se ti tak hudo ljutiš, Mika?

Bijaše to kum Vid Barberić. Opet u mirnom, širokom raspoloženju. Preko širokih ramena prebacio lance, kojima je volove dotjerao: znak da ih je prodao.

Mirio je on Miku Brezovačkog da se ne uzrujava. To ne donosi — veli — nikakove koristi. Ali Mika se teško stišavao, već nastavio razlagati kumu Vidu, kako bi on mesaru škljocom rasporio onaj masni trbuh i pogledao džigerice bijele — samo da je bio pijan. No na žalost, trijezan je, pa zna da bi ga to dovelo u zatvor.

Međutim, kad je čuo od kuma Vida, kako je on svoje divne vole prodao za tri i po hiljade, dok bi pred godinu dana dobio sigurnih dvanaest hiljada, i Mika se ohladio. Stalo mu svitati, da je učinio glupost, što nije dao Jelena. Još bi onaj prokleti mesar mogao imati pravo . . .

Samo se čudio Vidu Barberiću, kako on svoju nesreću mirno podnosi, jer je takva trgovina prava nesreća i propast. Napola tako, kao da su mu volovi ukradeni ili poginuli.

Vid je, istina, bio dobre ćudi (on bi »otrov zasladio«), ali nije bio ni tako bezazlen. I on je — veli — »špekulant«, samo svoje sorte. No naŝpekulirao se dosta, tjerajući te volove na četiri vašara, a dobivajući svaki put manje. Da ih je prodao odmah, mogao je možda za one novce danas kupiti i dva para. Zato se danas opametio, pa će drugačije.

Na kojem drugom sajmu kupit će on možda iste takve volove, ili malo slabije za dvije hiljade, dok će mu petnaest stotina morati ostati za druge potrebe.

— Misliš, da bum s tim išel plaćati porez i namet? ... Nisem bedast! ... Za ovrhovoditelja imam ja u štali jednu staru kravetinu i jednu junicu, pa nek si gospoda liceteraju, kako god znaju ...

Kiša međutim sipila, hladna i žalosna. Ispod čvrstih, potkovanih bakandža Vidovih, ispod širokih, galijama sličnih opanaka Mikinih prštalo blato i kaljava voda, kao ispod automobilskih točkova. Pružila se pred njima dugačka izderana cesta, a u daljini iznad šuma vidjela se oniska brda Bikovskih Gorica. Bjelasala se na brijegu crkva na Bikovskom Vrhu.

Na cesti gotovo nikoga, jer na sajam već nitko nije dolazio, a sa sajma nekako među prvima otišli Mika i Vid. Pred njima gackao veselo Jelen, opustivši nehajno onaj malo prikraćeni rep. Smijao se Vid. Još će, veli, tkogod pomisliti da je ukraden, pogotovo ako opazi mesarsku oznaku sa strane. Neka se Mika pričuva, jer kakve je sreće, mogao bi i nastradati.

Česao se Mika iza uha, i dok mu se u lijevom kutu ustâ jednolično njihala lula, on kroz zatvorene zube virtuozno pljuckaše u blato.

Kad oni pred selo Bunjane, vjetar im iza šume s neke kapelice donio tanki glas zvona: podne! Prekrižiše se već od navike, i osjetiše glad. Toga dana nit su što pravo jeli, a još manje pili. Ono malo rakije se i ne računa.

Vid je Barberić, prodavši volove, imao doduše pravo da popije likovo, ali trgovci slabo mare za dobre običaje. Sam opet nije htio, skupo je vino, a onda naišao baš na Miku.

Mika bi sad jeo, a još radije bi popio koju, jer mu se od jada osušilo grlo. Ali u njega jedva ako je deset dinara.

Zastao on, pa će Vidu blago i pitomo:

— Ti bi baš mogel platiti liter vina! ...

Zastao i Vid, malo promislio, po odsjekao:

— Pak i bum! Ja sam ti navek bil kavaler! ...

Uđoše u dvorište Jandre Turkovića, kovača. Tu je pod sušom Mika svezao Jelena, onda pošao s kumom u kuću.

Jandro Turković malo je kovač, malo seljak-poljodjelac, a pomalo i birtaš. Nema on gostionice, niti dozvole za točenje, ali ima oveći vinograd. Sad je već bolestan, ne smije piti, familija mala, cijene vinu slabe, pa je našao, da je ovako najzgodnije. Skrivećke, odnosno, prijateljski on proda svaki dan koju litricu, a na sajamski dan kod njega se skupi više svijeta, nego u pravom bircuzu. Konkurencije u selu nema, pa nema tko da ga denuncira, financi slabo ovuda krstare, a sa žandarima je na dobroj nozi.

Njegovo je vino doduše čisti, zloglasni »direktor«, ali je jeftino: pet dinara litar, dok je u gostionici i triput skuplje. Birtaško je vino osim toga i slabije, dok taj »derektor« grebe grlo kao turpija, a kad ga se dobro napiješ, barem znaš da si pio: tri dana si lud, a glava kao čabar!

Zasjeli tu Mika i Vid na drvenu klupu, Mika prema malom prozoru, da mu bude Jelen na oku. Vašarski je dan, svašta se može dogoditi!

Gazdarica donijela litar vina i jednu čašu za obojicu. Jer kod tog Jandre Turkovića štedilo se sa čašama. Ne toliko što se ne bi uvažavala zdravstvena načela, koliko iz razloga ekonomskih: gdje je puno čaša, tu je teško voditi nadzor, lako je tko ukrade ili je razbije (a seljak će radije platiti tri litre vina nego jednu čašu). Uostalom, svaki je gost iz obzira prema onom, koji je imao da pije iza njega, čašu pristojno iskapio do dna, tako da ovaj drugi nije morao gutati njegove »zbrčke«.

Kumovi zavirili u svoje torbe, zagrizao tko je šta imao, pa slasno i gromko cmačući, oni su jeli i nastavljali razgovor, zalijevajući zalogaje i riječi kupicom vina, izmjenjujući se točno po redu.

Naišao tu i neki susjed, besposlen, nešto iz radoznalosti, da vidi ima li kakovo zgodno društvo, da čuje novosti, a nešto, ne bi li uvrebao koji gutljaj mukteševine. Nadolazili međutim sajmari. Vrata se lijeno otvarala i zatvarala,

ambrele se sklapale, hukalo se u šake, pljuckalo, šmrcalo, a neki put i zadovoljno uzdahnulo, pa onda i naručilo »liter vina«. Zamirisao silno »savski« duhan.

Razgovor oživljavao. Samo predmet je bio isti: skupoća i jeftinoća. Što seljak treba, sve je do Boga skupo, a što prodaje, to je bez cijene. Onda je došlo pitanje poreza i nameta. Svi su se jednodušno slagali, da bi ih trebalo, ako ne ukinuti, a ono bar na pola smanjiti. Pa onda činovničke plaće! Zašto gospoda da tako dobro žive, dok se muž-seljak muči bez ikakve koristi? Lako je sjediti u kancelariji, u toploj sobi, pa svakog prvoga pobrati plaću! To bi svatko znao! Treba plaće prepoloviti, pak će onda biti seljaku lakše. Pa trgovce okljaštriti, da i trgovce . . .

— Kad oni budu takva sirotinja kak smo i mi, onda se bumo bolje razmeli! — rezonirao tako neki Šimun Čačković, i on općinski odbornik. — Ovak, gospon ti mužu ne veruje, nego ti stepe z ramenima, pak veli: »Je dragec, to je kriza!«

— Ali kriza nek i njega grize! — dodao srdačno Mika Brezovački, a svi grohotom odobriše.

Svidjelo se to Vidu Barberiću te on pozvao i drugu litru. On sam nije ulazio u debatu, već samo mudro slušao, smijući se očima, a tek koji put i na glas.

Mika se naprotiv upalio. Pričao svima svoju nevolju s juncem i mesarom, izrazivši ponovno svoju iskrenu žalost, što nije mogao da mu »pogleda džigerice bele« . . . I onda je opet došao zaključak u obliku pitanja: ima li na taj način smisla sav taj seljački posao, njegova muka i briga? . . .

— Gde je tu račun, braćo moja? — uzviknuo Mika svečano. —Je li to, bumo rekli, organizacija? . . . (Volio je on u takvim trenutcima birane riječi! . . .) Kaj će ti kuća i grunt, kad na njemu, bumo rekli, nemreš egzestirati! . . .

— Baš je tak!

— I ja tak velim! — potvrđivali ostali, vadeći lule iz usta i pljuckajući na pod sočno, ali i točno pored svojih opanaka, (da bi mogli pljuvačke ljepše razmazati, a to opet više iz razloga estetskih, nego zdravstvenih . . .).

Padali tu razni prijedlozi i mišljenja: da bi trebalo staviti sve to općini na raspoloženje, pa da se onda vidi gospodarstvo ili da se svi slože pa mjesto poreza dotjeraju blago

na općinu; ili, kako je predložila jedna rezolutna baba, sve potući i zapaliti, pa početi s nova!

Zadimila se soba od tih krupnih riječi, a još više od savskog duhana. Sa mokrih kaputa dizala se para kao sa konjskih oznojenih leđa. Atmosfera kao u oblaku. Riječi sve glasnije, sve krupnije i sočnije, a i ono nekoliko ženskinja, što je iz početka tiho i pobožno sjedjelo, sad se uscerekalo, te se njihovi glasovi dizali iznad ostalih kriještući kao čavke u zoru.

Mika i njegov benefaktor Vid iscijedili baš zadnju čašu iz treće litre, zažarili se prilično obojica, te Mika, kome je srce još uvijek gorjelo od jada, naručio za ono par posljednjih dinara još i četvrtu (red je da i on plati nešto) — kad li u sobu upao sav splašen nekakav seoski deran.

U jednom dahu donio senzacionalnu novost:

— Došli žandari, iščeju tata! . . .

Senzacija jest, ali ljudi slegnuli ramenima. Šimun Čačković, općinski odbornik, samosvijesno i flegmatično dodao:

— Kaj se nas tiču žandari! . . .

— Tak je! Mi smo pošteni ljudi — potvrdio neki lugar. — Čast, pardon! . . .

— Negdo je na sejmu ukral nekakve vole ili pak junce, kaj ja znam! . . . Sad su baš otišli u Vincekovu uličku! . . .

Gazgarici Turkovićki nije bila mila ta vijest. Muž joj je bio također na sajmu, a ona, iako poznata sa žandarima, nije znala stvar izvesti onako vješto, kao njen Jandro. Zato se ona uzrujala, pa stala tjerati goste:

— Pijte, ljudi, brže, znate dobro, mi dozvole nemamo. To je više kakti iz prijateljstva, ali znate kak je . . .

Stali se ljudi spremati, iako nevoljko. Mika i Vid na brzu ruku uzeli točiti i okretati čašice, da rastoče i četvrtu. Onda Vid trknuo koljenom Miku, pa mu namignuo obješenjački:

— Ha, kaj sem ti ja povedal?! . . .

Mika doduše uhvatio prilično kuraže, spremit će u se i drugu litru, ne boji se on nikoga do Boga, ali se opet dao nagovoriti, te odmah krenuše. Složili se oni, sve raspravljajući onako u širokom raspoloženju, da je junac istina samo njegov i božji, ali je istina i to, da ima prikraćenu kitu na repu i urezan znak. Od pasoša pak samo utrgnuta

polovica! Opaze li to žandari, tri će rebra izgubiti prije negoli ih uvjeri, da je junac doista njegov. Naročito, ako je tu narednik Mitar Gazibara, jer taj je majstor u kundačenju, hajduk bez premca.

Našli se tako na cesti, pa požurili. Oni drugi još zaostali u pričanju i prepričavanju ili otišli drugim putem.

Kad su bili već van sela, stigla ih neka kola, baš na raskršću Pustika, pa se Vid povezao. Odjurila kola, puna nekakvih snaša i cura, a Mika ostao sam sa svojim Jelenom. Opatrnuo ga žestoko, pa se ogledao i nehotice: idu li žandari? ... Ali nigdje nikoga, osim dvije babe s ogromnim ambrelama, premda kiša više nije padala.

Uostalom, stalo već srce Mikino kucati jače i kuražnije: Šta on ima da se boji! Da je stotinu žandara, šta mu mogu kad je on pravedan kao Isus na križu?! Tko može reći, da taj prokleti junac nije njegov? Kamo sreće, da ga nikad nije ni vidio! ...

Junački je kucalo njegovo srce, samo mu je u glavi šumjelo. Konstatirao je, da je vino vraški jako, a ljuto kao rakija. Divno ga je palio grkljan! ... Tek noge mu oteščale, a cesta se nakrivljivala, sad amo, sad tamo. Teško mu je bilo, zapne mu noga, zastane dah, čak se i misao nekud zadjene!

Poteku te misli brzo i jasno, pa onda zastanu, zamute se i nestanu kao zvijezde iza oblaka! Onda se i on kao u čudu zaustavi, uzdahne i blene širom u svog Jelena, što se pred njim žurio.

Gdje je tu pravica? Gdje je Bog? Kakav je to način, da on sa svojim vlastitim juncem mora da bježi ispred žandara, kao da ga je ukrao? ... Kad pak dođe kući, zijat će baba:

— Kaj si mi opet toga vraga dotiral? ...

Žena će vikati, kritizirati, rugati se, zabadati i na kraju izvući batina. Jer Mika je, kad se napije, zmaj. Nije on kao gospoda, da bi se udobrovoljio vinom. I ako zapjeva, duša mu je gnjevna i žalosna. On je siroma čovjek, u njegovo se srce, kad je trijezan, toči i taloži čemer i jad. A kad se napije, onda se taj talog jada uzburka, uzmuti, i sva mu se utroba, sva nutrina napuni gorčinom i željom za osvetom, za zlom!

Baba će dakle dobiti batina, to joj stoji zapisano!

Mutne i mrke su bile misli, pa ih ni onaj oštri zrak nije mogao da razbistri. Sjeverac neprestano držao. Nebo se razvedrilo, ali je sunce već zapalo. Sjene se sve većma otezale, oduljivale, iščezavale. Sumrak se spuštao trepereći sumorno i tužno. Proletjela naglo neka ptica žureći se u gnijezdo. Šuštalo lišće, žuto, rumeno i narančasto, drhtureći na vjetru i studeni, gubeći se jadno u blatu. Posljednji se pastiri vraćali s paše, praščići rokćući živo jurili jedno za drugim, a rogato blago klimalo zamišljeno.

Skoro sasvim zanoćalo, kad je Mika stigao na Bikovski Vrh. Na općinskom poglavarstvu bili rasvijetljeni prozori i Mika se Brezovački sjetio, da je on pravi, nekoć po narodu izabrani, a sad po vlasti imenovani član općinskog odbora. U tom je času ujedno i jasno bljesnula misao, koja se čitavog tog puta rađala u glavi: obračun s općinom i obračun s juncem.

Privezao dakle Jelena za plot, te otresavši gromko blatne opanke na stepenicama, zakucao sa svih pet prsta na vratima i svečano unišao u kancelariju.

— Dober večer, gospodo! ...

Općinski bilježnik, blagajnik i pisari promrmljaše nešto i nepogledavši Mike. Mučili se oni s nekim popisima, koje je trebalo žurno načiniti i poslati kotaru. Mika kritički omjeri svu tu općinsku gospodu, ogleda se na sve strane, i najzad sjede na jednu praznu stolicu. Prebaci nogu preko noge.

— Gospon bilježnik — započe on lagano, ali glasno i vrlo važno — je li vi znate, kaj je to kriza? ... Kriza? ... A? ...

Bilježnik uzdahne nervozno, pogleda ga poprijeko i pomisli:

— Samo da nisi odbornik, ja bih ti već pokazao krizu! ... a onda će mu glasno: Alzo, šta je Mika? Vi ste dobre volje, to mi vidimo i tome čast, ali mi imamo posla. Dođite sutra, sad i onako nije više uredovno vrijeme.

Ali Mika nije bio od onih, koji bi se dao tako lako otpraviti ni kad je bio trijezan, a kamoli kad je direktorom tako okrijepljen.

— Kriza — nastavljao on mirno i uvjerljivo — to vam je, kad ja svojeg junca deset put teram na sejem, a nemrem ga prodati! ... To se zove, bumo rekli, kriza! To je moja kriza, ali to bu i općinska kriza, jer ja nebum mogel platiti svojih, bumo rekli, dažbina! ... Ha, je li dobro govorim? ...

Odmahnuo bilježnik rukom, uzdahnuvši mučenički, pisarčići se smješkali i gurkali laktima, a Mika je dalje govorio. Opširno, potanko, a često i vrlo pjesnički, on je opisao i oslikao sve svoje nevolje od onoga dana kad je tog Jelena kupio pa do danas. Napokon je došao zaključak, da on junca uopće prodati ne može, nego ga naprosto stavlja na raspoloženje slavnom općinskom poglavarstvu, u ime poreza i nameta.

Došao stražar Mata Domitrović, policista vrlo miroljubiv i oprezan, pa stao uvjeravati Miku, kako je gospodin bilježnik silno zaposlen, kako je sada kasno, neka dođe sutra u jutro, može baš i prekosutra, samo sada neka ne smeta. Što se junca tiče, neka bude pametan, jer šta će općini junac, čim će ga hraniti, pa to nije samo tako, nego tu treba napraviti pljenidbeni zapisnik i tako dalje.

Ustao Mika još uvijek svečan, važan i ozbiljan.

— Idem ja, ne ću smetati! Samo neka se radi, (ako je to — bumo rekli — narodu na korist?!), ali junac ostane vama, to jest slavnom općinskom poglavarstvu ... Mika Brezovački iz Gladovca kbr. 71 plaća porez i namet juncem koji se zove Jelen, žuto-šare boje, petnaest mjeseci star i dvesto dvadeset i pet kila težak ... Molim, čast, pardon! ... Junac ostane tu! Čast — pardon! ...

Izašao Mika iz kancelarije, zapeo malo na prvoj stepenici, ali održao ravnotežu, i banuo u mrak. Morao i pandur Mata s njim. Jer Mika, kakav je, mogao bi doista dovući junca u kancelariju!

Kad Mika do plota, a junca nema! Otro on dlanovima oči, da mu se priuče na pomrčinu, pogledao bolje, obišao sav plot, pretražio s pandurom sve dvorište, ali Jelenu ni traga.

— Je, sad ga ne buš našel, noć je ... Nego ga bumo sutra poiskali i žandarima bumo javili — tješio ga miroljubivi pandur Mata. — Kaj se sad more?

Ali nije to tako! ... Stala se Miki hladiti glava ... Gde je junac? Jer na taj način nit će biti općinski, niti njegov. Je li ga tko ukrao ili je sam odlunjao kući? Ako li je putem natrapao na cigane, gotov je ...

— Oj, Je-le-ne! ... Oj mali! ...

Tamna je bila večer. Na Bikovskom Vrhu bilo tiho i mirno do smrti. S jedne i druge strane ceste niske, nakrivljene drvenjare, s visokim krovovima. Crne, mrke, kao da su teški oblaci legli na zemlju, tek iz njih, kao sanjive mačje oči, umorno žmirkala mala, žuto osvijetljena okanca.

Cestom se žurila sitna ženska figura, stisnuta u bijeli vuneni šal. Bila je to mlada učiteljica Beata. Ona je iz svog stana, negdje sa dna sela, žurila na večeru u gostionicu Mukića Schwarzenberga. Gadila joj se i ta gostionica i ta večera, ali nemoguća je bila i njena sobica sa zemljanim podom, prostom drvenom klupom, s visokim a uskim i tvrdim krevetom, pa drvenim surim gredama na stropu. Prvo joj je to mjesto bilo, tek je nedavno bila došla, i nikako da se pripitomi. Večeri su najstrašnije: što da radi u toj sobi uz jadno svijetlo čađave petrolejke? Što da radi u toj kući, gdje već u 7 sati svih deset članova familije složno hrču? Srce joj plače, kad tu sa ceste, iz sredine Bikovskog Vrha, vidi u oceanu magle, daleko u nizini, gdje se, kao rasute iskre i žeravice, krijese i trepere, veselo i veličanstveno kao zvijezde na dnu zamagljenog jezera, svijetla divnog i dragog grada Zagreba.

Kako je to oku (oh, i aeroplanu!) blizu, a kako je njoj užasno daleko! Tamo život i radost, a ovdje pustoš i žalost. Tamo je njezina mamica, njezina seka, koja ide u gimnaziju i koja i ne sluti što je život! Tamo je i njezin dečko, tamo je Zrinjevac, Ilica, Tuškanac, a ona tu u toj azijatskoj selendri, u osami i tuzi!

Capkala tako gospođica Beata, uvjeravajući sama sebe, da je najnesretniji stvor na svijetu, kad li se u onoj debeloj tami pred njom stvorila nekakova strašna prikaza. Opahnuo je dah alkohola i smrdljivog duhana, i pitanje, hrapavo, pijano:

— Čujte, frajla, jeste li gdje videli kakvoga junca ... s podrezanim repom! ...

Ah, taj je čovjek pijan, možda je i lud! Ni vrisnuti nije mogla, nego bez odgovora potrčala, koliko su je noge nosile. Tek kad je u blatu izgubila jednu cipelicu, ona se bez daha, preplašena kao ptičica, zaustavila pred Mukićevom gostionicom. Tražeći grozničavo kvaku na vratima, s grozom je gledala nezgrapnu crnu figuru, kako sredinom ceste srlja u mrak i očajno viče iz svega grla:

— Je-len! Oj Jelen, gde si, sunce te božje ne grelo! . . .

MI SMO ZA PRAVICU!

Mihovilu Pavleku-Miškini

Služavka uđe u sobu i reče:

— Gospon doktor, jedan bolesnik vas traži. —

— Kakav bolesnik?! — obrecnu se doktor mrzovoljno. Cura slegnu ramenima.

— Nekakov muž... Mislim da je z Bikovskoga Vrha i da je sim već dohajal. Nemre dobro govoriti i rubec pod nosom drži. Meni se vidi, da mu je gubec razbit...

Rekavši to ona prasnu u smijeh, a doktor, videći je onako masnu od kuhinjskog znoja, zdepastu i nezgrapnu, kako je, smijući se, razjapila velika usta i pokazala konjske zube, pomisli s nervoznim uzdahom:

— Ah, divno je biti tako zdrav i tako glup kao ova naša Jalža!... a onda će joj glasno i ljutito: — Reci mu, neka malo pričeka. —

Djevojka ode, a doktor Mirko Kotarski osta ležeći na otomanu. Pored njega rasule se po podu novine, koje je on bio s gađenjem odbacio.

Kao obično, tako se i danas odmah poslije ručka povukao u svoju ordinaciju, da tu u miru na starom kožnatom otomanu, malo zaklonjen od bučnih debata svojih sinova, od zanovijetanja ženina i od ostale kućne graje, popuši koju cigaretu, pročita ili barem prolista »Obzor« i »Politiku«, i prodrijema pola sata.

Međutim sad mu se već nekoliko noći i dana ne spava nimalo. Teška nemoć i žalost obuzela ga svega i još mu neka odvratnost, gadljivost od svega, a najviše od sama sebe, sjela na dno želuca. Da mu je zaspati, utonuti u ništavilo, sasvim nečujno, kradom nestati i umrijeti....

Stvar je započela, razvijala se, pa i svršila se sasvim banalno.

Počelo je s izborima.

Doduše, izbori i nisu sasvim banalan događaj. Oni čak unose, ne samo u javni život, nego i u život najskromnijeg činovnika neku naročitu nervozu, a katkad i raspoloženje sasvim romantično. Nikad ne znaš, što će ti donijeti, i tu je teško biti pametan. Zato oni djeluju neki put čisto filozofski, sileći na razmišljanje ne samo o kandidatima, nego i o općim i vječnim istinama i neistinama života i o t. zv. posljednjim stvarima.

Pa opet, pored svih tih raznolikih uzbuđenja, doktoru Kotarskom poslije izbora ostajaše otužni okus najbljutavije svakidašnjice. Možda mu je to ostalo još iz djetinjstva, kad mu otac, skromni seoski učitelj, prigodom jednih Khuenovih izbora na naivno dječačko pitanje: »Tata, šta su to izbori?«, odgovorio ljutito: »Ne pitaj gluposti! . . . Bolje da ne znaš!« . . .

Ali sada, godine 1935., izuzetno mu se učinilo, kao da s najavljenim izborima, iako možda još ne sviće »zora Slobode«, a ono svakako da popuštaju »lanci diktature.« To više, što se s mjerodavnog mjesta obećalo, da će se i opoziciji dozvoliti, da i ona pokuša sreću.

Doktor Mirko Kotarski nije bio više mlad čovjek (pedesetu je bio već prebacio preko ramena) i nije se tako lako i brzo zanosio velikim nadama i iluzijama, ali sada, poslije toliko godina teške potištenosti i beznadnosti, ta ga je vijest bocnula neobično živo u srce i ono se ovilo zabranjenom hrvatskom trobojnicom, ispunilo nadom, junaštvom i prkosom:

— Puste li opoziciju doista na izbore, ja za nju dajem svoj glas, pa makar glasanje bilo i javno! — rekao je on odlučno. — Kud puklo, da puklo! . . . Jedamput se živi, a to neka bude pošteno! . . .

Međutim doskora se pokazalo, kako za činovnika još uvijek nije zdravo da svoje misli i namjere izražava glasno. To mu je, pomalo prijateljski, ali i dosta strogo, napomenuo gospodin sreski načelnik, upozorivši ga, da će najsavjesnije voditi računa o političkom vladanju činovnika. Stoga, ako mu je mila glava i služba, neka se mane vratolomija.

Doktor Kotarski je prijateljsku opomenu primio s kiselom zahvalnošću, ali slobodu misli je junački zadržao.

— Slava Bogu — tješio se on — što nijedan zlikovac od izumitelja, koji doguraše čovječanstvo na rub propasti, nije uspio pronaći aparat, nalik možda na Röntgenov, kojim bi se mogle — na užas i zator ljudskoga roda — čitati misli, osjećaji i želje, skrivene pod tvrdom korom čovječje lubanje! . . . Tu još nema cenzure! . . .

Mislio je dakle najslobodnije, gotovo buntovno, ali je svoju junačku odluku nosio tiho i nečujno. Jer jezik je zavezao vrlo pažljivo. Na koncu konca, i bez obzira na policijsku opasnost, zar treba svatko znati naše misli?

Međutim ženi je ipak trebalo reći. Prvo, nije on Turčin staroga tipa, nego Evropejac, čovjek koji ženu voli, poštiva i vidi u njoj druga, a drugo, i ona je ljuta opozicionalka, Hrvatica — vatra živa, ona ga razumije potpuno. I doista, ona je njegovu odluku odobrila. Samo u nje je bilo nešto življe pamćenje, negoli u njega, i pored sveg zanosa ostalo je dosta opreza i smisla za stvarnost.

Dosjetila se ona kao uzgred, kako je ono bilo pred desetak godina, kad je on isto tako mislio, da mu savjest i dužnost nalažu nesamo da glasuje po svom uvjerenju (lako je onda bilo, kad se kuglicama glasovalo), nego i da aktivno radi za narodnu stvar, pa ga nagradiše telegrafski: penzijom. Nije to bio udarac bogzna kakav, vremena su bila bolja, on je doktorom ostao i dalje, iako je honorar kapao na tanko, sve zbog patriotizma i velikodušnosti. Jedni s patriotizmom kuće grade, a drugi glođu koru . . . Tješili ih drugi, a i sami sebe: »Kad sunce dođe pred naša vrata, sve će biti dvostruko popravljeno!« . . .

Dočekao doskora i to. Sjeli naši, ne baš na vlast, nego samo malo uz vlast, pa se sve živo pretvorilo u rodoljube i u mučenike. Oni pak, što su prisjeli uz vladu, naduli se, kao da su se rodili na ministarskim stolicama. Nikoga pravo i ne poznaju! Od visine, na koju se popeše, zamutio im se vid! . . . . Doktor Kotarski, pomalo spor i nespretan, pomalo tih i diskretan, stigao među posljednjim moliteljima. Nije mnogo ni tražio: tek da ga uspostave. Onda mu rekoše s dosadom: »Tko vas je putio, da se kao činovnik petljate u politiku, imate vi i drugog posla! Nama činovnici nisu potrebni!« Pa tako jedva jedvice, pošto je pokucao na mnoga vrata, uspije te ga reaktiviraše.

Tu mu je slavnu uspomenu žena oživjela, dosta kratko ali poučno:

— Radi kako znaš, samo pazi, da ti ne bude kao ono prije deset godina! . . .

On se malo kao i naljutio. Ako čovjek ima svoje uvjerenje, red je da za nj i trpi. Ovakva sitna stradanja nemaju važnosti, glavno je da ideja ostane nepobijeđena.

Žena mu je osim toga napomenula, kako oni imadu djece, da im je sin već na univerzi, a i on je, nesretnik, okrenuo na lijevo, pa i njegovi grijesi padaju na ćaćina leđa. Može se voljeti domovina i narod, ali čovjek mora misliti i na svoje najbliže. Na koncu, i oni su dio naroda! . . . Ne bi se smjelo ni na to zaboraviti!

Poslije žene došlo je do povjerljiva razgovora s prijateljem Ratkovićem u Zagrebu. Bio je to školski drug inače neki savjetnik, osrednja zvjerka, ali stari činovnički zec, koji je uvijek puno toga znao, koji je imao fini nos i uho za senzacije, promjene, za ono što se iza brda valja.

— Slušaj, dragi Mirko, savjest ostavi na miru! — rekao je on. — Hoćeš li ipak da konzultiraš i savjest i uvjerenje, izvoli upitati sama sebe: Kakva korist opoziciji od tvog glasa. On tako i tako propada zajedno s opozicijom! . . . Pa za ovako jednu dubioznu stvar da izlažeš i sebe i familiju progonima, jer si ti i onako zlo opisan, to se doista ne isplati.

— Jasno je da se ne isplati! U to ni ja ne sumnjam! — bunio se doktor Mirko Kotarski. Ponovio je s dubokim uvjerenjem svoju omiljelu devizu:

— Jedamput se živi, pa to neka bude pošteno! . . . Ja sam doduše najprosječniji medikus Evrope, ali ja imam svoje uvjerenje i svoju čast! —

— Amice dragi, o tom nema sumnje — odobrio je s filozofskim uzdahom prijatelj Ratković. — Treba biti pošten, ali zato ne treba srljati u propast! Tko pita za najprosječnijeg doktora Evrope, kako se ti sam nazivaš?! . . . Zar ti ne vidiš, kuda srlja ta ista Evropa, kako joj svakog minuta prijeti rat, lom i slom?! Zato, prijatelju, carpe diem, pa uživaj ovo malo buržujskog dobra, što ti ga je dao Bog, i ne stvaraj samome sebi suvišnih briga i komplikacija. Ta mi smo pedesetgodišnjaci i nas će vrijeme bez pardona

pregaziti, vladali se mi ovako ili onako. Osim toga mi smo činovnici, to jest državni živi inventar, čija je sudbina, da bez pitanja i poslušno prelazi iz jednih ruku u druge. Naša je dužnost bila i bit će: slušati, i to obično gore od nas samih! . . . Ali ako nismo do pedesete svoje godine došli do prave riječi, više zacijelo ne ćemo! . . . Što se tiče milog naroda, on ima onakvu vladu, kakvu je zaslužio. To je davno poznata stvar, a ti ćeš svoju dužnost prema njemu izvršiti već i time, što ne ćeš glasovati. Naprosto, ti ćeš se u pravo vrijeme razboljeti. Pametan čovjek, ako hoće da ostane častan, treba i to da izvede po mogućnosti bez žrtava, i — — kako da kažem — — s izvjesnim komforom . . .

Doktor Mirko Kotarski nije odmah kapitulirao. Mrgodio se, tu i tamo protestirao, druga nazvao cinikom, ali osjećao je jasno, kako mu se tvrda odluka, da glasuje za opoziciju, topi, mekša, ruši. Kad je stigao kući, stvorila se već nova odluka: da ne glasuje uopće. Ta odluka nije bila možda tako časna, tako junačka, ali u dušu mu je ulijevala više mira.

Istina, ne za dugo!

Razmahala se izborna borba baš opasno. Pojavilo se desetak kandidata, sve bolji od boljega. Do tada se i nije znalo, koliko ima ljudi voljnih da se žrtvuju za narodno dobro. Bilo ih je iz svih slojeva. Jedan bivši seljak sa zlatnim zubima, odličan majstor u kartama, iskusan palikuća, t. j. čovjek koji je svoje dvije kuće s uspjehom potpalio i digao osigurninu; školski nadzornik, koji je tokom svoje karijere promijenio sve stranke i sva uvjerenja, denuncirajući usput svoje starije i mlađe drugove; jedan svinjski trgovac, koji je našao da je unosnije trgovati političkom robom negoli svinjama; iz jedne profesorske zbornice nenadano se izvukao mlad profesorčić, ljut unitaristički fanatik, koji se nadao, da će sav parlamenat i svu javnost fascinirati svojim govorničkim darom i snažnim mislima; onda još jedan pop, pa učitelj i dva advokata. Ali iznad svih je naglo iskočio mladi odvjetnik dr. Jurica Hitrec. Poslije očeve smrti naslijedio je kancelariju, oženio se prilično otmjeno i bogato, ali je i živio tako otmjeno i bogato, te ni miraz ženin ni kancelarija nisu mogli da podnesu tro-

škova. Pokušavao je zato već i prije da se zgodno politički plasira, međutim nije mu uspijevalo. Uvijek ga netko preskočio.

Sad mu se napokon nasmijala sreća: ne samo što ga »vezaše« na službenu listu, no mu dadoše i prvenstvo nad svima. Odozgo je nježno preporučeno, da dr. Jurica Hitrec treba da bude izabran.

Dr. Jurica Hitrec pokazao se sasvim neobičnim kandidatom. Situaciju je jasno progledao i bistrinom svoga shvaćanja sve je suparnike nadmašio.

Od birača nije se imao čemu nadati, pa mu preostala jedino vjera u silu i vlast. Zato se on nije mnogo klanjao ni ulagivao narodu, niti je mnogo molio. Ako je što obećavao, bilo je obećano takvom sigurnošću, kao da je već najmoćniji ministar. Ali je to opasnije prijetio. Oštro i gromko. Svatko, tko nije za nj, neprijatelj je ne samo njegov, nego i državni. Važnijim licima, seoskim starješinama, općinskim načelnicima, cestarima i lugarima, trgovcima, majstorima i gostioničarima, gospodi činovnicima i tako dalje, slao poruke: teško onom tko se usudi da bude protiv njega; a tko bude za njega, toga će obasjati sunce milosti njegove i vladine.

Neki se doista i poplašiše, jer s vragom nije dobro imati posla, ali narod, ono što se zove »široki slojevi«, drukčije je mislio. Dobije narod neki put volju, da i on pokaže zube. Tako je znalo doći do vrlo veselih skupština. S jedne strane digla bi se grdna graja, grunulo bi i kamenje, zavitlale motike i štapovi, a s druge odgovor bio jednako ljubezan: okrenuo bi se kundak, bajuneta, a i tane bi znalo čiju kožu poljubiti.

Bivalo je i iznenađenja. Tako skupština na Bikovskom Vrhu ispala tiho i pitomo, nitko da bi riječ protuslovio, čulo se čak i nekoliko »živio«, ali kad se gosp. kandidat Jurica vraćao kući, iz neke šikare grunulo nekoliko hitaca, od kojih je jedan gospodinu kandidatu prosvirao kraj uha.

Stvar se zlo svršila. Napunili se zatvori kao nikada, žandarmerija imala pune ruke posla. S tim u vezi, dakako, i kotarski liječnik morao po neki put, i protiv svoje i protiv njihove volje, da priskoči k nekom grješnom buntovniku u zatvoru, da mu zaustavi dušu, što mu je već kliznula na

vrh jezika, da mu odredi hladne obloge ili dade injekciju ili mu se tkogod od onih što su pronađeni nevinima, bilo danju, bilo noću prikrao, da mu napiše liječničku svjedodžbu. Da mu se nađe za svaki slučaj!

I pri tom poslu doktorovo se srce zalijevalo studenom grozom i vrućom srdžbom, a duša bezglasno vapila za pravdom.

Uto jednoga dana banuo u sresko načelstvo živi strah i trepet: čuveni inspektor Joza Benković. Jer onaj »epilog« skupštine na Bikovskom Vrhu, gdje je dr. Jurica Hitrec skoro izgubio glavu, dobio je u svom administrativnom i političkom razvitku značenje prave pobune, pokušaja revolucije, koji je trebalo energično ugušiti, a zato je bio najpodesniji g. Joza Benković.

Ljudi se malo zgranuli. Gle, pa to je onaj isti Joza Benković, koji je 1918. g. onako neslavno iščeznuo iz Velikoga Gnijezda , to je onaj slavni madžaronski predstojnik! Gle, tko bi to mislio, kako se čovjek lijepo razvio i evolucionirao! . . .

I doista, većeg, vatrenijeg i opasnijeg patriote od njega nije bilo. Prije negoli će poći »na lice mjesta« na uredovanje, sazvao on preda se sve činovništvo. Održao im kratak, ali krepak rodoljubiv govor, pun lijepih pouka i misli o dužnostima prema narodu i otadžbini i o vladanju na izborima. Građane je podijelio u otvorene neprijatelje države i prijatelje države. Pošto je neprijateljima države, t. j. opoziciji, nagovijestio najcrnju propast, a prijateljima priznanje i eventualnu nagradu, oborio se nemilosrdno na one najodvratnije tipove, na kukavice i špekulante, koji bi htjeli da sjede na dvije stolice, na one koji misle da će se komotno izvući, da ne glasuju ni amo ni tamo, koji mudruju kako bi se ustegnuli od glasovanja. Te treba pričepiti, jer su to podmukli neprijatelji države, a zato i najopasniji.

I onda, kao da ga je sam Duh Sveti prosvijetlio, oborio se izravno baš na doktora Mirka Kotarskoga. Najprije zbog odveć revnoga zauzimanja za uhapšenike, zatim radi upravo izazovnih i po vlast uvredljivih liječničkih svjedočaba, a na kraju ga je označio kao jednog od tih opasnih neutralaca.

Dr. Mirko Kotarski problijedio, uzdrhtao i odlučno protestirao: otkuda g. inspektor to sve zna, kakav je to ton i način?! . . .

— Molim, ne uzrujavajte se, gospodine doktore! — odgovorio mu je hladno g. inspektor. — Čuvajte svoje živce za krupnije stvari. Možda će vas, na primjer, zanimati, da je sinoć uhapšen i vaš gospodin sin.

— Moj sin? — zaprepastio se doktor Kotarski; toliko više, što je to bilo i vrlo vjerojatno, jer je dečko bio doista usijana glava.

— Da, da, vaš sin! . . . potvrdio je g. inspektor, dodavši sasvim dobroćudno: — Uostalom, možda će se stvar još dati urediti. Svakako, mnogo ovisi od vašeg držanja petoga maja! —

Sad je doktoru Mirku Kotarskom sasvim pokislo perje. Poklopio se, snuždio i gotovo razbolio. Žena odjurila u Zagreb, da vidi šta je sa sinom, jer žensko može u takvim slučajevima da se posluži i suzama i psovkama, a on, doktor Kotarski, ostao kod kuće, šetajući cio dan i dobar dio noći po svojoj ordinaciji.

Kad bi izišao na ulicu, ostali činovnici nekako bi ga se klonili ili, ako se nije moglo ukloniti, razgovarali u kratko. Bilo je međutim i nešto hrabrijih, koji bi se upuštali i u dulji, povjerljiviji govor, koji bi ga upozoravali na opasnost.

— Znate, doktore, to je jako nezgodno, što ste se Benkoviću zapeli za oko. Strašan je on!

— Neka je strašan! Šta mi on može, šta mi mogu drugi? Stavit će me u penziju, pa svršeno! Ja ne glasam uopće! —

— Oprostite, dragi doktore, ali prema onom što sam čuo, mogli biste ostati i bez penzije. Hitrec prijeti, da će tražiti, da se kod vas načini premetačina i da vas zatvore. Pa onda, vaš sin . . . Pustite, doktore, sve k vragu! Znate li, kako se ono kaže:

»Činovniku — kakva bila! . . .
Vladina je stranka mila!« . . .

To vam je stara i vječna pjesma! . . . Uostalom, žuri mi se. Ovo, što smo govorili, ostaje među nama, zar ne? —

— To se razumije! —

— Sluga pokoran, doktore.

— Klanjam se! —

Tako je napokon došao i peti svibnja. Osvanuo je sav bijel, zabijelila se polja i livade od mraza, kakvog davno ne zapamtiše, a već dan prije javio im vincilir, da su u vinogradu stradale sve breskve. Sigurno je, da će đavo odnijeti i sam vinograd.

Uostalom, to je bila malenkost. Ali on, dr. Mirko Kotarski, napokon je i definitivno, poslije neprospavane noći, stvorio odluku da glasuje, da glasuje za vladu. Žena mu samo kukala: ta sin im je u zatvoru, bogzna šta će biti s njim. Ne će valjda dopustiti, da mu zbog tvrdoglavosti dijete strada. Želi li možda i on sam da dođe u haps, da i njemu prebrajaju rebra i glade tabane? Nije li on činovnik, a ne političar od zanata? Glavno je, da u srcu ostane čist, a glasovanje je puka formalnost! . . .

Ustao je kasno. Bilo je već prošlo i osam sati. Oblačio se lijeno, mrzovoljno, umorno. Na leđima mu teret, u ustima mu bljutavo. Da mu se pokriti ćebetom preko glave i zaplakati! Zaplakati nad svojom propasti!

Umio se i stao pred veliko ogledalo, da sveže kravatu i da se počešlja. Obično je to radio tako automatski, da sebe zapravo i nije vidio. Ali sad se zagledao u svoju sliku oštro i kritički.

Kadgod bi se on tako živo zagledao u tu svoju sliku, u to svoje lice, uvijek mu se ono učinilo nekako strano, nepoznato, kao da u njemu ne prepoznaje samoga sebe. Jer kad je sebe gledao u duhu, on se vidio sasvim drugačijim. Istina, ni ljepšim ni pametnijim, ali umornijim, zamišljenijim, za sijaset sitnih i krupnih misli, briga, problema, što bi se sve moralo čitati u očima, na ustima, na čelu . . . Međutim ovo lice, koje on sada promatra, sasvim je spokojno i blago. Oči su doduše malo umorne, kosa je sijeda i rijetka, ali obrazi odaju zdravlje i udoban život, sijedi podrezani brkovi ispod blago kukastog nosa daju mu laskavu sličnost sa Lloyd George-om, dok bi okrugla, obrijana brada i lak podvoljak ukazivali na zadovoljstvo.

Kad je još konstatirao, da će to isto lice istoga dana javno i jasno dati svoj glas za gospodina Bogoljuba Jevtića

i Juricu Hitreca, onda je glasno pljunuo u tu svoju sliku. Pljunuo je doduše samo simbolički (jer bi bilo ipak nepristojno napraviti takvu svinjariju na zrcalu svoje žene), ali je zato razgovijetno skresao sebi u brk sve što je u taj tren o sebi mislio:

— Bijedniče, mizerijo, kukavice, ništarijo! Gadiš mi se! . . .

Onda je otišao u općinu i glasovao.

Sad eto tu leži i još boluje. Boluje on tako već pet dana, rastresen je kod pacijenata, sa ženom se svađa, to jest, izbjegava dugačke razgovore. Sve ga nervira, sve mu je dosadno i glupavo. Sin mu je još uvijek u zatvoru, a g. Jurica Hitrec, koji je s divnom manjinom dobio mandat, ostentativno čeka, da ga doktor, iako je od njega puno stariji, prvi pozdravi. Jer Hitrec je sada narodni poslanik, a doktor Kotarski je činovničić.

Ovaj stari kožnati otoman s izlomljenim perima, na kome sada leži pušeći cigaretu za cigaretom, sad mu je najmilije utočište. Taj otoman i ta ordinacija, skromna, ponešto otrcana i primitivna ordinacija prosječnog, starijeg seoskog liječnika.

Ljuti se, zovu li ga kakvom pacijentu, a još se većma ljuti, kad mu bolesnik dolazi ovako, odmah poslije ručka, pa još »s razbitim gubcem«, kako se izvoljela izraziti njihova ljepotica Jalža. Ne treba ni da gleda, ni da pita, već unaprijed zna, da i taj dolazi po liječničku svjedodžbu. Zacijelo, tek što je pušten iz zatvora, evo ga već k njemu, doktoru.

Koji im je đavo došao, kakva je to luda moda zavladala baš u tom njegovom srezu, te svi navališe po svjedodžbe?! Kakva im korist od toga? Njemu su ta »uverenja« donijela svu ovu bruku i muku, sva poniženja i moralnu katastrofu.

Leži on tako na svom otomanu i ljuti se. Čuje jasno, kako taj pacijent tamo u predsoblju kašlje i pljucka. Vrlo vjerojatno, na pod, iako je na zidu obješena opomena: Zabranjeno pljuvati na pod! . . .

Napokon se doktor naročitim naporom volje istrgne iz svog očaja i klonulosti (jer ipak ne može da ostavi tog ja-

dnika, da čeka čitavu vječnost! . . .), ustane, obuče bijeli ogrtač i sasvim službeno, liječnički otvori vrata.

— Izvolite, uđite! —

U sobu uđe povisok, tanak čovjek, obučen kako su već hrvatski seljaci u novije vrijeme obučeni, tanko i zakrpano.

— Dakle, da vidimo šta je? — upita doktor.

Seljak skinu maramu ispod nosa i ukažu se iznakažena, otečena usta, iznad kojih su smiješno stršili u zrak tanki, raščupani i plavi brkovi. Sa svojim hrapavim i ne baš čistim prstom odvrnu gornju usnicu i tu se ukaza prazna, krvava čeljust.

— To sem dobil z kundakom! —

Doktor se zagleda u blijedo, izmučeno lice, iz kojega ga gledahu dva plava, nešto upala, ali bistra i oštra oka.

— Čuješ, mi se već poznamo! —

Nasmija se čovjek, koliko mu ranjena usta dopuštahu.

— To se zna! — smrsi on mučno. — Ja sem Janko Klasnić iz općine Bikovski Vrh! . . .

— Dobro su te uredili! . . . Nisam li ti ja lijepo govorio još lani: budi miran, pusti politiku k vragu.

Mučno je bilo Janku govoriti, ali opet, sve lomeći jezik, oprezno i polako pokušao da se brani.

— Pak se ja i ne bavim politikom. Lanjske zime sem nosil i delil one letake. To je bilo sê. Nekdo i to mora . . . A sad, sad bi bil čisto miren, samo da vrag nij donesel k nami onoga fiškala Hitreca.

— Šta ti je on skrivio? —

— El on? Ja njega imam na zubu još od onda, kad sam se prvi put sastal sa Slobodom. I sad ga je vrag donesel k nami, na naše brege. I onda su ga tam pričekali i pucali su, samo nije bilo dobroga strelca . . . To je velika škoda! Pak su onda mene zgrabili, da sem ja kriv, a ja, to se zna, zaprl sem zube, i nis štel priznati. Tak su mi onda s kundakom zube otpirali, ali od mene nisu nikaj zvlekli. Sâka čast i momu društvu, nijeden jedini da bi priznal. Bogme je trebalo i trpeti! . . . Ali kaj je istina, vama bum priznal: ja sam pucal.

— Ništa me ne zanima! — naljutio se doktor Kotarski sasvim ozbiljno i još se preplašio. — Ništa ti tu ne trebaš

priznavati. Misliš, da sam željan, da se i ja natežem sa žandarima i sa sudom. Imam ja dosta svojih briga i jada!

— To ja znam. Svi mi to znamo. Makar ste i gospon, vi ste naš. Zato vama morem priznati.

Slatko je to bilo čuti doktoru Mirku Kotarskom. To mu je doista bio melem na ranu, utjeha za dušu, spasonosna injekcija umirućem ponosu. On se ipak namrgodio i nastavio strogo.

— Sad ti meni reci, šta ti hoćeš od mene. Zube ti ja ne mogu nove staviti, prvo, jer je rana odveć svježa, drugo, jer ja nisam zubar. Ja ti mogu jedino prepisati nešto, da ti oteklina brže prođe i da ne bude komplikacija.

— To ja znam, gospon doktor. Vračtva meni sad ni ne treba, to bu prošlo i samo, nego vi meni dajte svedodžbu!

— Slutio sam to! — naljutio se opet doktor. Koga će ti đavola svjedodžba?! S tom se svjedodžbom ne smiješ nigdje ni pokazati! —

— Eh, sad još ne, to je istina! — promrsio je opet Janko, sve zapličući jezikom, pa opet odlučno i živo. — Ali bude došlo sunce i pred naša vrata, i onda mi bude onaj, kî mi je zube stukel, dal i nove delati!... O svom strošku!... Ili on ili onaj, kî mu je zapovedal takve stvari delati.

— He — he, moj Janko, ne ćeš ti toga tako skoro dočekati! —

— Možda i bum! — nastavio Janko uporno. — Znate, kak je, m i s m o z a p r a v i c u. M i u p r a v i c u v e r u j e m o i m i s e n e d a m o!...

Doktor slegao ramenima, sjeo za stol i počeo pisati svjedodžbu. Nije mu bio drag taj posao. Smatrao ga je sasvim beskorisnim za toga bijednika, a za sebe opasnim. Tko zna, kuda može dospjeti taj dokumenat, pa će se na nj opet dići kuka i motika! Ali šta može? Barem tu dužnost treba da izvrši pošteno.

Napisa svjedodžbu i još recept za otečena usta, pa to dade Janku.

— Kaj sem dužen?

— Ništa! — odgovori doktor kratko.

— Ja doduše niti nemam penez — nasmija se Janko krljavo i mučno — ali pitati se mora... E onda, gospon doktor, fala i zbogom!...

Stao doktor Mirko Kotarski uz prozor. Zamislio se. Janko Klasnić već prelazio preko puta na drugu stranu. Tur mu bio poderan i nezgrapno zakrpan nekom žutom krpom. Opanci stari, traljavi, sivi. Ali hod je bio miran, čvrst. Pa još kad se ogledao na doktorov prozor, nasmijala mu se dva oka, vedro, skoro obješenjački.

— Taj eto vjeruje i zato je kadar i da izdrži! Tko mu šta može?!...

Opet je oblak žalosti poklopio doktorovu dušu. Nešto ga ugrizlo za srce. Nešto nalik na stid i zavist.

S A D R Ž A J:

1. Sudnji dan ili kako je Janko Klasnić upoznao slobodu 3
2. Ženidba Imbre Futača 57
3. Svoga tijela gospodar. (Nagradila Jugoslavenska akademija god. 1932. nagradom za najbolju pojedinačnu novelu.) 165
4. Breza (Nagradilo DHK prvom nagradom za novelu, god. 1928.) 191
5. Kriza (Prevedena na francuski u Dayre-ovoj Anthologie des conteurs croates modernes.) 217
6. Mi smo za pravicu! 235